

Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliasteet

Henry Hedman

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 8

Copyright © Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Helsinki 2009

URN:ISBN: 978-952-5446-41-8

ISSN: 1796-041X

SISÄLTÖ

Taulukot.....	4
Esipuhe.....	5
Naaluno rakkiba.....	7
1. Johdanto.....	9
1.1 Suomen romanit.....	9
1.2 Romanikieli.....	10
1.3 Tavoitteet ja menetelmät.....	13
1.4 Peruskäsitteitä.....	15
1.5 Aiempi tutkimus.....	17
2 Tutkimushenkilöt.....	18
2.1 Tutkimushenkilöiden ikäjakauma.....	18
2.2 Naiset ja miehet.....	18
2.3 Avioliitot.....	19
2.4 Talouksien koko.....	19
2.5 Yhteydenpito sukulaisiin.....	20
2.6 Asuinpaikka.....	20
2.7 Työllisyys.....	22
3 Kielitaito.....	23
3.1 Romanien monikielisyys.....	23
3.2 Haastateltavan arvio omasta kielitaidostaan.....	24
3.3 Kielitaidon vertailua.....	25
4 Romanikielen taitoon vaikuttavat tekijät.....	27
4.1 Koti.....	27
4.2 Romaniyhteisön koko ja kiinteys.....	28
4.3 Kouluopetus.....	29
5 Romanikielen käyttöalat.....	30
5.1 Romanikielen yksityinen käyttö.....	31
5.1.1 Kielten käyttö kotona.....	31
5.1.2 Käyttöaloja.....	32
5.1.3 Kielten käyttö eri henkilöiden kanssa ja puhuminen eläimille.....	35
5.1.4 Salakielenä.....	37
5.2 Romanikielen julkinen käyttö.....	38
5.2.1 Romanikielen käyttö hengellisissä yhteyksissä.....	38
5.2.2 Romanikielen käyttö opetuksessa ja koulutuksessa.....	39
5.2.3 Romanikielen opetuksen järjestäminen.....	41
5.2.4 Lehdistö, kirjallisuus ja muut mediat.....	43
5.2.5 Romanikielen kirjallinen käyttö.....	45
5.3 Kielenvaihtoa puheenaiheen mukaan.....	47
5.4 Puheenaiheet ja tekstilajit.....	47
5.5 Romanikielen käyttö Euroopassa.....	49
6 Ruotsissa asuvien romanien ruotsin kieli.....	51
6.1 Ruotsin kielen käyttöaloja.....	51
6.2 Suomen romanien kieli Ruotsissa.....	53
7 Koodinvaihdosta kielenvaihtoon.....	54

8	Kieliasenteet.....	56
8.1	Yleistä kieliasenteista.....	56
8.2	Haastateltavien asenteita.....	56
8.2.1	<i>Asenteet romanin käyttöä kohtaan mediassa ja painotuotteissa.....</i>	<i>57</i>
8.2.2	<i>Asenteet romanikielen tulevaisuutta kohtaan.....</i>	<i>58</i>
8.2.3	<i>Asenteet romanikielen opetusta kohtaan</i>	<i>58</i>
9	Tarvittavia toimenpiteitä romanikielen elvyttämiseksi..... Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.	
9.1	Revitalisaation määritelmä.....	60
9.2	Syitä kielen elvytystarpeeseen	60
9.3	Perusteluja kielen elvytystarpeelle.....	61
9.4	Romanikielen merkitys	62
10	Loppukeskustelua.....	63
11	LÄHTEET:.....	68

Taulukot

Taulukko 1. Ikäryhmät sukupuolen mukaan.	18
Taulukko 2. Perinteiset endogaamiset ja eksogaamiset av(i)oliitot 2006.....	19
Taulukko 3. Arvio romaniväestön määrästä lääneittäin vuonna 1995.	21
Taulukko 4. Kielitaidon vertailua.	23
Taulukko 5. Aktiivinen ja passiivinen kielitaito.	24
Taulukko 6. Haastateltujen arvioita romanikielen taidostaan.	24
Taulukko 7. Romanin kirjallinen taito.	25
Taulukko 8. Hyvä ja erittäin hyvä romanin taito eri-ikäisten naisten ja miesten välillä.	26
Taulukko 9. Haastateltujen, vanhempien ja isovanhempien romanikielen taito ja käyttö.	28
Taulukko 10. Eri ikäryhmien romanikielen taito sekä heidän vanhempiansa.....	28
Taulukko 11. Romanin opetusta saaneet vs. opetusta saamattomat.	29
Taulukko 12. Kotona käytetyt kielet.	32
Taulukko 13. Romanikielen käyttöaloja.	33
Taulukko 14. Mitä kieliä käytetään eri henkilöiden kanssa ja puhuttaessa eläimille.	35
Taulukko 15. Romanikielen opetus.	42
Taulukko 16. Romanikielen kuuleminen ja lukeminen.....	44
Taulukko 17. Radion romanikielisten uutisten ymmärtäminen.	44
Taulukko 18. Romanikielinen materiaali kotona.	45
Taulukko 19. Luukkaan ymmärrettävyyden arviointi.	46
Taulukko 20. Mistä puhutaan ja millä kielellä?	47
Taulukko 21. Puheaktit ja tekstilajit.	48
Taulukko 22. Kolmen sukupolven kielivalinnat: ruotsin käytön laajuus.....	51
Taulukko 23. Ruotsin muita käyttöaloja.....	52
Taulukko 24. Puheenaiheet.....	52
Taulukko 25. Toimintatyytit.....	52
Taulukko 26. Romanikielen merkitys.	57
Taulukko 27. Romanikieli mediassa ja painotuotteissa.....	57
Taulukko 28. Suhde romanikielen tulevaisuuteen.....	58

Esipuhe

Tämä romanikieltä käsittelevä kenttätutkimus on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen hanke, ja se on toteutettu vuosina 2004–2009. Olin kyseiset neljä vuotta virkavapaalla Kotuksen tutkijan toimesta ja tein kenttätutkimusta vain osa-aikaisesti. Romani on toinen äidinkieleni suomen lisäksi, ja olen työskennellyt kielen hyväksi kolmekymmentä vuotta. Koska romanikielen käytöstä ei ollut tehty mitään laajaa tutkimusta lähes 60 vuoteen, päätin selvittää, mikä on romanin tämänhetkinen tilanne. Selvitys kuvaa romanikielen taitoa ja sen käyttöaloja sekä kieliasepteita.

Kielen käytön laajentamiseksi on työskennelty niin eri instituutioiden ja romanijärjestöjen kuin yksilöidenkin voimin. Toistaiseksi Suomen romanikieli on säilynyt pääasiassa puhuttuna kielenä, mutta se on kuitenkin vaarassa kadota, mikäli yhä harvemmat jatkavat sen käyttöä. Ensisijainen vastuu kielen säilymisestä on romaneilla itsellään. Heidän omilla myönteisillä asenteillaan kieltä kohtaan on suuri merkitys. Kielteiset asenteet estävät kielen kehitystä ja elinvoimaisuutta.

Lisäksi tarvitaan toimenpiteitä, joiden avulla voitaisiin lisätä kosketusta kieleen ja kasvattaa motivaatiota kielen käyttöä kohtaan. Erityisen tärkeässä asemassa on media. Sen tulisi lisätä arkikielisten ohjelmien välittämistä. Toistaiseksi romanikieliset uutiset on mahdollista kuunnella radiosta, mutta televisiosta varsinainen romanikielinen ohjelma puuttuu. Myös materiaalityöntekijöitä tulisi kasvattaa palvelemaan mm. lasten ja nuorten intressejä. Varsinkin erilaisia kielipelejä tulisi kehitellä, samoin oppivälineitä kerhojen tarpeisiin.

Tämän selvityksen toteuttajana olen kiitollinen kaikille niille, jotka ovat vastanneet kyselyihin ja täten mahdollistaneet hankkeen toteutumisen. Yhteistyötahot Suomen Pipliaseura ja Kirkkohallitus ovat auttaneet kyselyjen suorittamista seurakunnissa. Myös kenttätutkimuksessa avustaneille haluan osoittaa suuret kiitokset. Suureksi avuksi ovat olleet Hellevi Hedman-Valentin, Juhani Valentin, Helena Valentin ja Sari Hedman, jotka suorittivat kyselyjä Suomessa ja Orvo ja Aino Grönfors, jotka avustivat minua Ruotsissa. Erityiset kiitokset haluan osoittaa työtoverilleni romanikielen erikoistutkijalle Kimmo Granqvistille, jonka osuus sisällön muokkauksessa on ollut merkittävä. Oikoluvussa on suuren panoksen antanut myös erikoistutkija Anneli Hänninen.

Toivon selvityksen palvelevan kielen hyväksi tehtävää työtä niin materiaalityöntekijöiden, opetuksessa, tutkimuksessa kuin kielenhuollossakin. Enemmistö haastatelluista toivoi romanikieltä käytettävän tulevaisuudessa nykyistä enemmän. Olen osoittanut tämän selvityksen erityisesti oman heimon keskuudessa toimiville kielen opettajille, materiaalityöntekijöille sekä kaikille niille, jotka tekevät työtä rakkaan kielemme hyväksi. Lisäksi toivon tämän selvityksen herättävän romanit arvostamaan ja käyttämään enemmän omaa kiel-

tään. Erityisesti vanhempien vastuulla on puhua kotona romania lapsille ja nuorille, jotta kieli ei kokonaan häviäisi.

Helsingissä 30.9.2009 Henry Hedman

Naaluno rakkiba

Dauva romano tšimbako feldakoroodiba hin Finnosko tšimbengo instituutosko džeenjiba ta douva hin tšerdo berhhi 2004–2009. Me sommas dola staar berh nikki datta buttiatta ta tšerdom bi besko dielos datta puhhime džeenjibosta. Romano tšimb hin mo dakotšimb, ta som tšerdom neer trienna berh butti kaalengo tšimbako naal. Taala ka romano tšimbata na tšerdo tšii baro džeenjiba neer 60 berh, me kamjom te roodaa, so hin finnosko romano tšimbako stedos kaana. Džeenjiba dela faraba dotta sar tšihkas kaale hajuvana pengo iego tšimb, ta kai joon rakkavena romanes, ta dotta sar muut kaale rikkavena pengo iego tšimbata.

Tšimbako naal hin tšerde muut butti, jakkes fröijime intituutengo, romano-organisaatsiengo ta kokarekomujengo džooreha. Aka diives Finnosko romano tšimb hin dživudas sar rakkime tšimb, bi douva hin endo faarligo stedos te nahuvel, ke kaale na byrjuvena te rakkaven butide douva. Kaalen hin kokaren koni baaride svaariba pengo tšimbako dživibosta. Lengo iego latše tenkibi kajo tšimb hin baro merkniba. Bilatše tenkibi hin prissi douva butti so kammaha te tšeeren tšimbako naal.

Tšimbako khaal mote butide tšeeren butti, saavensa vojuvaha tiljaven tšaliba aro tšimb ta tiljaves džinta te rakkaven butide romanes. Horttas merknime stedos hin media. Douva mote tiljaven sakkodiivesko rakkiba aro hunniboskomohto. Kaan vojuvaha te hunnen romanoneevibi, bi aro dikkiboskomohto na aahhela romanotšimbako programmos. Panna romanotšimbako materiaale mote fendjaves te tšenstaven kentenge ja ternenge džinta te leijaven fröijime tšimbakoleijibi ta sikjibosko guosi mote tšeeren butide.

Sar dauva džeenjibosko tšeeriboskero, me som paarkimen saarengedoolen, koone hin svaarade puhhibi ta jakkes hin jelpade te tšeeren dauva džeenjiba. Tšetanothaane Finnosko Pipliakohuupa ta Khangarjakofalliba hin jelpade te tšeeren dala puhhibi mahkar romanefolki aro khangarja. Panna saarengedoolen koon hin jelpate maan aro feldakobutti, me kammaa te paarkavaa: Sari Hedman, Hellevi Hedman-Valentin, Helena Valentin ta Juhani Valentin, koone tšerde puhhibi aro Finnesko Them ta Aino ta Orvo Grönfors, koone jelpate maan aro Sveittiko Them. Baaride paarkibi me kammaa te daa mo buttiakomaaleske romanotšimbako spesiaaloroodiboskereske Kimmo Granqvistike, koonesko dielos aro arruno butti hin aahntas merknime. Panna aro tekstosko reetibosko drabiba hin maan jelpadas roodiboskeri Anneli Hänninen.

Me kammaa te, dauva džeenjiba tšenstilas tšimbako khaal tšeerime butti, aro materiaalos butti, aro sikjiba, aro roodiba ta panna aro tšimbakofendiba. Koni baaride dielos romaseelenna haagavena te komuja rakkavenas butide romanotšimb aro naalunotijja. Me som tšerdom dauva džeenjiba aro mo iego komujengo sikjibongiirengedoolen koone tšeerena butti mahkar kaale ta mengo tšimbako khaal. Panna me kammaa dauva džeenjiba te

džaangaves kaale te ku^hhaven ta rakkaven butide pengo iego tšimb. Baaride butti hin phurnidengo praal te rakkaven romanes kentenge tšeere, te douva na saaro na^hulas nikki.

Aro Baro Fooros 30.9.2009 Henry Hedman

1. Johdanto

1.1 Suomen romanit

Romanit ovat kielellinen ja kulttuurinen vähemmistö, joka on asunut Suomessa jo lähes 500 vuotta. Suomeen ja muihin Pohjoismaihin romanit saapuivat 1500-luvulla, jolloin Suomi kuului vielä Ruotsiin. Ensimmäinen virallinen dokumentti on löytynyt Ahvenanmaan Kastelholman linnan arkistoista, ja se on vuodelta 1559. (Viita 1967: 13; Vehmas 1961: 52.) Parikymmentä vuotta myöhemmin romaneja tavattiin ensimmäistä kertaa Suomen mantereella. Romanien tuloreitistä Suomeen on vallalla erilaisia olettamuksia. Thesleff (1901, 1904) katsoi romanien saapuneen lännestä, Tanskan ja Skotlannin kautta Ruotsiin ja edelleen Suomeen. Aiemmin vallitsi käsitys Suomen romanien saapumisesta idästä, Venäjän kautta Suomeen (*ref.* Valtonen 1968: 207). Vehmas (1961: 52–4) katsoi maantieteellisten seikkojen olevan romanien lännestä saapumista vastaan. Viita (1967: 15) uskoo romaneja saapuneen sekä lännestä että idästä.

Ruotsi-Suomi suhtautui romaneihin ensin myönteisesti. Heidän uskottiin saapuneen maahan Etelä-Venäjältä, minkä johdosta heitä alettiin kutsua tataareiksi. Melko pian suhtautuminen uusien tulokkaisiin muuttui kielteiseksi heidän poikkeavan elämäntapansa vuoksi. Tosin romanien kiertävä elämäntapa mahdollisti perinteisten ammattien harjoittamisen sekä esti sulautumista pääväestöön. Tämä ei kuitenkaan miellyttänyt Ruotsin valtakunnan päättäjiä, jotka halusivat päästä romaneista täysin eroon ja laativat tätä tarkoitusta varten lakeja heitä vastaan. Vuonna 1637 tuli voimaan hirttolaki, joka antoi luvan tappaa Ruotsi-Suomessa tavatut romanit ilman oikeudenkäyntiä, mikäli he eivät olleet noudattaneet maastakarkotusta. Hirttolakia ei tosin juurikaan noudatettu. Romanit ajautuivat entistä enemmän silloisen yhteiskunnan ulkopuolelle. Kirkkokaan ei halunnut tarjota heille apuaan, vaan myötäili valtiovaltaa. (Viita 1961: 15.)

Venäjän vallan aikana 1800-luvulla romanit pyrittiin sopeuttamaan yhteiskuntaan erityislakien avulla. Heihin ja heidän kiertävään elämäntapaansa suhtauduttiin samoin kuin kulkureihin ja kerjäläisiin. Kun molempien ryhmien kulkeminen ja kiertäminen haluttiin lopettaa, oli valtiovallan ratkaisu 1800-luvun alussa sijoittaa heidät työlaitoksiin. Myöhemmin vuonna 1863 säädetty laki kovensi asenteita romaneja kohtaa siten, että heidät siirrettiin tavallisista työlaitoksista rangaistuslaitokseen Hämeenlinnaan. (Grönfors 1981: 33.)

1800-luvun lopulla romanikysymys tuli useaan otteeseen senaatin käsiteltäväksi, mutta mitään erityistä päätöstä ei tehty heidän elinolojensa muuttamiseksi. Senaatti ei löytänyt muuta käytännön ratkaisua kuin siirtää vastuu romanien "taltuttamisesta" papiston tehtäväksi. Ensimmäisen romanilaskennan papisto järjesti senaatin käskystä vuonna 1863. Toisessa laskennassa, joka oli huomattavasti tarkempi, lueteltiin kaikkiaan 1 551 romanina. Laskenta ei kuitenkaan tavoittanut kaikkia romaneja, joista suurin osa asui maaseudulla.

Vielä vuonna 1900 valtiollinen komitea antoi keisarilliselle senaatille mietintönsä, jossa keskityttiin pääasiassa siihen, miten romanit voitaisiin saada mahdollisimman nopeasti ja tehokkaasti sulautumaan muuhun väestöön. (Grönfors 1981: 34–35.)

Suomen itsenäistyessä 1917 kaikki kansanryhmät, myös romanit, saivat Suomen kansalaisuuden, mutta siitä huolimatta valtiolta suhtautui suvaitsemattomasti romanien elämäntapaa ja kiertämistä kohtaan. Niinpä romaneja pyrittiin edelleen sulauttamaan muuhun väestöön ja tekemään heistä valtiiovallan mielestä parempia ja sivistyneempiä kansalaisia. Tämä asenne vallitsi yhteiskunnassa aina 1950-luvulle asti. (Grönfors 1981: 33–35.)

Romanien taloudellinen ja sosiaalinen tila heikkenivät entisestään, koska toisen maailmansodan jälkeisten yhteiskunnallisten muutosten myötä heidän perinteiset ammatkinsa eivät enää elättäneet. Taloudellisista syistä johtuen romanien oli lähes pakko viimein asettua aloilleen. Suomen romanien kiertämisen katsotaan päättyneen 1960-luvulla maaseudun voimakkaan rakennemuutoksen seurauksena. (Ollikainen 1995: 43.) Samalla alkoi uusi käänne yhteiskunnan suhtautumisessa romaneja kohtaan. 1970-luvulla ensimmäinen syrjinnän kieltävä laki astui voimaan, ja valtiolta ryhtyi parantamaan erilaisin toimin romanien ja saamelaiden muita suomalaisia keskimäärin heikompaa sosioekonomista ja kulttuurista asemaa. Romaneille myönnettiin valtion erityismäärärahoista erityisasuntolainoja, minkä seurauksena 1980-luvulla enää viidennes romaneista asui puutteellisesti. Valtiovallan toimenpiteistä huolimatta romanien on silti edelleen vaikea saada asuntoa yksityisiltä asuntomarkkinoilta ennakkoluujojen vuoksi. Koulutusta romanit ovat vierastaneet sulauttamisuhan pelossa. Vasta 1990-luvulla alkoivat romanien asenteet muuttua myönteisimmiksi koulutusta kohtaan, kun valtiolta ryhtyi tukemaan romanikielen ja -kulttuurin opetusta 1980-luvulla. (STM:n esite 2004:3)

Nykyisin romanit ovat Suomen kansalaisia, joilla on täydet kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet. Romanit tuntevat myös olevansa sekä suomalaisia että romaneja. Romanien osallistuminen Suomen sotiin vuosina 1939–1945 on vahvistanut heidän kansallista identiteettiään. Suomessa romanien lukumääräksi arvioidaan 10 000, mutta lisäksi Ruotsissa asuu yli 3 000 Suomen romanina. Tarkkaa tietoa Suomen romanien määrästä ei ole, koska Suomen tietosuojalainsäädäntö (henkilötietolain § 11) kieltää etnisen alkuperän rekisteröinnin. (STM:n esite 2004: 3, 6.)

1.2 Romanikieli

Romanikieli kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoarjalaiseen alaryhmään. Kielen historia juontaa sanskritiin ja prakritiin. Romanikielen sukulaiskieliä ovat hindi, urdu ja marathi. Romani on intialaisia kieliä, joita Intiasta lähteneet kiertävät ryhmät puhuivat Intian ulkopuolella. (Granqvist 2006b.) Romanien alkuperästä ei ole tarkkaa ja luotettavaa tietoa. Kielen perusteella heidät sijoitetaan Intiaan. Kielellinen todistus on vahva, ja historialliset viitteet lingvistiin faktoihin ovat tutkijoiden keskuudessa kiistattomia (Bakker &

Kyuchukov *et al.* 2000: 14–15). Kieltä ei kuitenkaan voida pitää täysin varmana todisteena romanien etnisestä kuulumisesta intialaisiin heimoihin. Kaikkien nykyään romaneiksi kutsuttujen ryhmien yhteyksiä Intiaan ei liioin ole täysin pystytty todistamaan. Samoin on lopullista varmuutta vailla se, onko Intia (kaikkien) romanien alkuperäinen kotimaa (Tanner 2000: 15). Ainoa kirjallinen dokumentti ajoittaa romanien tulon Eurooppaan 1300-luvulle, mutta toisaalta osa tutkijoista uskoo romanien saapuneen Bysanttiin jo 900–1000-luvuilla. Fraser (1992a, *ref.* Matras 2002: 19) katsoo romanimurteiden hajaantuneen Euroopassa jo 1200–1300-luvulla.

Romanit ovat säilyttäneet halki vuosisatojen oman kielensä ja kulttuurinsa aina tähän päivään asti. Suomen romaneista romanikieltä on arvioitu puhuvan noin puolet. (Leiwo 1999.) Matras (2002: 238) arvioi koko maailmassa olevan romanikielen puhujia vähintään 3,5 miljoonaa, mutta huomattavasti suurempiakin lukuja on esitetty. Matrasin arvio vaikuttaa melko pieneltä, kun romaneja EU:n tietojen mukaan on pelkästään Euroopassa 8–10 miljoonaa. Nykyiset romanimurteet Matras jakaa neljään eri pääryhmään, joita ovat pohjoiset murteet, Balkanin murteet, valakialaiset ja keskiset murteet. Yksittäisiä romanimurteita on Euroopassa kymmeniä. Suomen romanien käyttämä romanikielen murre on kaalo, joka kuuluu pohjoisiin murteisiin. Se on sukua Walesin, Pohjois-Venäjän, Puolan ja Baltian romanimurteille. (Matras 2002: 6–13.)

Suomen romanien käyttämä kaalo-murre eroaa melkoisesti muiden maiden romanimurteista. Yhtenä syynä voidaan pitää Suomen kielen vaikutusta romanikielen fonetiikkaan, kielioppiin sekä sanastoon. Myös germaaniset ja skandinaaviset lainat vaikeuttavat ymmärrettävyyttä. Toisaalta juuri lainat ja erityisesti ruotsalaiset sanavartalot ovat lisänneet merkittävästi romanikielen sanastoa ja auttaneet sen säilymistä Suomen romanien keskuudessa. Suomen romanikieltä puhutaan edelleen, ja kieli on säilyttänyt vanhoja piirteitä etenkin muoto-opissa. (Leiwo 1999: 129.)

Romanikielen käyttöalaa on pyritty laajentamaan kirkon, median ja hallinnon kieleksi. Vahvimmin institutionaalistuneita ovat romanin perusopetus, huolto ja tutkimus. Edelleenkin ei ole mahdollista käyttää romania eri viranomaisten kanssa, mutta ainakaan tällä hetkellä siihen ei ole riittävä tarve. Romanikielisiä *www*-sivuja ovat tuottaneet valtiohallinnossa romaneita palvelevat toimintayksiköt. Keskeisimpiä niistä ovat Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Opetushallituksessa toimiva romaniväestön koulutusryhmä (aik. romaniväestön koulutusyksikkö ja koulutustiimi) sekä sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön romaniain neuvottelukunta. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön yhteydessä toimii romaniain neuvottelukunta (Ronk), jossa on suurimpien romanijärjestöjen, alueellisten romaniain neuvottelukuntien sekä eri ministeriöiden edustajia. Sen monista tehtävistä yhtenä on edistää romanikieltä ja kulttuuria. Romanijärjestöillä on ollut tärkeä aloitteentekijän rooli etenkin kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien puolesta puhujana. Romanijärjestöjen aktiivisen toiminnan johdosta valtiohallintoon on saatu romanikielen hyväksi toimivia instituutioita. Lisäksi järjestöt ovat edistäneet romanin julkista käyttöä ja opetusta. (STM:n esite 2004: 19)

Romanikielen säilymisen yhtenä edellytyksenä on valtiovallan antama lainsäädännöllinen tuki ja arvostava asenne kieltä kohtaan. Suomen kielipolitiikan pohjana ovat perustuslaki ja kielilaki (423/2003). Suomen perustuslakiuudistus astui voimaan vuonna 1995, ja se viimeisteltiin lopulliseen muotoonsa vuonna 2000 (731/1999, 2 luku, 17 §, 3 mom.). Romanien oikeudesta oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen on säädetty uudistettussa perustuslaissa (17 §), jossa mainitaan ”oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin”. Kansalliskielet, suomi ja ruotsi, turvataan omalla kielilailalla. Saamelaiskielet saivat myös oman kielilakinsa. Romanit ja viittomakieliset on tunnustettu kielijäseninä ja kulttuuriryhminä, mutta niiltä puuttuu oma kielilaki. Suomessa romanilla ei ole virallista vähemmistökielen asemaa toisin kuin Ruotsissa. Ruotsissa romanit on huomioitu myös kansallisena vähemmistönä vuodesta 1999 lähtien. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009 Hedman 2009.)

Perustuslaki on vaikuttanut esiopetusta koskevaan lainsäädäntöön ja koululainsäädäntöömme, joissa vähemmistöjen kielelliset oikeudet on turvattu. Vuodesta 1999 alkaen koulun opetuskieli on joko suomi tai ruotsi, mutta opetuskielenä voi siis olla myös saame, romani tai viittomakieli. Vanhempien valinnan mukaan lapsille voidaan opettaa myös romania. Perusoikeuksien uudistusta tukee myös päivähoitoasetus (293/1973), jossa kasvatustavoitteisiin lisättiin romanien oman kielen ja kulttuurin tukeminen. Peruskoulu-, lukio- ja aikuislukiolakia koskevaa lakia ja asetusta muutettiin siten, että saamenkielisille, romanikielisille ja vieraskielisille lapsille voidaan opettaa oppilaan omaa äidinkieltä. Lainsäädäntö antaa myös mahdollisuuden kirjoittaa romanikieli toisena äidinkielenä ylioppilaskirjoituksissa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta koskevaa lainsäädäntöä muutettiin vuonna 1.11.1996. Vuonna 1997 voimaan astunut muutos koskee myös romanikielen tutkimusta ja huoltoa. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009; Hedman 2009.)

Julkisten palvelujen tuottamisesta säädetty Oy Yleisradio Ab:tä koskeva laki velvoittaa tuottamaan ohjelmia myös vähemmistökielillä. Vuonna 1999 tuli voimaan muutos Yleisradio Oy:tä koskevaan lakiin, ja sen mukaan ”Julkisten palvelujen tehtävänä on kohdella ohjelmatoiminnassa suomen- ja ruotsinkielisiä katselijoita ja kuuntelijoita tasapuolisesti sekä antaa palveluja saameksi, romaniksi ja viittomakielellä sekä asianmukaisessa suhteessa myös maan muiden kieliryhmien kielillä.” (Granqvist 2009: 7; Lindstedt *et al.* 2009; Hedman 2009)

Romanikielen aseman parannusmuutokset niin kansainvälisessä kuin kansallisessakin lainsäädännössä, unohtamatta yksityisten kielentutkijoiden sekä romanijärjestöjen aktiivista vaikutusta, ovat edesauttaneet kielen tutkimus-, huolto- ja opetustyötä. Suomen romanien aseman parantamiseksi Suomi on vahvistanut kansallisella lainsäädännöllä kaksi vuonna 1998 voimaan tullutta Euroopan neuvoston sopimusta. Ratifioidessaan Euroopan alueellisia vähemmistökieliä koskevan sopimuksen Suomi nimesi romanin ei-alueelliseksi vähemmistökieleksi. Lisäksi EU:n puiteyleissopimuksen artikla 14 edellyttää, että jokaisella kansalliseen vähemmistöön kuuluvalla henkilöllä on oikeus oppia vähemmistökieltään. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009; Hedman 2009.) Lisäksi Euroopan Neuvoston Minis-

terikomitean loppupäätelmissä vuonna 2007 on alueellisten ja vähemmistökielten eurooppalaisen peruskirjan toimeenpanosta suosituksia myös Suomelle romanikielen aseman ja sen opetuksen kohentamiseksi.

Nykyään Suomen romanikieli on vakavasti uhanalainen, ja toimenpiteitä sen elvyttämiseksi on tehtävä kiireellisesti. Nykytutkimuksessa Suomen romani on aika ajoin leimattu jopa kuolevaksi kieleksi (Pirttisaari 2003, 2004a, 2004b: 178). Hyvin romanikieltä puhuvia on vain kolmasosa Suomen romaneista. Heidän joukkonsa on vähentynyt 50 vuoden aikana lähes 40 %. (Hedman 2009.) Borin & Vuorela (1998: 59) väittävät, että kaikki Suomen romanit puhuvat nykyään suomea äidinkielenään. Heidän mukaansa romanikieltä käytetään lähinnä salakielenä ja kielen käytön määrä vaihtelee yksilöittäin. Borin ja Vuorela (1998) korostavat, että romanikieli on aikuisena opittu kieli. Heidän mielestään lapset eivät opi romanikieltä kotona vanhemmiltaan äidinkielen omaisesti.

Fishmanin (1991) kahdeksan askelman mukaan kielen katoamisen uhka on edennyt pisimmälle tilanteessa, jossa vähemmistökieltä käytetään vain suullisesti ja jossa sen käyttäjiä ovat enää sosiaalisesti eristyneet vanhukset. Hussin (1999) mielestä paras tilanne vähemmistökielen kannalta olisi, että sitä käytettäisiin sekä suullisesti että kirjallisesti ja että sitä opetettaisiin kouluissa, käytettäisiin korkeamman koulutuksen kielenä, työelämässä, joukkoviestimissä ja hallinnossa. Elvytyksessä on kysymys kielen asteittaisesta pääsystä lähemmäs tasa-arvoa dominoivan kielen kanssa. Huusin mukaan revitalisaatio saattaa olla myös sitä, että vanhempi sukupolvi opettaa oman heimonsa kielen ja rupeaa käyttämään sitä, tai että henkilöt, jotka ovat oppineet oman kielensä vain suullisesti, laajentavat kieli-taitoaan myös kirjalliseen käyttöön. (*ref.* Lindgren 2000: 25–28.)

Romanikysymys on paitsi kielen myös kulttuurin kysymys. Kielen asemalla on ratkaiseva merkitys yhteiskunnallisen epätasa-arvon poistamisessa. Lainsäädäntö perustuslaista erityislakeihin, kuten koululait, laki sosiaalipalveluista ja tiedotusvälineistä vahvistavat kukin osaltaan romanikielen aseman kehittämistä sekä romanien kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutumista. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009; Hedman 2009.)

Huolimatta kieltä tukevasta lainsäädännöstä eivät romanikielen kielelliset oikeudet ole toteutuneet riittävästi. Tarvittaisiin erillinen romanikielen kielilaki, joka velvoittaisi kuntia järjestämään romanikielen opetusta kouluissa ja tiedottamaan kyseisestä oppimismahdollisuudesta vanhemmille. Hajallaan olevat lainsäädännön määräykset tulisi koota yhteen erillisen kielilain alle, jotta romanikieltä koskeva lainsäädäntö olisi yhdessä paikassa. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009; Hedman 2009.)

1.3 Tavoitteet ja menetelmät

Tässä selvityksessä tarkastelen Suomen romanikielen asemaa, romaninpuhujien kielitaitoa, kielenkäyttöaloja, puhujamääriä ja kieliasepteita. Selvityksessä nousee keskeisenä esiin kielen valinta eri käyttötilanteissa. Lisäksi tarkastelen ilmaisukeinojen valintaa suul-

lisen ja kirjallisen välillä sekä aktiivisen ja passiivisen kielitaidon eroja ja sitä, kuinka paljon paremmin romanit kykenevät ymmärtämään kuulemaansa kieltä kuin itse puhumaan sitä. Selvityksessä yhtenä merkittävänä tarkastelun kohteena ovat romanien asenteet omaa kieltään kohtaan. Vastaukset on hankittu suoralla menetelmällä. Kyselyjen ja haastattelujen avulla on pyritty selvittämään, millaisia asenteita romaneilla on kielen julkista ja yksityistä käyttöä kohtaan ja miten he arvostavat kieltään. Oletettavissa oli, että asenteet romanikieltä kohtaan vaihtelevat eri ikäluokissa. Tuula Kopsa-Schönin (1966: 44) suorittamassa kyselyssä kävi ilmi, että nuoret, jotka eivät hallitse kieltä, eivät myöskään ole siitä kiinnostuneita, mikäli kielitaidosta ei ole hyötyä. Tässä selvityksessä kuvataan lisäksi romanikieleen kohdistuvia tulevaisuuden toiveita. Suomen Piipliaseura ja Kirkkohallitus halusivat selvittää, miten n. 2 000 romanikotiin lähetetty romanikielinen Luukkaan evankeliumi on otettu vastaan. Samalla on selvitetty romanikielen käyttöä hengellisissä yhteyksissä.

Tämä selvitys Suomen romaniväestön romanikielen käytöstä ja kieliasteista on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen, Kirkkohallituksen ja Suomen Piipliaseura ry:n yhteishanke. Hanketta on seurannut myös romanikielen lautakunta. Lautakunta pitää tärkeänä, että romanit ovat vahvasti mukana kyseisessä hankkeessa.

Romanikielen käyttöä, asemaa ja osaamista selvitettiin kyselylomakkeen avulla (*LIITE 3*). Lomake on alun perin laadittu Itävallassa, Burgenlandin romanien keskuudessa toteutetun kartoitusprojektin kyselypohjan mukaisesti. Sen ovat laatineet Halwachs, Ambrosch ja Schichker (1996). Heiltä on saatu lupa vastaavan suomennetun version käyttöön. Suomessa kyselylomaketta on laajennettu ja muokattu Suomen romaneille paremmin soveltuvaksi.

Kyselylomakkeen ensimmäisessä osiossa selvitetään vastaajan demografiset tiedot sekä kontaktit sukulaisiin ja muihin romaneihin. Kyselylomakkeen kieliosiot 1–4 antavat kuvan vastaajan kielitaidosta sekä kielenkäyttötilanteista. Kieliosiossa 5 selvitetään nykyisiä ja aiempia romanikielen kuulemis- ja oppimismahdollisuuksia. Kieliosiossa 6 selvitetään vastaajan kieliasteita ja romanikieleen kohdistuvia tulevaisuuden toiveita. Viimeisessä kieliosiossa 7 selvitetään vastaajien uskonnollista taustaa sekä sen kielenkäytölle tarjoamia mahdollisuuksia.

Haastatteluaineisto on kerätty vuosina 2004–2005. Aineiston keruun käytännön toteutuksesta on vastannut tutkimuksen tekijä, mutta keruutyössä ja aineiston käsittelyssä on ollut apuna useita tutkimusavustajia. Avustajina ovat toimineet Sari Hedman, Hellevi Hedman-Valentin, Helena Valentin ja Juhani Valentin. Useimmat haastattelut on tehty kodeissa eri puolella Suomea tai romanileireillä Kauhajoella ja Turussa. Haastatteluja on tehty myös hengellisillä kesäjuhilla Keruulla, Kauhajoella, Tampereella, Helsingissä, Mikkelissä, Kemijärvellä ja Kajaanissa. Osa haastatteluista on tehty Ruotsissa. Lisäksi Kirkkohallitus lähetti kyselyjä 140 evankelisluterilaiseen seurakuntaan, joiden kirkkoherroilta pyydettiin apua kyselyjen tekemisessä. Seurakunnissa haastateltavat saivat tarvittaessa apua sekä

kirjon työntekijöiltä että tosilla romaneilla. Kaikkiaan 40 seurakuntaa palautti yhteensä 70 vastauslomaketta.

Tutkimusavustajat tekivät haastatteluja kanssani leirien ja kotikäyntien yhteydessä sekä avustivat erityisesti sellaisia haastateltavia, joiden itsenäistä kyselyyn vastaamista haittasi puutteellinen luku- ja kirjoitustaito. Vaillinaisten vastausten vuoksi parille paikkakunnalle lähetettiin uusintakyselyt, ja tutkimusavustajat auttoivat saamaan vastauksia niiltä seu-
duilta, joilta ne olivat jääneet puuttumaan. Aino ja Orvo Grönfors avustivat minua Ruot-
sissa sekä Tukholmassa että Södertäljessä. Kyselyyn vastasi myös joukko Trollhättanissa,
Baråsissa ja Norrtäljessä asuvia romaneja.

Haastateltavat valittiin siten, että kaikki ikäryhmät olisivat mahdollisimman hyvin edus-
tettuina. Jotta otos olisi maantieteellisesti mahdollisimman kattava, haastateltavat valittiin
eri puolilta Suomea. Ruotsissa suoritettu kysely ei ole otokseltaan yhtä laaja, mutta antaa
suuntaa kielenkäytöstä ja kielitaidosta. Vastaajat olivat romanitaustaisia lukuun ottamatta
kahta, jotka hekin elivät päivittäin läheisesti romanikulttuuriin piirissä ja olivat hyväksyt-
tyjä edustamaan romaniyhteisöä. Useimmat haastateltavista täyttivät kyselylomakkeet
itse, mutta osa täytti ne avustajien johdolla. Tutkimusavustajat auttoivat erityisesti van-
hempia ihmisiä. Muutaman kerran vaimo täytti lomakkeen miehensä puolesta tämän toi-
vomuksesta. Osalla oli ilmeisesti puutteita luku- ja kirjoitustaidoissa, eivätkä he tahtoneet
paljastaa niitä etenkin muiden läsnä ollessa.

Tämä selvitys sijoittuu temaattisesti ja metodisesti kielen ja yhteisön suhteita sekä kielen
sosiologian puolta tarkastelevan tutkimuksen välimaastoon. Sociolinguistiikan kannalta
selvitän yhteiskunnallisten tekijöiden, kuten kansainvälisen ja kansallisen lainsäädännön
merkitystä kielen asemaa ja arvostusta kohtaan, sekä kulttuuristen normien, odotusten ja
kontekstin vaikutusta kielenkäyttöön. Kielisosiologian kannalta puolestaan tarkastelen
kielen vaikutusta romaniyhteisöön. Tämä selvitys ei edusta perinteisen labovilaisen (1966)
sociolinguistiikan ydintä sikäli, että se ei tarkastele romania sosiaalisesti sensitiivisten kie-
lensisäisten muuttujien avulla vaan pyrkii kuvaamaan kielimuodon säilymistä ja sen riip-
puvuutta sosiaalisista muuttujista kuten iästä, sukupuolesta, asuinpaikkakunnasta, työllii-
syydestä ja koulutuksesta.

1.4 Peruskäsitteitä

Kielitaidon arviointi on monien mielestä eri tekijöiden summa. Aiemmin kielitaidon mää-
rittely perustui erilaisiin testaustapoihin. Uusimmissa arvioinneissa tarkastellaan enem-
män kielitaitoa suhteessa ihmisen kognitiivisiin ja sosiaalisiin taitoihin. Peruskäsitteitä
ovat kielitaito, puhujamäärä ja kielen käyttöala. Kielitaito heijastuu käyttöalojen laajuus-
dessa. (Huhta 1999: 179–182.) Perinteinen kielitaidon arviointi sisälsi vähintään neljä val-
miutta: puhumisen, kirjoittamisen, kuuntelemisen ja lukemisen (Aikio 1988: 9–10).

Fishmanin (1972a) ehdottamat domeenit pyrkivät edustamaan kussakin monikielisessä yhteisössä keskeisimpiä vuorovaikutustilanteita. Tällaisia ovat yhteiskunnallisella tasolla koti, koulu, ammatit, kirkko, joukkoviestimet ja viralliset tilanteet. (Fishman 1972a, 1999: 235–239). Fishmanin mukaan arkipuheessa viisi domenaa ovat perhe, ystävät, uskonto, koulutus ja työ. Fishman (1966) asettaa perheen kaikkein tärkeimmäksi käyttöympäristöksi kielen säilymisen kannalta. Aikion (1988: 260–261) tutkimus viiden saamelaiskylän kielenkäytöstä osoittaa, että enemmistökieli tunkeutuu yleensä viimeisenä perhedomeeniin, ja jos näin käy, on seurauksena lopullinen kienvaihto. Yhteiskunnan myönteinen vähemmistökielipoliittinen ja taloudellinen tuki voivat kuitenkin muuttaa jopa perheen sisäistä kielenkäyttöä. Näin on tapahtunut mm. Saksassa asuvien suomalaisäitien kohdalla. Heistä vain kolmasosa puhui lapsilleen suomea ennen 1980-lukua, mutta sen jälkeen yli puolet ja 1990-luvulla muuttaneista 85 % (Karhunen 2002: 10; Kovács 2004 : 209).

Kieliasenteella tarkoitetaan yleensä suhtautumistapaa, joka ihmisillä on eri kielimuotoja tai niiden käyttäjiä kohtaan. Kieliasenteet eivät yleensä perustu itse kieleen, vaan sen ulkopuolisiin tekijöihin. Esimerkkeinä mainittakoon valtiiovallan erittäin kielteiset asenteet romanikieltä kohtaan vielä 1900-luvun alussa. Romanikielen puhumista pidettiin pakanallisena ja vahingollisena, ja se yritettiin estää. Tämä käy ilmi senaatin asettaman Wallen komitean mietinnöstä (1900). Romanilapsia otettiin vanhemmilta pois, eikä romanikieltä saanut julkisesti puhua, minkä johdosta yksi sukupolvi menetti lähes kokonaan romanikielen. Poliittinen suunta muuttui vasta 1970-luvun alussa, kun luovuttiin romanien assimilaatiopoliitikasta.

Kieliasenteet voivat koskea joko eri kieliä tai saman kielen alueellisia tai sosiaalisia murteita. Kieliasenteet saattavat vaikuttaa hyvinkin voimakkaasti siihen, miten ihminen oppii tietyn kielen tai kielimuodon. Jos hän haluaa samaistua opittavan kielen puhujiin, se on otollista myös oppimisen kannalta. Samaistumiseen vaikuttavat usein etniset tai muut sosiaaliset tekijät. Myönteiseen suhtautumiseen kieltä kohtaan voivat vaikuttaa paitsi etniset tai muut sosiaaliset tekijät myös yhteiskunnan arvostus. Esimerkiksi kirjakielen kehittämisessä mallia on otettu siitä kielestä, jota sivistyneistö, kirkko, hallitsija tai muut auktoriteetit ovat käyttäneet. (Kalaja 1999: 47, 56.)

Romanikieli on osa romanikulttuuria, tunnekieli, johon romanit samaistuvat ja johon heillä on voimakas side. Vaikka romanikieli ei ole varsinaisesti äidinkieli siinä mielessä, että se olisi ensin opittu kieli, täyttää se Leiwon mielestä kuitenkin äidinkielen kriteerit ryhmäidentiteetin vahvistajana sekä muista ryhmistä erottuvien tapojen ja tabujen säilyttämisestä välineenä. (Leiwo 1999: 130.) Romanikieli on toiminut ensisijaisesti oman heimon ryhmän sisäisen viestinnän kielenä. Kieli tukee myös romanien yhteisöllisyyttä; on mahdollista, että romanikieli on toiminut suojana valtaväestön hegemoniaa vastaan. (Viljanen-Saira 1979: 130; Leiwo 1999; Hedman 2004: 42.)

Viljanen-Saira (1979) näkee romanikielen merkityksen identifioitumisena ryhmään, jolloin kieli vahvistaa identiteettiä ja kuulumista romaniyhteisöön. Kieli ei ole kuitenkaan roma-

ni-identiteetin ainoa tai edes välttämätön perusta, vaan yhtä tärkeää on laajempi samastuminen ja sitoutuminen romaniyhteisön tapoihin ja kulttuuriin. Romanit kokevat romanikulttuurin ja romani-identiteetin eri tilanteissa eri tavoin, eikä mitään tiettyä romaniutta tai sen tunnusmerkkejä ole määriteltävissä. (Hedman 2004: 42.)

1.5 Aiempi tutkimus

Suomen romanikieltä on tutkittu ja harrastettu jo 1700-luvulta lähtien. Mielenkiinnon kohteena ovat olleet etupäässä sanasto ja kielen rakenne. Suomen romanikielen varhaisin kuvaus on Christfrid Gananderin kilpakirjoitus *Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige?* vuodelta 1780. Lisäksi Adolf Ivar Arwidsson, K. J. Kemell ja Henrik August Reinholm ovat koonneet vanhoja romanikielen sanastoja, jotka ovat antaneet viitteitä siitä, miten ja mihin suuntaan kieli on muuttunut. (Valtonen 1968: 16, 21, 34.) Valtosen mielestä esim. Gananderinkaan kuvaamat romanit eivät olleet parhaita kielentaitajia, eivätkä Kemellin, Jürgensenin ja Schmidtin romanitkaan osanneet kieltä hyvin.

Suomen romanin käyttöä on tutkittu varsin vähän. Arthur Thesleffin tutkimuksessa 1800-luvun lopulta ilmenee käsitys romanikielen parhaista taitajista sekä romanikielen tunnettuus: "Vaikka Suomen mustalaisten varsinainen äidinkieli on suomi, he kaikki tuntevat mustalaiskielen, jota maan itäosissa osataan parhaiten." (Vehmas 1961: 92). Epäselväksi jää se, mitä Thesleff on tarkoittanut todetessaan *kaikkien tuntevan* mustalaiskielen. 1950-luvulla tehtiin romanien kielenkäytöstä toinen laajempi tutkimus, jonka tuloksia Raino Vehmas sisällytti väitöskirjaansa (1961). Kolmas tutkimus, joka koski romanikieltä, oli Helsingin huoltoviraston 1979 laatima kartoitus. Se tehtiin 185 helsinkiläisessä romaniperheessä.

Vehmas (1961: 188–9), Mustalaisasiain neuvottelukunta (1981: 58) ja Kopsa-Schön (1996) osoittavat, että romanin taito ja käytön määrä ovat vähentyneet Suomessa sodanjälkeisten yhteiskunnallisten muutosten, teollistumisen ja urbanisaation seurauksena, mutta muutoksen laajuutta ei ole selvitetty. Myöskään ei ole tutkittu ikä- ja sukupuolidifferentaatiota eikä muidenkaan kielenulkoisten muuttujien vaikutusta kielen käytön laatuun ja määrään (Granqvist, Pirttisaari & Hedman 2003).

Vähemmän huomiota on kiinnitetty kielen käyttöön sosiaalisessa kontekstissaan eri romaniyhteisöissä. Suurin osa kielisosiologisesti relevantista kielen käyttöä koskevasta tiedosta on antropologisen ja etnografisen tutkimuksen sivutuotetta. Nykyisin romanikielen sanasto on varsin hyvin dokumentoitu, mutta kielen rakennetta käsitteleviä julkaisuja on vähän. Kielen rakenne ja käyttö onkin tutkimustyön tämänhetkistä painoaloista tärkeimpiä.

2 Tutkimushenkilöt

Kyselyyn vastasi kaikkiaan 306 henkilöä, joista 262 asuu Suomessa ja 44 Ruotsissa (*LIITE 2*). Suurin osa otoksesta koostuu siten Suomessa asuvista romaneista. Otos on laajimpia Suomen romaneja koskevissa selvityksissä käytetyistä. Sen virhemarginaali on $\pm 5,52\%$.

2.1 Tutkimushenkilöiden ikäjakauma

Kyselyihin vastanneet on tutkimuksessa jaoteltu viiteen eri ikäryhmään: I) lapset (7–16-vuotiaat), II) nuoret (17–29-vuotiaat), III) nuoret keski-ikäiset (30–49-vuotiaat), IV) keski-ikäiset vanhat (50–65-vuotiaat) ja V) vanhat (66-vuotiaat ja sitä vanhemmat). Lasten ryhmä koostuu peruskoululaisista, ja vanhojen ryhmään sisältyvät kansaneläkeiän saavuttaneet. Kolmea muuta ryhmää määriteltäessä on rajapyykkeinä käytetty ikävuosia 30 ja 50 demografisia sukupolvia tavoitellen. Taulukosta (1) nähdään, etteivät ikäryhmät ole tasakokoisia vaan otoksessa painottuvat voimakkaasti keski-ikäiset romanit. Yhtä suurten ikäryhmien koostaminen on hankalaa, koska varsinkin lasten ja miesten on vaikea keskittyä haastattelutilanteeseen.

Taulukko 1. Ikäryhmät sukupuolen mukaan.

Ikäryhmä	Naispuoliset	Miespuoliset	Yhteensä
7–16	12	10	22
17–29	43	32	77
30–49	68	62	130
50–56	27	31	58
65–	14	7	21
Yhteensä	164	142	306

Eniten kyselyyn vastasivat nuoret keski-ikäiset (30–49), ja seuraavaksi suurin osuus koostui nuorista (17–29) vastaajista.

2.2 Naiset ja miehet

Haastateltavista oli naispuolisia 164 ja miespuolisia 142. Naisia oli helpompi saada haastateltua kuin miehiä. Lisäksi he ovat aktiivisempia osallistumaan romaneille tarkoitettuihin tapahtumiin kuin miehet. Nuorista haastateltavista naisia oli peräti yhdeksän enemmän kuin miehiä.

2.3 Avioliitot

Taulukon (2) mukaan Suomen romanien kohdalla eksogaamisten (avo- tai avioliitto ei-romanin kanssa) avioliittojen määrä on 16, 4 %, mikä on melko korkea.

Taulukko 2. Perinteiset endogaamiset ja eksogaamiset av(i)oliitot 2006.

Romani romanin kanssa		Romani pääväestöön kuuluvan kanssa		Romani puoliromanin kanssa		Romani ulkomaalaisen kanssa		Yhteensä	
%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
77,5	174	16,4	37	4,8	11	0,9	3	100	225

Kaikkiaan 73 % vastanneista ilmoitti olevansa joko avo- tai avioliitossa. Suurin osa liitoista, yli 80 % oli endogaamisia. Romanilla avioliiton käsite on joiltain osin erilainen kuin pääväestöllä. Romanit ovat pitäneet perinteisenä avioliittomallina sitä, että nuoret lyövät keskenään ns. ”hyntteet yhteen” ja useimmiten julkistavat yhteenmenon karkaamalla. Mikäli heidän vanhempansa eivät hyväksy nuorten yhteenmenoa, hakevat he tytön pois keran tai pari. Lopulta vanhemmat hyväksyvät nuorten yhteisen ”liiton”. Jonkin aikaa hävetyään nuoret tulevat vanhempien luo tapaamaan heitä ns. parina, ja näin he samalla julkisesti tunnustautuvat sukujen keskuudessa pariiksi. Perinnettä ovat muuttaneet jonkin verran uskonnollisen vakaumuksen omaavat parit, jotka solmivat virallisen avioliiton. (Friman ja Hedman 2005.)

Eri kulttuurien keskuudessa avioliiton solmimista ovat ohjailleet eri normit ja säädökset. Suomessa virallinen kirkollinen vihkiminen tuli voimaan vasta vuonna 1734. Aviopuoliso valittiin ennen omasta kylästä tai pitäjästä. Avioparit siunattiin perheen ja suvun keskellä yksityisessä rituaalissa. Kirkollisen vihkimisen rinnalle tuli siviiliavioliitto Suomessa mahdolliseksi vuonna 1917. (Pirkko Metsäkallas, Titta Putu-Hiloasvuori, Jari Ukkonen, Jukka-Pekka Tanska 1995: 29.)

2.4 Talouksien koko

Romaniperheiden talouksien koossa on tapahtunut rajuja muutoksia. Vuodesta 1975 lähtien suurperheiden osuus on pudonnut noin kolmanneksesta alle kuudesosaan. Suurin osa vastaajista asuu 1–4 henkilön talouksissa. 5–8 hengen talouksissa asuu n. viidennes. Pienempien talousyksiköiden määrä on jonkin verran noussut; huomionarvoista on varsinkin 1–2 hengen talouksien lisääntyminen. Vuonna 1954 3–4-henkisten perheiden osuus on ollut hämmästyttävän korkea, mutta määrä on laskenut lähes puoleen vuoteen 1975 tultaessa. Suurempien talousyksiköiden osuus on nykyään vain 0,3 %. Suurperheet ovat vähentyneet yli 15 %.

Perheistä noin viidennes oli yksilapsisia, mutta eniten oli kahden lapsen perheitä. Kolmen lapsen perheitä oli yli 12 % vähemmän kuin kahden lapsen perheitä. Neljän ja viiden lapsen perheitä oli alle 3 %. Lapsiperheiden osuudessa ei ole kovinkaan suurta eroa romani-pariskuntien ja pääväestön välillä, eroa on vain 6,8 %. Romaneissa on selvästi enemmän yksinhuoltajia kuin pääväestössä.

Vielä 1970-luvulla romaniperhe oli ns. suurperhe, jossa asui myös isovanhempia sekä muita sukulaisia, joilla ei ollut perhettä tai asuntoa. Nykyään isovanhemmat asuvat harvoin nuoremman polven kanssa samassa taloudessa. Syynä vanhusten itsenäiseen asumiseen saattaa olla aiempaa parempi terveydentila. Lisäksi yhteiskunnan tarjoaman toimeentulon ja yleisen tukipalvelun avulla vanhuksat selviävät paremmin (Grönfors 1981: 49). Romaniperheiden taloudessa ei liioin asu enää sukulaisia yhtä usein kuin ennen. Vastaajista vain kolme perhettä (0,9 %) ilmoittautui tällaiseksi taloudeksi.

2.5 Yhteydenpito sukulaisiin

Romanien sukulaissuhteet ovat edelleen pääsääntöisesti läheiset. Melkein 80 % haastateltavista ilmoitti tapaavansa sukulaisiaan vähintään kerran viikossa, ja yli puolet ilmoitti vierailevansa lähisukulaisten luona miltei päivittäin. Romanikulttuurin yhtenä keskeisenä piirteenä onkin ollut huolehtiminen jopa kaukaisimmistakin sukulaisista etenkin silloin, kun yhteiskunta ei ole kyennyt pitämään heistä riittävää huolta (Grönfors 1981: 49). Sen sijaan yhteydenpito muihin romaneihin kuin sukulaisiin on vähäisempää. Iäkkäimmät romanit tapaavat usein vain hautajaisissa tai sukujuhlissa kuten syntymäpäivillä. Romani-tapahtumat ovat tärkeä keskinäisen yhteyden ylläpitäjä vanhemmille romaneille.

2.6 Asuinpaikka

Suomessa haastateltavia oli kaikkiaan yli 60 paikkakunnalta viiden läänin alueelta. Suomen romanit ovat asettuneet eri puolelle maata Lappia myöten. Aiemmin romaniväestö oli keskittynyt Uudenmaan läänin suuriin kaupunkikeskuksiin, etenkin pääkaupunkiseudulle, jossa siitä asui yli 40 % (Paulus 1996: 18–19). Edellinen, vuonna 1995 tehty selvitys romaniväestön määrästä sisältyy Keski-Suomen lääninhallituksen sekä Romano Missio ry:n vanhusten elinoloja kartoittavaan tutkimusprojektiin (Välimäki 1995). Romanit ovat yleensä paikkakuntauskollisia sosiokulttuurisista syistä.

Suomen romanit ovat yllättävän hyvin integroituneet yhteiskuntaan ja asuvat valtaväestön kanssa samoilla paikkakunnilla ja asutusalueilla. He eivät ole eristäytyneet omaksi ryhmäkseen muun väestön asuma-alueiden ulkopuolelle, kuten useissa muissa Euroopan maissa on tapahtunut.

Taulukko 3. Arvio romaniväestön määrästä lääneittäin vuonna 1995.

Lääni	Henkilöitä	Prosentti
Uudenmaan	3 740	42
Pääkaupunkiseutu (PKS)	3 260	37
Turun ja Porin	800	9
Hämeen	1 350	15
Kymen	370	4
Mikkelin	310	3
Pohjois-Karjalan	230	3
Kuopion	250	3
Keski-Suomen	470	5
Vaasan	620	7
Oulun	540	6
Lapin	230	3
Yhteensä noin	9000	100

(Lähde: Välimäki 1995.)

Romanit ovat yleensä paikkakuntauskollisia. Tavan taustalla on useita syitä, joista tärkeimpiä ovat sukujen pitkäaikainen asuminen samalla paikkakunnalla, vakiintuneet sukulais- ja ystävyysuhteet sekä romanikulttuurissa arvostettuina pidetyt omaisten haudat. Monia romanisukuja kutsutaankin asuinpaikkakunnan mukaan, esim. ”kirkvulaiset, sakkolalaiset, säkkijärveläiset” (Koivisto 1992: 30). Nykyään puhutaan myös kyröläisistä, kurikalaisista, kihniöläisistä – paikkakunnan mukaan.

Romanien paikkakunnan vaihdoksia ovat aiheuttaneet esimerkiksi maailmansotien aiheuttamat rajut yhteiskunnalliset muutokset, muuttoliike maaseudulta kaupunkiin, teollistuminen sekä romanien keskinäiset sukuriidat. Viime sotiemme aikana Karjalan romanit joutuivat lähtemään eri puolille Suomea. Evakkomatka Suomeen toi romanit aivan uuteen tilanteeseen. Suvut joutuivat valtiovallan ohjaamina paikkakunnille, joilla ne eivät olleet aiemmin asuneet. (Granqvist 2007; Sarmela 1984.) Myös sukuriidat ja ns. väistämisvelvollisuus ovat pakottaneet romaneja vaihtamaan asuinpaikkakuntaa.

Suuret kaupungit suovat paremman mahdollisuuden sulautua ympäristöön kuin pienemmät, joissa romanisukujen päämiehet saattavat rajoittaa uusien romanitulokkaiden saapumista. Suurkaupungeissa asumisella on kuitenkin uhkansa. Tutkijoiden mukaan vähemmistöryhmien kielten vaarana on sulautuminen valtakielen etenkin kaupunkiympäristössä, jossa kielen muuttuminenkin on nopeinta. Esimerkkinä mainittakoon mm. monien eurooppalaisten siirtolaiskielten tilanne Yhdysvalloissa ja Australiassa (Thomason & Kaufman 1991 [1988]: 120).

2.7 Työllisyys

Romaneilla on edelleenkin vaikeuksia työn saannissa mm. työnantajien ennakkoluulojen sekä romanien alhaisen koulutustason ja työkokemuksen puutteen vuoksi. Romanien työllisyystilanne ei ole kovinkaan paljoa parantunut 1960-luvun tilanteeseen verrattuna. Haastatelluista työikäisistä oli 2006 työttöminä lähes puolet.

1950-luvulla 48,8 % Suomen romaneista oli itsenäisiä yrittäjiä. Lisäksi romaneista oli ansiotyössä säännöllisesti 21 %. Täysin työkykyisistä miehistä vain kolmannes oli säännöllisesti ansiotyössä ja miltei joka kymmenes täysin vailla työtä. (Vehmas 1954: 112–118.) Itsenäisen toimeentulon prosenttiosuus oli yllättävän suuri, mikä johtuu silloisesta yhteiskunnallisesta sosiaalipolitiikasta. Yhteiskunta ei tuolloin kyennyt tarjoamaan riittävää sosiaalista toimentulotukea kansalaisilleen.

Romanien perinteisellä toimeentulotavalla ja ammateilla on ollut kielen säilymisen ja käytön kannalta oleellinen merkitys. Ne tarjosivat nuorelle polvelle monenlaista koulutusta, joka tapahtui romaniyhteisön sisällä. Kun elinkeinorakenteen muututtua kulkemisesta katosi taloudellinen pohja, katosi myös paljon muuta. Esimerkiksi perinteisen kaupanteon yhteydessä ns. ”maasuttaja” antoi romanikielellä neuvoja, miten hevosen tai auton omistajan pitäisi asiassa edetä. Hyvin onnistunut kauppa saattoi hyödyntää taloudellisesti myös maasuttajaa. Kun kaupanteko oli yksi merkittävistä toimeentulon muodoista, se lisäsi oleellisesti myös romanikielen käyttötilanteita. (Hedman 2004.) Toisen maailmansodan jälkeen perinteisten ammattien harjoittamisessa tapahtui suuri muutos. Romanien työllisyystilanne heikkeni niin huomattavasti, että 1960-luvun lopulla romaneista oli työttöminä yli 60 %. Vaikein tilanne oli maaseudulla, jossa toimeentulokeinot olivat kaventuneet, kun perinteisillä ammateilla ei enää ollut entisenlaista merkitystä. Yhteiskunnallinen elinkeinorakenteen muutos vaikutti romanien elämään merkittävästi monella tasolla. (Huttunen 1971.)

Myös muut yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset vaikuttivat romanien siirtymiseen maaseudulta suuriin kaupunkeihin. Perinteiset ammatit eivät enää elättäneet sen paremmin maanviljelijöitä kuin romanejakaan. Teollistuminen pakotti lähes puolet silloisista 5 000 romanista muuttamaan maaseudulta kaupunkeihin. Etenkin Etelä-Suomeen ja Helsinkiin siirryttiin 1960-luvun loppupuolelta lähtien paremman elintason saamiseksi. Romanit kärsivät kyseisestä murroksesta ja muutoksesta eniten. (Sarmela 1984.)

3 Kielitaito

3.1 Romanien monikielisyys

Romanit ovat historiansa aikana kaikkialla joutuneet omaksumaan valtakieltä sen mukaan, missä ovat kulloinkin asuneet. Käsitystä romanien monikielisyudesta tukevat Reinholmin muistiinpanot sekä Wallen komiteamietintö (1900). Reinholm väitti 1800-luvulla, että romanit käyttivät omaa kieltään keskenään ja puhuivat lisäksi suomea, ruotsia, venäjää ja saksaa (Aspelin 1994: 9). 1900-luvun alussa Suomen romaneja koskevassa komiteamietinnössä kerrotaan romanien puhuvan romanin ja suomen lisäksi ruotsia ja venäjää. Romanikieltä hyvin taitavat puhuivat 1800-luvun lopulla lähes täysin romania (Walle 1900: 78, 89).

Nykyään Suomen romaneista noin 75 % osaa suomen lisäksi vähintään yhtä muuta kieltä. Kahta kieltä suomen lisäksi osaa vähän yli 26 %, ja kolmea kieltä puhuu 12,7 %. Vastanneista suomen lisäksi osaa neljää eri kieltä 7,3 %. Nuoret ja nuoret aikuiset osaavat useampia kieliä kuin vanhukset. Nyky-yhteiskunnassa romanien kielitaitoon ovat vaikuttaneet koulujen kieltenopetus, integroituminen yhteiskuntaan sekä muuttoliike Ruotsin ja Suomen välillä. Taulukon (4) mukaan kaikkein tavallisinta on ruotsin kielen taito. Ruotsia haastatelluista yli puolet osasi mielestään vähintään tyydyttävästi. Hyvää ruotsin kielen osaamista selittävät mm. kouluopetus, asuminen Ruotsissa sekä tiiviit kontaktit Ruotsissa asuviin romaneihin. Lisäksi on edelleen romanisukuja, jotka ovat pitkään asuneet Suomessa ruotsinkielisillä seuduilla ja puhuvat suomen lisäksi ruotsia. Vieraista kielistä tavallisimmin osataan englantia (noin kolmasosa vastanneista), mutta joukossa on myös venäjän, ranskan, espanjan, norjan ja tanskan taitajia. Englannin kielen osaamiseen on syynä kouluopetus sekä lisääntyneet monikulttuuriset kontaktit eri kieliryhmien välillä.

Taulukko 4. Kielitaidon vertailua.

	Kiitettävä/hyvä	Tyydyttävä	Heikko	En osaa lainkaan
Suomi	89,6	3,2	0,6	0,3
Romani	28,4	33,1	31,4	7,1
Ruotsi	25,7	21,4	14	11,4
Englanti	23,3	30	28,9	17,8

3.2 Haastateltavan arvio omasta kielitaidostaan

Kyselyssä kielitaidon määrittely perustuu karkeaan arviointiin vastaajien oman käsityksen mukaisesti. Kukin haastateltava on ilmoittanut subjektiivisen arvion sekä aktiivisesta että passiivisesta kielitaidostaan. Käytetty asteikko esitetään taulukossa 5.

Taulukko 5. Aktiivinen ja passiivinen kielitaito.

Aktiivinen ja passiivinen kielitaito			
kiitettävä /hyvä	tyytyttävä	heikko	ei lainkaan

Taulukon (5) mukaan kiitettävä ja hyvä kielitaito tarkoittavat vastaajan mielestä sitä, että hän käyttää romanikieltä, tulee sillä toimeen ja ymmärtää kieltä hyvin. Kiitettävän ja hyvän kielitaidon ero saattaa olla suhteellisen pieni. Samoin on vaikea vetää tarkkaa rajaa tyydyttävän ja heikon taidon välille. Tyydyttävällä kielitaidolla käsitetään omassa kieliyhteisössä, että ymmärtää kieltä jonkin verran ja kykenee vastaamaan osittain romaniksi. Heikko kielitaito tarkoittaa sitä, ettei henkilö enää selviydy kielitaidollaan edes kohtuullisesti. Kielenkäytön tai kielitaidon arviot eivät kuitenkaan välttämättä kerro täyttä totuutta vastaajien tilanteesta.

Romanikieltä vähintään tyydyttävästi ilmoitti osaavansa yli 60 % (taulukko 6). Hyvin romanikieltä osaavia ja sitä puhuvia on noin kolmannes (ks. taulukko 7). Heikosti, muutama sanan romania osaavia oli vähän yli 31 %. Vain 7,1 % vastanneista ilmoitti, ettei osaa romania lainkaan. Tulokseen ovat saattaneet vaikuttaa haastattelutilanteet sekä se, miten haastateltu mielsi itsearviointin asteikon.

Taulukko 6. Haastateltujen arvioita romanikielen taidostaan.

Itsearvio	%	N
Kiitettävä	7,8	22
Hyvä	20,6	58
Tyydyttävä	33,1	94
Heikko	31,4	88
Ei lainkaan	7,1	20
Yhteensä	100	282

Romanikielen taito on ensisijaisesti suullista. Tätä kuvastaa hyvin taulukko (7), joka osoittaa, että vain kolmannes haastateltavista osaa kirjoittaa hyvin romania. Vaikuttaa siltä, että hyvin romania taitavat osaavat myös kirjoittaa sitä. Lisäksi 10 % suurempi määrä haastatelluista ymmärtää puhuttua ja kirjoitettua kieltä, kuin kykenee puhumaan sitä. Yli 60 % haastatelluista ilmoitti, ettei osaa kirjoittaa romania lainkaan. Kuitenkin suurin osa tutki-

mushenkilöistä (90 %) väitti osaavansa lukea ja kykenevänsä ymmärtämään jonkin verran romania. Lukeminen on kirjoittamista ja kuulemista helpompi passiivinen taito.

Taulukko 7. Romanin kirjallinen taito.

	Hyvin		Vähän		Ei lainkaan		Ymmärrän puhut-		En osaa lukea	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Osaan kirjoittaa romanikielellä	32,1	93	1,2	4	61,4	189				
Ymmärrän puhutua ja kirjoitettua romanikieltä	35,4	103	53,9	157	6,5	19	3,8	11	0,3	1

Nykyään romanikielen taitajia näyttää olevan huomattavasti vähemmän, jos verrataan 1950-luvun tutkimukseen. Tuolloin 69 % aikuisista romaneista osasi romanikieltä mielestään lähes täydellisesti tai hyvin, ja toimeen tuli lähes 90 %. (Vehmas 1961) Nämäkin arviot perustuivat itsearviointiin. Kieltä hallitsevia oli maaseudulla hiukan enemmän, mutta kaupunkien ja maaseudun asukkaiden kielitaidossa ei ollut suurta eroa. Tosin maaseudulla oli parikymmentä prosenttia enemmän omasta mielestään täydellisesti romania hallitsevia. Yllättävää on, että suurin osa tutkimukseen osallistuneista romaneista käytti kuitenkin jokapäiväisenä keskustelukielenään suomea. Tutkimuksessa kävi myös ilmi, että nuorten kielitaito oli vähentynyt huomattavasti. (Suonoja, Kyösti & Väinö Lindberg 2000: 37; Granqvist 2006: 3–4; Mustalaisasiain neuvottelukunta: 1981 100–101.)

3.3 Kielitaidon vertailua

Odotetusti vahvin kielitaito on yli 65-vuotiailla romaneilla, joista peräti kolme neljänestä piti kielitaitoaan vähintään hyvänä. Vielä 50–65-vuotiaista romaneistakin lähes puolet ilmoitti osaavansa kieltä vähintään hyvin. Sotien jälkeen kasvaneiden 30–49-vuotiaiden romanin taito on sitä vastoin selvästi heikompi. Heistä vain joka kuudes arvioi romanikielen taitonsa hyväksi ja nuoremmista vielä harvempi. Sen sijaan lasten kielitaito vaikuttaisi hiukan paremmalta kuin nuorten ja nuorten aikuisten. Lasten ikäryhmä on kuitenkin niin pieni, ettei tulos ole vertailukelpoinen muiden ikäryhmien kanssa.

Taulukko (8) viittaa siihen, että miesten romanikielen taito olisi jonkin verran parempi kuin saman ikäryhmän naisten. Poikkeuksena ovat kaikkein vanhin ikäryhmä ja lapset. Suurta eroa ei miesten ja naisten kielitaidon välillä kuitenkaan näyttäisi olevan. Lisäksi miehet ovat saattaneet olla taipuvaisempia antamaan itsestään positiivisemmän kuvan

kuin häveliäämpään esiintymiseen tottuneet naiset. Milroy (1981: 38–39) arvioi, että naiset arvioivat kielenkäyttöään lähemmäksi toivottua normia tai tasoa, miehet puolestaan vähän kauemmaksi. (*ref.* Aikio 1988.)

Taulukko 8. Hyvä ja erittäin hyvä romanin taito eri-ikäisten naisten ja miesten välillä.

Ikäryhmät	Naiset		Miehet	
	%	N	%	N
7–16	5,00	3	20,00	2
17–29	11,65	5	18,75	7
30–49	16,18	11	19,35	12
50–65	42,86	9	51,61	16
65–	78,57	11	71,43	5

1950-luvulla nuoremmista (16–19-vuotiaat) yli puolet puhui romania ja lisäksi joka kuudes ymmärsi sitä. Nuoremmista 18 % ja vanhemmista 7 % ei osannut kieltä enää lainkaan. (Vehmas 1961: 93.) Vehmoksen väite, ettei romanikieltä 50-luvulla käytetty keskustelukielenä juuri ollenkaan, vaikka kielitaito oli hyvä, vaikuttaa uskomattomalta. Tuolloinhan romaniperheet olivat suurperheitä. Lisäksi romanien perinteiset ammatit, kuten kaupanteko, sekä kiertävä elämä pitivät yllä kielen käyttöä. Omakohtaisen kokemukseni mukaan romanikieltä käytettiin 50-luvulta 70-luvulle asti päivittäin osittaisena keskustelukielenä. Sain sisarteni kanssa usein vanhemmiltamme romanikielisiä ohjeita yöpyessämme *gaajeitten* (ei-romanien) kodeissa.

4 Romanikielen taitoon vaikuttavat tekijät

Keskeisiä romanikielen taitoon vaikuttavia tekijöitä ovat koti, romaniyhteisö ja sen koko ja kiinteys, kielen arvostus sekä kielen opetus kouluissa ja kerhoissa. Romanikielen elinvoimaisuuden ylläpitämiseksi on tärkeää säilyttää kieli toimivana ryhmänsisäisessä käytössä, kotona ja sukulaisten luona sekä opettaa se lapsille ja nuoremmalle sukupolvelle. Kielen elvyttämiseksi kouluopetus on tärkeä keino, mutta se ei voi täysin korvata kotona saatavaa opetusta ja kielen käytön harjoitusta. Oman kielen arvostus antaa omanarvontuntoa. Tärkeintä kuitenkin on se, miten romanit itse arvostavat omaa kieltään ja käyttävät sitä perheen ja sukulaisten keskuudessa. (Leiwo 2001: 133.)

4.1 Koti

Koti on tärkein kielen oppimisympäristö. Lisäksi kodissa omaksutaan kieliasenteita sekä kiinnostusta kieltä kohtaan. Myös Fishman (1966: 66) painottaa, että kielen säilymisen kannalta sen käyttö kotiympäristössä ja perheen kesken on oleellisen tärkeää. Kodin vaikutus kielen oppimiseen liittyy läheisesti siihen, kuinka ja missä määrin romanikieltä käytetään perheen keskuudessa. Keskenään vuorovaikutuksessa olevat perheenjäsenet näyttävät tässä tutkimuksessa sekä kuulijoina että puhujina, ja heidän kielellinen käyttäytymisensä kytetään siinä roolisuhteisiin, eikä sitä nähdä vain yksilöllisten valintojen aikaansaamana. Saman perheen eri sukupolvien monikielistä käyttäytymistä vertaamalla voidaan mitata, miten kielen siirtyminen sukupolvelta toiselle on onnistunut.

Taulukko (9) suhteuttaa toisiinsa haastateltujen omat arviot romanikielen taidostaan sekä sen, missä määrin heidän vanhempansa ja isovanhempansa ovat käyttäneet romanikieltä kotona. Sekä vanhempien että isovanhempien maksimipistemääräksi tulee kaksi, jos he puhuvat romania sekä haastatellulle että keskenään. Taulukko (9) ilmaisee vahvaa korrelaatiota haastateltujen romanin taidon ja sen välillä, kuinka paljon heille on kotona puhuttu romania ja kuinka paljon he ovat voineet sitä kotona kuulla. Tyypillisesti sekä vanhemmat että isovanhemmat ovat puhuneet kotona runsaasti romanikieltä niille haastatelluille, jotka hallitsevat romania hyvin. Toisaalta useimmat niistä, jotka eivät osaa romania, eivät ole sitä juurikaan kotona kuulleet. Taulukossa (10) tarkastellaan samaa asiaa vielä ikäryhmittäin: korrelaatio noudattaa samoja päälinjoja, joskin isovanhempien merkitys kielen välittäjinä korostuu enemmän nuorempien kuin keski-ikäisten ja vanhojen romanien kohdalla. Sekä vastaajien vanhemmista että isovanhemmista noin 80 % osasi romanikieltä. Isovanhemmista kuitenkin vain 66 % puhui vastaajille romania. Vastaajien vanhemmista puhui lapsilleen (eli vastaajille) romanikieltä noin 56 %. Heikoin tilanne on vastaajilla itsellään. Heistä puhui lapsilleen romania enää 34,5 % ja suunnilleen saman verran puolison kanssa.

Taulukko 9. Haastateltujen, vanhempien ja isovanhempien romanikielen taito ja käyttö.

Haastateltujen romanin taito	Vanhemmat haastatellulle ja keskenään	Isovanhemmat haastatellulle ja keskenään
Kiitettävä-hyvä	1,55	1,61
Tyydyttävä	1,01	1,44
heikko	0,79	1,27
ei lainkaan	0,18	0,73

Taulukko 10. Eri ikäryhmien romanikielen taito sekä heidän vanhempiensa

Ikäryhmä	Haastateltujen romanin taito	Vanhemmat haastatellulle ja keskenään	Isovanhemmat haastatellulle ja keskenään
7–16	tyydyttävä-kiit./hyvä ei lainkaan-heikko	1,17 0,31	2,00 0,86
17–29	tyydyttävä-kiit./hyvä ei lainkaan-heikko	1,04 0,32	1,70 1,25
30–49	tyydyttävä-kiit./hyvä ei lainkaan-heikko	1,07 0,54	1,46 1,05
50–65	tyydyttävä-kiit./hyvä. ei lainkaan-heikko	1,67 0,67	1,44 0,93
65–	tyydyttävä-kiit./hyvä.	1,47	1,47

4.2 Romaniyhteisön koko ja kiinteys

Romanikielen taitoon vaikuttanee myös romaniyhteisön koko ja kiinteys. Helsingin alueelle oli 1970-luvulla keskittynyt jo 43 % romaneista (Sarmela 1984: 32). Edelleen 1990-luvun puolivälissä pääkaupunkiseudulla asui Välimäen (1995) mukaan yli 3 200 romania. Pääkaupunkiseudun romaniyhteisö koostuu eri puolilta Suomea muuttaneista, toisilleen vieraista ja osin toisiinsa nähden väistämismuuttaneista romanisuvuista ja -perheistä. Keskimäärin heikoimmat arviot kielitaidostaan on pääkaupunkiseudun romaneilla (keskiarvo 2,2 asteikolla 1= ei lainkaan ja 5= kiitettävästi). Romanikielen taito näyttää olevan parempi pääkaupunkiseudun ulkopuolella pienemmissä romaniyhteisöissä, kuten Mikkelissä, Turussa, Tampereella sekä Ruotsin puolella Södertäljessä (keskiarvo 2,7). Parhaiten romania osataan maaseutupaikkakunnilla, joilla romaniväestön koko on alle sata henkeä (keskiarvo 3,1). Pienemmillä paikkakunnilla romanien keskinäiset suhteet ovat kiinteämmät. Myös romani-identiteetti saattaa olla vahvempi kuin muualla. Samankaltaisia tuloksia ilmeni 1950-luvulla tehdyssä tutkimuksessa. Suurin osa romaneista asui tuolloin maaseudulla, joka tarjosi heille turvaa ulkopuolisten vihamielisyydeltä Grönfors 1981: 49).

4.3 Kouluopetus

Kouluopetus ei ole kyennyt vahvistamaan riittävästi romanikielen taitoja. Haastatellut peruskoulun oppilaat arvioivat romanikielen taitonsa keskimäärin heikoksi tai tyydyttäväksi riippumatta siitä, ovatko he saaneet romanikielen opetusta. Kouluopetus ei näin ollen ole kyennyt lisäämään romanikielen osaamista, vaikkakin se on kasvattanut motivaatiota oppia omaa kieltä. Yhteensä 84 vastanneesta 29:lle (34,52 %) opettaja on puhunut romania, 55 lapselle tai nuorelle aikuiselle taas ei. Taulukon (11) mukaan romanikielen opetusta saaneet ja sitä saamattomat ovat kuulleet romania kotonaan lähes yhtä paljon. Syynä heikkoon oppimistulokseen voidaan pitää mm. sitä, ettei opettajilla ole riittäviä pedagogisia taitoja eikä opettajankoulutusta. Liian vähäinen romanikielen tuntikehys viikossa sekä epäselkeä opetussuunnitelma eivät kehitä romanikielen taitoa riittävästi. Koulun merkitystä vähemmistökielen tukimekanismina ei silti pidä vähätellä, vaikka sen kautta ei kyettäisikään saavuttamaan riittäviä äidinkielen taitoja.

Taulukko 11. Romanin opetusta saaneet vs. opetusta saamattomat.

	Saanut opetusta		Ei ole saanut opetusta	
	%	N	%	N
Kiitettävä	0,00	0	0,00	0
Hyvä	11,11	3	11,76	6
Tyydyttävä	22,22	6	23,53	12
Heikko	51,85	14	60,78	31
Ei lainkaan	14,81	4	3,92	2
Yhteensä	100,00	27	100,00	51

Tähän kyselyyn vastanneiden joukossa oli vähän yli 1/5 niitä, jotka olivat saaneet peruskoulussa romanikielen opetusta kolmen vuoden aikana 2003–2005. Opetushallituksen teettämässä tutkimuksessa vuosina 2001–2002 romanikielen opetusta sai peruskoulussa vain 8,5 % romanioppilaista. Näyttää siltä, että kouluopetuksen kautta ei romanikieltä voida nuorten ja lasten keskuudessa nykyresurssein elvyttää. Koko Suomen alueella romanikielen opetusta järjestettiin vain 20 koulussa. Tämä on vajaat 6 % sellaisista kouluista, joissa opiskeli romanioppilaita. Romanikielen opetusta sai 9 % siihen oikeutetuista romanilapsista ja -nuorista. Vastaajakouluista 88 % ilmoitti, etteivät ne olleet koskaan järjestäneet romanikielen ja -kulttuurin opetusta romanioppilaille. Pääsyyinä pidettiin vanhempien passiivisuutta vaatia opetusta. Muina syinä pidettiin vähäistä opetuksen tarvetta, oppilaiden vähäistä lukumäärää sekä sopivan opettajan puuttumista. (Pitkänen 2004: 23–24.)

Opetushallituksen selvitys haastaa panostamaan peruskouluissa järjestettävän romaniopeutuksen lisäämiseksi. Mikäli lapset ja nuoret eivät saa kotoa vanhemmiltaan romanikielen taitoa, on opetus järjestettävä muulla tavalla. Kouluopetuksen lisäksi pitäisi löytää uusia, innovatiivisia keinoja, jotta romanilasten ja -nuorten kosketus romanikieleen paranisi. Kouluopetusta kohtaan suurimmalla osalla haastatelluista oli erittäin myönteinen asenne.

5 Romanikielen käyttöalat

Romanikielen käyttö on vähentynyt siinä määrin, että sitä voidaan pitää uhanalaisena kielinä. Romania käyttää eri puhetilanteissa keskimäärin vain noin kolmannes haastatelluista. Perussyö käytön vähyteen on, etteivät vanhemmat enää siirrä kieltä nuoremmille. Romanikielellä ei liioin ole sitä merkitystä kuin aikaisemmin, jolloin kieli eli enimmäkseen yhteisön puhuttuna perhe- ja salakielenä (Valtonen 1968: 241). Kielen käytön vähentymiseen on vaikuttanut myös romanien hajaantuminen asumaan eri puolille. Suhteellisen vähäinen määrä romaneja ei kykene tarjoamaan riittävästi kielenkäyttötilanteita etenkin nuorille. Romania opetetaan vain muutamissa kouluissa, ja ongelmaksi kielen opetukselle ovat koituneet pätevien opettajien puute, koulujen haluttomuus järjestää romanikielen opetusta sekä osittain vanhempien asenteet. Koska Suomen romaneilla ei juuri ole yhteyksiä muiden maiden romaneihin, ei sekään ole tuottanut lisätarvetta kielen oppimiseen (Mustalaisasiain neuvottelukunta 1981: 57). Toisaalta Suomen romanien pohjoinen murre eroaa muista romanimurteista niin paljon, ettei kommunikointi romaniksi hevin onnistu. Ymmärrettävyyttä vaikeuttavat eri murteisiin sisältyvät vierasperäiset lainasanat sekä valtakielen vaikutus syntaksiin, fonologiaan ja morfologiaan.

Romanin käyttöä ja käyttöaloja on tutkittu vähän. Yksi aiemmista tutkimuksista on Raino Vehmaksen väitöskirjassa ”Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen”, jossa hän tarkastelee mm. romanien kulttuuria ja kieltä ja niiden säilymistä (Vehmas 1961: 91–99, 188–189). Tilastotiedot romanien kielitaidosta ja kielen käytöstä perustuivat Sosiaalisen tutkimustoimiston haastattelututkimukseen vuodelta 1954. Toinen tutkimus, Helsingin huoltoviraston 1979 suorittama, sisälsi tutkimustietoa romanikielen taidosta. Tuula Kopsa-Schön (1996: 44) tarkastelee kirjassaan ”Kulttuuri-identiteetin jäljillä” suppeasti myös romanikielen taitoa ja käyttöä. Hän arvioi sujuvimmin romanikieltä puhuviksi yli 65-vuotiaat romanit. Keski-ikäisten (32–64-vuotiaat) kohdalla kielitaito oli hänen selvityksensä mukaan tyydyttävä ja nuorten (–31-vuotiaat) kohdalla heikoin.

Edellä mainitut tutkimukset yhdessä tämän tutkimuksen kanssa vahvistavat sitä käsitystä, että romanikielen taito ja käytön määrä ovat vähentyneet huomattavasti viimeisten 40–50 vuoden aikana. Kielellä ei näytä olevan niin vahvaa merkitystä identiteetin kannalta kuin aiemmin. Lisäksi romanikielen käytön määrän vähentymiseen ovat vaikuttaneet Suomessa sodanjälkeiset yhteiskunnalliset muutokset, teollistuminen ja kaupungistuminen (Granqvist, Hedman & Pirttisaari 2003).

Myös romanien omat asenteet ovat rajoittaneet romanikielen julkista käyttöä. Romanikielen julkisen käytön on nähty olevan ristiriidassa sen kanssa, että kieltä on pidetty romanien ainoana omaisuutena, eikä sitä ole haluttu antaa ulkopuolisten käsiin (T. Åkerlund 2002: 126). Kielen julkista käyttöä on pyritty määrätietoisesti lisäämään ja käyttöaloja laa-

jentamaan erityisesti 1900-luvun lopulla. Romanikielen käyttöala alkoi laajenentua erityisesti 1900-luvun lopulla julkisen käytön lisääntyessä.

Tarkastelen seuraavaksi romanikielen eri vuorovaikutustilanteita yksityis- ja julkisuussektoreilla. Fishman (1972a) nimittää kieliyhteyksiä domeeneiksi, jotka pyrkivät edustamaan kussakin monikielisessä yhteisössä keskeisimpiä vuorovaikutustilanteita. Kieliyhteisön jäsenten kielivalinnat heijastavat sosiokulttuurisia normeja ja odotuksia. Lisäksi voidaan erottaa intiimit, epämuodolliset, muodolliset ja ryhmänsisäiset domeenit ja toisaalta aktiiviteettien pohjalta määriteltävät domeenit kuten koti, koulu, ammatit, kirkko tai muut kristilliset yhteisöt, media jne., jotka vastaavat kieliyhteisön insituutioita (Fishman 1972a, 1989: 235–239).

5.1 Romanikielen yksityinen käyttö

Olen valinnut romanikielen keskeisistä käyttöaloista sekä kodin sisäisiä että kodin ulkopuolisia tilanteita. Kodin ulkopuolisista kielen käyttötilanteista tarkastelen hengellisiä tilaisuuksia, romanien perinteistä kaupoilla käyntiä, auto- ja hevoskauppaa ja ostosten tekoa torilla. Kodin sisällä kieltä käytetään perheenjäsenten sekä ystävien ja sukulaisten kanssa. Lisäksi käsittelen kielivalintoja puhuttaessa julkisista tai virallisista asioista. Kyseilyssä kartoitan myös romanikielen yksityisiä ja julkisia käyttöaloja: missä ympäristöissä kieltä käytetään eniten ja miten paljon.

5.1.1 Kielten käyttö kotona

Fishman (1991) painottaa erityisesti kodin ja yhteisön merkitystä kielen säilymiselle, koska koti tarjoaa monesti viimeisen puolustuskeinon enemmistökielen painetta vastaan. Useissa tutkimuksissa on todettu, että monikielinen käyttäytyminen kotona on keskeistä. Kieli säilyy tavallisesti kodeissa pitempään kuin muissa domeeneissa. Kotona romanit käyttävät kuitenkin eniten suomea, joka on heidän ensikielensä. Romani voi olla äidinkieli niille, jotka oppivat sitä toisena ensikielenään aikuistumiseensa asti jatkuvana prosessina. Kun kieli siirtyy useamman sukupolven kautta eteenpäin, on kielitaito turvattu. Toisaalta ellei kieli siirry sukupolvelta toiselle, vähemmistökieli on vaarassa jäädä pääkielen varjoon, kuten on käymässä Suomen romanille. Suomen romanikieli on todellisen katoamisuhan edessä suomen kielen dominoivan aseman vuoksi.

Kielitaitoa käsittelevässä osiossa (4.1) todettiin, että haastatelluista ne, jotka eivät osaa romania, eivät ole sitä kotona juurikaan kuulleet. Kuten taulukko (12) osoittaa kouriintuntuvasti, lähes kaikki haastateltavat puhuvat kotona suomea; yksinomaan suomea käyttää kuitenkin kotonaan vain vähän yli puolet. Romania käyttää kotona noin 40 %. Ruotsi on suomen rinnalla kotikielenä 11 %:lla haastatelluista. (Haastatelluista 14 % on Ruotsissa asuvia romaneja). Vieraiden kielten kuten englannin, saksan ja muiden kielten käyttö kotikielenä on hyvin vähäistä (0,6 %).

Taulukko 12. Kotona käytetyt kielet.

	%	N
Vain suomea	55,5	160
Suomea ja romania	32,6	94
Suomea & romania, ruotsia	7,3	21
Suomea & ruotsia	3,8	11
Suomea & englantia, saksaa	0,3	1
Suomea & muita kieliä	0,3	1

Ruotsin kielen käytön ja osaamisen välinen ero osoittautui yllättävän suureksi. Vastaajien vanhemmista vain 2–3 % ilmoitti käyttävänsä ruotsia keskenään sekä lastensa kanssa, vaikka lähes kolmannes ilmoitti kuitenkin osaavansa ruotsia. Ruotsissa asuvat romanit, etenkin nuoret, joutuvat päivittäin eri tilanteissa käyttämään ruotsia mutta puhuvat kotona lähes pelkästään suomea. Isovanhempien ja vanhempien kolmen kielen käyttösuu-
sissa on jonkin verran eroa. Vastaajien isovanhemmista käyttää kolmea kieltä lähes 8 % mutta vastaajien vanhemmista vain pari prosenttia.

Lähes kaikilla vastanneista oli äidinkielenä suomi. Lisäksi romanin ilmoitti äidinkielekseen 11,4 %. Ruotsin äidinkielekseen ilmoitti neljä henkilöä. Ruotsissa asuvien romanien keskuudessa on ilmeistä, että etenkin nuoret käyttävät ruotsia.

Tämän päivän isovanhemmilla, yli 50-vuotiailla, on käytettävissään kaksikielinen skaala, kolmikielinen skaala on vain pienellä määrällä. Suomen kielen käyttöä lisää romanien osallistuminen seurakuntaelämään ja kirkon toimintaan; keskustelu naapureiden kanssa on osaltaan lisännyt suomen ja Ruotsissa Suomen siirtolaisten keskuudessa suomen lisäksi ruotsin kielen käyttöä.

5.1.2 Käyttöaloja

Kodin ulkopuolella romanit puhuvat eniten romanikieltä tavatessaan toisia romaneja. Romanikieltä käytetään paljon myös kaupanteon yhteydessä. Kolmanneksi eniten kieltä käytetään tori- ja ostotapahtumien yhteydessä. Läheiset kontaktit sukulaisten ja ystävien kanssa tarjoavat runsaasti kosketusta kieleen. Kuitenkin lähes kaikki vastaajat käyttävät edellä mainituissa tilanteissakin eniten suomea. Romanikieltä puhuu julkisissa tilanteissa n. 27 % haastatelluista.

Käsittelen romanikielen käyttöä hengellisissä tilaisuuksissa laajemmin romanikielen julkista käyttöä koskevassa kappaleessa.

Taulukko 13. Romanikielen käyttöaloja.

Romanin käyttöaloja	Romani	
	%	N
Hengellisissä kokouksissa	20,7	65
Kaupoilla käydessä	33,1	102
Torilla/ostoksilla	26,3	81
Ei-romanien läsnä ollessa	39,9	123
Ravintolassa tai kahvilassa	21,0	65
Auto- ja hevoskauppaa tehdessä	22,9	72
KESKIARVO	27,3	

Kaupoilla

Lähes kolmasosa haastatelluista ilmoitti käyttävänsä keskenään romanikieltä käydessään kaupoilla. Mm. turvallisuussyistä romaninaiset menevät harvoin kaupoille yksinään. Perinteinen kaupoilla käynti ja povaaminen ovat aiemmin merkinneet talosta taloon kulkevista etenkin maaseudulla. Nykyään romanit tekevät kauppaa toreilla ja erilaisissa tapahtumissa, joissa on paljon ostovoimaa. Kyseisissä tilanteissa romanit käyttävät usein keskenään romanikieltä. Kaupantekotilanteet toimivat samalla ikään kuin ammatillisina koulutustapahtumina heimon sisällä. Useimmiten nuoremman sukupolven edustajia neuvotaan ja ohjaillaan romaniksi, miten kaupanteossa tulee edetä. Tilanne on ts. samalla paitsi merkittävä kielenkäytön kannalta myös oiva tilaisuus ihmisluonteen tunnistamiseen ja tunteälyn harjoittamiseen. (Hedman 2004: 44)

Suomen romaneista lähes puolet hankki elantonsa itsenäisesti 1950-luvulla (Vehmas 1954: 112–118). Viljanen-Sairan (1979: 242) mukaan itsenäisen toimeentulon osuus parantui huomattavasti 1970-luvun lopulla, jolloin etnisissä tai uusetnisissä ammateissa työskenteli 73,3 % romanianaisista ja 74,1 % -miehistä. Romanien taloudellisen tilanteen parantuessa on perinteisten ammattien harjoittajien osuus laskenut. Esimerkiksi Oulun seudulla auto-kauppaa harjoittaa arvioilta 10 % romanimiehistä, ja hevosalalla on 5 %. Naisista puolestaan vain harvat harjoittavat perinteistä kaupoilla käyntiä (Henna Huttu, henk.koht. tiedonanto 17.9.2007).

Sosiaali- ja terveysministeriön (STM:n) vuonna 1971 suorittaman selvityksen mukaan romanien työttömyyden yhtenä suurimpana syynä olivat ennakoasenteet romaneja kohtaan. Lisäksi koulutuksen sekä työkokemuksen puute yhdessä ennakoasenteiden kanssa vaikeuttivat romanien työnsaattimahdollisuuksia. Vuonna 2003 suoritetun epävirallisen selvityksen mukaan romanien on edelleen vaikea saada työtä, joten tilanne ei ole 30 vuo-

den aikana paljoakaan muuttunut. "Vuonna 2008 valmistuneen työ- ja elinkeinoministeriön tutkimuksen mukaan keskeiset romanien työllistymisen esteet liittyvät edelleen alhaiseen koulutustasoon, vähäiseen osalistumiseen ammatilliseen koulutukseen ja siten ammatillisen osaamisen puutteisiin sekä vähäiseen työkokemukseen. Myös kielteiset asenteet ja syvälle juurtuneet ennakkoluulot romaniväestöä kohtaan ovat edelleen merkittävä työllistymisen este." (Friman-Korpela: 2009.)

Torilla ja ostoksilla

Vähän yli neljännes haastatelluista käyttää tori- ja ostostapahtumien yhteydessä suomen lisäksi romania. Kaupungeissa, joissa romaniyhteisöt ovat suuria, ovat tori- ja ostoskeskukset paikkoja, joissa romanit tapaavat, puhuvat romania ja jossa osa romaneista myy erilaisia tuotteita. Nämä paikat ovat siten sosiaalisten kontaktien ja kielen käytön kannalta merkittäviä.

Toisten romanien kanssa

Julkisissa tilanteissa noin 40 % romaneista käyttää romanikieltä toisten romanien kanssa. Romanikielen käytön osuus julkisilla paikoilla osoittaa romanien halua puhua omista asioistaan intiimisti omalla kielellään. Taulukkojen (12) ja (13) mukaan romanikieltä käytetään lähes yhtä paljon kotona kuin toisten romanien kanssa kodin ulkopuolella.

Ravintolassa ja kahvilassa

Ravintolassa tai kahvilassa ilmoittaa puhuvansa romania vähän yli viidesosa. Haastateltavien joukossa oli muutamia, jotka kertoivat käyttävänsä pelkästään romania viettäessään iltaa ystäviensä kanssa ravintolassa tai kahvilassa. Useimmiten ravintolaseurassa käsitellään heimon ja suvun perheasioita, joten niistä on luontevaa keskustella romaniksi.

Auto- ja hevoskauppaa tehdessä

Kysylyn mukaan romanikieltä käytetään, kun tehdään havaintoja pääväestöön kuuluvan henkilön luonteesta ja arvioidaan hänen ostohalukkuuttaan. Omalla kielellä on mahdollista tulkita henkilön käyttäytymistä ja ohjata nuorempaa, miten tulee edetä kaupanteossa. Hevoskauppaa tehdessä voidaan sanoa romanikielellä *ja tikkes kres sar hin sterto* eli 'mene katsomaan hevosta, miten on pystyssä' tai *ja hunnes so siivoa rakkavena*, 'mene kuuntelemaan, mitä valkolaiset keskustelevat (kaupasta)'. *Pariba ka aulo, taala mostatiilo omsipa vel hastes*, '(hevosen) vaihto kun tehtiin, silloin piti sopimus (kauppa) tehdä nopeasti'. (Aale Ahlgren, henk. koht. tiedonanto 5.8.2009.) Lähes neljännes haastatelluista käyttää suomen lisäksi romania keskenään tehdessään auto- tai hevoskauppaa pääväestön kanssa. Moni-

kulttuurisuuden lisääntyessä Suomessa on vähemmistöjen välinen kaupanteko synnyttänyt tarvetta mm. englannin käytölle. Ruotsia käyttää vähän yli 4 % ja englantia alle prosentin. (Hedman 2004: 44).

Kaupoilla käyvistä sekä auto- tai hevoskauppaa tekevästä yhteensä yli 60 % käyttää kaupanteon yhteydessä romania. Toreilla, ravintoloissa ja kahviloissa romania käytetään selvästi vähemmän; käyttöä saattavat rajoittaa pääväestön asenteet romanikieltä kohtaan esim. pelko, että romanikielellä puhutaan heistä. Romanikielen sekä ruotsin kielen käyttö on runsaampaa kaupoilla käydessä kuin hengellisissä kokouksissa.

5.1.3 Kielten käyttö eri henkilöiden kanssa ja puhuminen eläimille

Tarkastelen eri käyttäjätahojen romanikielen käyttöä. Se, miten romanikieli siirtyy kodin ulkopuolelle luokkatovereiden, ystävien, sukulaisten ja perheenjäsenten välityksellä antaa suuntaa kielen elinvoimaisuudesta tulevaisuudessa. Tarkastelen myös, mitä kieliä romanit käyttävät keskenään. Myös kielenkäyttö perheen eläimille on kiinnostavaa tietoa ja kuvaa, miten vahva osuus kielellä on arjessa.

Mitä henkilökohtaisempi tilanne on, sitä suurempi on romanikielen osuus. Keskimäärin yksityisistä henkilökohtaisista asioista puhuu romania 33,4 % haastatelluista. Taulukon (14) mukaan romanin käyttö on yleisintä tuttujen romanien ja sukulaisten kesken. Lasten kanssa romania puhutaan noin 13 % vähemmän, kuin mitä aikuiset puhuvat ystävien ja sukulaisten kanssa.

Taulukko 14. Mitä kieliä käytetään eri henkilöiden kanssa ja puhuttaessa eläimille.

	Vain suomea		Suomea /romania		Su/ru/ro		Suomea /ruotsia		Suomea/ engl./saksaa		Vain ruotsia	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Koulussa luokkatovereiden kanssa	59,7	108	22,6	41	7,2	13	3,3	6	0,3	1	3,3	6
Tuttujen romanien kanssa	46,9	129	48,0	124	4,4	12	2,2	6	0,3	1	0,3	1
Sukulaisten kanssa	47,5	132	47,8	133	3,6	10	5,7	16	0,3	1	0,1	espanja
Lasten kanssa	53,2	134	34,5	87	4,0	10	9,5	24	1,2	3		
Av(i)opuolison kanssa	55,2	124	35,9	80	5,4	12	4,5	10	1,5	4		
Eläinten kanssa	81,2	220	11,8	32	1,5	4	5,2	14	1,5	4		

Koulussa luokkatovereiden kesken

Peruskoulua käyvät lapset ja nuoret käyttävät useimmiten suomea romaniluokkatovereiden kanssa. Suomen lisäksi he käyttävät myös romania, ruotsia ja englantia. Lähes kolmannes koululaisista käyttää romania koulussa keskenään. Lisäksi kolmea kieltä, suomea, romania ja ruotsia käyttää yli 7 %. Pelkästään ruotsia käyttää luokkatovereiden kanssa vähän yli 3 %. Romanikielen opetusta koulussa saa vain pieni osa.

Lasten romanikielen taito on suhteellisen heikko ja puhe puutteellista. Etenkään peruskoulun ala-asteen oppilaat eivät kykene keskustelemaan keskenään romaniksi. Romanin sanoja käytetään, kun halutaan välittää asioita salaa. Yläasteella olevat oppilaat käyttävät keskenään enemmän suomea ja romania sekaisin, vaikka paikalla ei olisi pääväestöön kuuluvia. Romanikielen käyttö näyttää vahvistavan heidän romani-identiteettiään. Lisäksi he ovat ylpeitä siitä, että osaavat käyttää edes muutamia romanikielisiä sanoja, vaikkakin suomenkielisten lauseiden joukossa. Niillä romanilapsilla ja nuorilla, joiden kotona oli puhuttu romania, oli parhaiten kieli hallussa. He puhuivat jopa keskenään romania oppitunnilla ja halusivat täten näyttää, että he osaavat sitä. Lisäksi he kyselivät tunnilla innokkaasti opettajalta sanoja, ja heillä oli mielenkiintoa kielen oppimista kohtaan. (Henkilökohtainen tiedonanto, Sari Hedman 24.6.2009.)

Tuttujen romanien, sukulaisten ja lasten kanssa

Taulukon (14) mukaan haastatelluista yli puolet puhuu romania tuttujen romanien sekä sukulaisten kanssa. Kolmea kieltä suomea, ruotsia ja romania, puhutaan tuttujen ja sukulaisten kanssa lähes yhtä paljon. Lisäksi oli yksittäisiä henkilöitä, jotka ilmoittivat käyttävänsä englantia tai espanjaa.

Lastensa kanssa romania puhuvia oli kaikkiaan 38,5 %. Lisäksi kolmea kieltä lastensa kanssa ilmoittaa käyttävänsä vähän yli 5 %. Vaikuttaa siltä, ettei lasten kanssa puhuta romania yhtä paljon kuin aikuisten.

Puolison kanssa

Vastaajista 36 % ilmoitti käyttävänsä avio- tai avopuolionsa kanssa romania ja suomea. Kolmea kieltä av(i)opuolison kanssa käyttää noin 7 %. Edellisten lisäksi ruotsia puhuu 4,5 %. Suomea av(i)opuolison kanssa käyttää suurin osa haastatelluista. Heistä kaikkiaan 16,4 %:lla oli pääväestöön kuuluva puoliso. Romanikielen käyttöä perheessä rajoittaa av(i)oliitto ei-romanin kanssa, koska pääväestöön kuuluva puoliso ei osaa romania. Tällöin ei romania osaavakaan välttämättä puhu kieltä lapsilleen. Lisäksi kielen yhteisöllisen luonteen vuoksi romanit eivät pidä suotavana, että kieltä opetetaan ei-romanille, vaikka hän olisi romanin puoliso. Tällaisissa tapauksissa sukulaiset ja romaniystävät tarjoavat

kieltä osaaville romaneille mahdollisuuden käyttää romanikieltä. Yhtenä osana romaniyhdistönsö sosiokulttuurisia arvoja on romanikielisen keskustelun arvostus erityisesti vanhempien romanien tavatessa toisiaan. (Hedman 2004: 42.)

Eläimille

Suurin osa vastaajista eli 81 % ilmoitti puhuvansa eläimille pelkästään suomea. Suomen lisäksi romania puhuvia oli lähes 12 %. Lisäksi alle 7 % ilmoitti käyttävänsä suomen lisäksi joko ruotsia tai englantia puhuessaan eläimille. Romania käyttävät eläinten kanssa yleensä hyvin kieltä taitavat henkilöt. Eräs vanhempi romani kertoo puhuvansa varsasta kasvatamalleen hevoselle romania. Kun hän kengittää hevostaan, hän sanoo romaniksi: *De mange to piero* 'anna minulle sinun jalkasi', tai jos hän pyytää hevosta luokseen antaakseen sille vettä tai ruokaa: *Au daari mo neer* 'tule tänne luokseni', *Me daa tukke hääben*, 'minä annan sinulle ruokaa' jne. Romanikieliset lauseet ovat lyhyitä, jotta hevonen tai koira oppii tunnistamaan ne ja tiedostamaan, mitä omistaja eläimeltä haluaa. Muistan itse kuulleen jonkun romanin usuttavan koiraansa sanomalla, *Lee fallo* 'ota kiinni', vain pelotellakseen ja leikkimielessä kiusoitellakseen toista romania.

Yhteenveto

Kieli ei siirry riittävästi kotona vanhemmilta lapsilta. Vanhemmat puhuvat romania vähemmän lastensa kanssa kuin toisten romanien, sukulaisten ja aviopuolison kanssa. Toisaalta kielen käytön keskiarvo eri domeeneissa on romanikielen kohdalla 37,6 %.

5.1.4 Salakielenä

Borin ja Vuorela (1998: 59) korostavat, että romanikieli on aikuisena opittu kieli, jota käytetään lähinnä salakielenä. Marketta Ollikaisen (2000) mielestä salakieliajatus on ylikorostunut: romanit puhuvat keskenään kotona ja toistensa kanssa romania, vaikka paikalla ei olisikaan pääväestöön kuuluvia. Tosin romanit ovat erittäin varauksellisia heimon ulkopuolisia kohtaan eivätkä halua paljastaa heille kulttuuriaan ja kieltään. Tähän on johtanut vuosisatoja koettu syrjintä ja enemmistön vihamielinen suhtautuminen romaneihin. (Martti Grönfors 1982: 89.) Romanien pelko heidän kielensä tuntemusta kohtaan ei kuitenkaan ole aiheetonta, sillä kieltä on historian kuluessa usein käytetty pilkkakirveenä heitä vastaan. Kieli on toiminut myös suojaimekanismina vaaratilanteissa. Se on ollut perinteisesti pääasiassa heimon sisäistä käyttöä varten. (Ollikainen 1995: 51, 54.)

Romanikieltä käytetään salakielenä eri tilanteissa: 1) asioitaessa virkavallan ja viranomaisen kanssa, 2) tehtäessä kauppaa sekä 3) eri yhteyksissä, kun halutaan sanoa jotain vain "omien" kesken. Valtonen (1968: 241) mainitsee, että romanit käyttävät kieltään salakielellä silloin, kun he joutuvat tekemisiin virkavallan, kuten poliisien kanssa. Romanit kokevat virkavaltaa kohtaan pelkoa, epäluottamusta ja ennakkoluuloa. Heistä tuntuu, että virka-

valta vaikeuttaa heidän elämäänsä ja suhtautuu heihin ennakkoluuloisesti, lähes kuten rikollisiin. Kieltä vaihdetaan yleensä silloin, kun romaniseurue kohtaa virkavallan ja kokee joutuvansa epäilyksen alaiseksi. Tunteet saattavat silloin nousta pintaan molemmin puolin, ja romanit saattavat ilmaista mielipiteitään virkavallan edustajista omalla kielellään. Myös muiden virkamiesten kanssa romanit käyttävät romanikieltä salakielenä. Vanhemmat ohjaavat nuoriaan tilanteista riippuen. (Hedman 2004: 43.)

Oman perheen parissa romanikieli palvelee salakielenä kurinpidon, kehotusten, varoitusten sekä neuvojen välittäjänä. Myös kauppa tehtäessä romanikieli on tärkeä ohjaavan viestinnän väline. Tässä roolissa kieli on jopa hyödyttänyt romanien asemaa. Toisaalta kieli on synnyttänyt myös kiukkua majoittajissa, jotka eivät ole aina tienneet, haukutaanko heitä vai kehutaanko. Näinkin vähäinen käyttö on riittänyt pitämään kielen elävänä. (Hedman 2004: 44.)

Romanikielen salakieliluonteella on ollut rajoittava vaikutus etenkin kielen kehitykselle. Koska kieltä halutaan opetettavan vain romaneille, Suomen romanit ovat pyrkineet rajoittamaan romanikielisen kirjallisuuden tuottamista sekä kielen opetusta valtaväestölle. Asenteet ovat vaikeuttaneet myös tutkimustyön etenemistä. Salakielifunktio on vaikeuttanut myös käytännön opetustyötä ja opettajankoulutusta ja osaltaan hidastanut yhtenäisen kirjallisen standardin muotoutumista. (Hedman 2004: 46–47.)

Kielen kehityksen kannalta on tärkeää, missä kieltä puhutaan, keiden kanssa sitä puhutaan ja mistä aiheista puhutaan. Nämä ovat suoraan verrannollisia sille, miten kieli siirtyy seuraavalle sukupolvelle. Parhaimmillaan kielen käyttö ja asema on turvattu, mikäli kieltä käytetään kaikissa olemassa olevissa domeeneissa.

5.2 Romanikielen julkinen käyttö

Kyselyssä kartoitan myös romanikielen julkista käyttöä sekä hengellisissä että maallisissa yhteyksissä, erityisesti opetus- ja koulutustilanteissa ja seurakunnan toiminnassa. Lisäksi tarkastelen kielen käyttöä hengellisessä ja maallisessa kirjallisuudessa sekä mediassa.

5.2.1 Romanikielen käyttö hengellisissä yhteyksissä

Kirkoilla ja seurakunnilla on joissakin tapauksissa erittäin tärkeä rooli kielen käytön ja ylläpitämisen kannalta. Esimerkiksi australialaisissa seurakunnissa saksalais- ja suomalais-siirtolaisille pidetään jumalanpalveluksia myös näiden omalla kielellä. Sama tilanne on useissa muissa maissa, joissa on etnisiä seurakunteja. (Kovács 2004: 200–203.) Romanikielen asemaa on vahvistettu myös täällä Suomessa, erityisesti evankelisluterilaisessa kirkossa, joissa on 1990-luvulta lähtien pidetty joitakin romanikielisiä jumalanpalveluksia. Jumalanpalveluksissa on voitu hyödyntää evankeliumien romanikielisiä käännöksiä. Kolmen evankeliumin lisäksi myös osa rukouksista, virsistä ja jumalanpalvelusteksteistä on ole-

massa romaniksi. Taulukon (13) mukaan romanikieltä hengellisissä yhteisöissä ja kirkossa käyttää viidennes.

Romanit ja kirkko -työryhmän aloitteesta Suomessa järjestettiin ensimmäinen kaksikielinen jumalanpalvelus vuonna 1995. Tilaisuudessa saarnasi suomeksi arkkipiispa John Vikströmin ja Henry Hedman käänsi saarnan romaniksi. Silloinen Kirkon diakonian ja yhteiskuntatyön keskuksen pääsihteeri Juhani Veikkola pyysi kirkon puolesta anteeksi tapaa, jolla kirkko on kohdellut romaneja historian aikana. Toinen vastaavanlainen jumalanpalvelus toteutettiin vuonna 2002. Tuolloin saarnan toimitti arkkipiispa Jukka Paarma ja tulkkina toimi jälleen Henry Hedman. (Friman-Korpela & Hedman, *et al.* 2004.)

Seurakuntien järjestämät toiminnot kielen vahvistamiseksi

Eri vapaat seurakunnat kuten helluntai- ja baptistiseurakunta ja vapaakirkollinen liike ovat järjestäneet erilaista toimintaa, jossa on otettu huomioon myös romanien tapakulttuuri ja joka on antanut heimon omille edustajille mahdollisuuden toimimia puhujina ja laulajina. Haastatelluista vähän yli puolet ilmoitti kuuluvansa vapaisiin suuntiin ja kertoi, että niissä on järjestetty perinteisiä romanijuhlia, jotka ovat samalla tarjonneet tilaisuuden romanikielisille puheille, todistuksille ja lauluille. Suunnilleen yhtä paljon kuin kaksikielisiä romanijumalanpalveluksia järjestetään joulujuhlia. Kaikissa eri tapahtumissa, jotka on kohdennettu romaniväestölle, on pyritty pitämään romanikieltä esillä sen eri muodoissa. Uutena palvelumuotona on joissakin seurakunnissa aloitettu hengelliset karaoke-illat. Vähäisemmältä näyttää toiminta, joka painottuu romanien perehdyttämiseen seurakuntien vastuutehtäviin. Vastanneista vain 8,4 % ilmoitti, ettei heidän seurakuntansa ollut järjestänyt mitään toimintaa, joka olisi suunnattu erityisesti romaneille ja jossa kieli ja kulttuuri olisi otettu huomioon.

5.2.2 Romanikielen käyttö opetuksessa ja koulutuksessa

Kielen elvytyksen kannalta tärkeimpiä keinoja ovat romanikielen opettajien koulutuksen ja opetusmenetelmien tehostaminen, romanikielisen oppimateriaalin kehittäminen ja tuottaminen sekä romanikielen tutkimuksen ja kielihuollon tehostaminen. Majaniemi ja Lillberg (2000) näkevät romanikielisen opetuksen tarjoavan lapsille ja nuorille mahdollisuuden oman kielen oppimiseen aina päivähoidosta ja esikoulusta peruskouluun asti. Samalla kun opetus tukee romanioppilaan kielellistä taitoa ja kulttuurista identiteettiä, se turvaa romanikulttuurin säilymistä. Lisäksi romanikielen opetus auttaa kielen kehittämistä ja vahvistaa sen asemaa kotimaisena kielenä. Romanikielen opetuksen on havaittu yleisemminkin motivoivan romanioppilaiden koulunkäyntiä, koska oman kielen ja kulttuurin esille tuominen koulussa tekee siitä heille enemmän "oman". (Majaniemi & Lillberg 2000: 29.)

Romanikielen opetuksen katsotaan alkaneen vuonna 1970-luvulla, kun järjestettiin erilaisia työllisyyskursseja. Romanikielen peruskouluopetus aloitettiin 1980-luvun alkupuolella kerholuonteisena. Laajemmin romanikulttuuria ja kieltä on opetettu peruskouluissa vuodesta 1989 lähtien. (Koivisto 2002: 18.)

Romanikielen opetusta on tukenut, kehittänyt ja koordinoitunut Opetushallitukseen vuonna 1994 perustettu romaniväestön koulutuspalvelut -yksikkö (nyk. romaniväestön koulutusryhmä), joka on laatinut oppimateriaaleja ja opetussuunnitelmia peruskouluun ja lukioon. Lisäksi yksikkö on panostanut romanikielisen oppimateriaalin tuotantoon. (Suonoja & Lindberg 2000: 40.)

Päivähoitoa saavat lapset ovat parhaassa iässä oppiakseen romanikieltä. Opetushallitus selvitti romanilasten osallistumisesta esiopetukseen vuosina 2001–2002. Selvityksen mukaan romanilasten osallistuminen esiopetukseen on huomattavan vähäistä. Tutkimusajankohtana vain n. 2 % romanilasten ikäluokasta oli osallistunut koulutoimen alaiseen esiopetukseen. Siitä, miten paljon romanilapsia osallistuu kunnalliseen esiopetukseen, ei ole tilastoja käytettävissä (Henk. koht. tiedonanto Satu Blomerus 9.8.2009). Tietoa esikouluun osallistumisen tärkeydestä sekä romanikielen merkityksestä lapsen identiteetin kehitykselle tulisi suunnata romanivanhemmille. (Pitkänen 2004: 6.)

Nykyään kouluopetusta saa vain pieni määrä peruskoulua käyvistä romanioppilaista. Opetushallituksen teettämän selvityksen mukaan romanikielen opetus on supistunut vuonna 1999 tehtyyn aiempaan selvitykseen verrattuna 15 %:sta lähes puolella 8,3 %:iin. Ongelmana pidetään mm. koulutukseltaan pätevien opettajien puutetta ja sitä, etteivät vanhemmat osaa vaatia romanin opetusta lapsilleen. Suurin osa romanilapsista ei opi kieltä kotona, minkä johdosta on syytä miettiä, miten kouluopetuksen osuutta voitaisiin tehostaa. Opetuksen järjestämisessä on ollut hankaluuksia. On ollut vaikeaa saada kokoon kyllin suuria opetusryhmiä, opetus on tapahtunut koulun jälkeen ja sitä on annettu vain 2,5 tuntia viikossa. Tällainen ei riitä kielitaidon hankkimiseen. (Pitkänen 2004: 23–24.)

Romanikielen opettajankoulutusta järjestetään tällä hetkellä Suomessa vain vähän ja epäsystemaattisesti. Romanikieltä ei voi opiskella yliopistotasolla, minkä vuoksi päteviä romanikielen opettajia ei ole. Vuonna 2003 alkoi Opetushallituksen hyväksymä ammatillinen romanikulttuurin ohjaajan kurssi, joka toteutettiin monimuotoisena opiskeluna. Kursin järjesti Järvenpään Seurakuntaopisto, ja sen yhtenä suuntautumisvaihtoehtona oli romanikielen opetus. (OPH 2009.) Majaniemi ja Lillberg (2000) näkevät koulutuksen kannalta tärkeimmäksi ja tarpeellisimmaksi kouluttaa mahdollisimman nopeasti uusia romanikielen opettajia. Luokanopettajan kelpoisuus voitaisiin suorittaa osana romanikielen perus- ja aineopintokokonaisuutta, joka pitäisi saada yliopistoon. Romanikielen aineenopettajan tutkinto on tulevaisuuden tavoitteena. (Majaniemi & Lillberg 2000: 30.)

Romaniasian neuvottelukunnan sihteeri Sarita Friman-Korpela näkee lainsäädännön osalta puutteita: ”Perustuslaissa on määritelty romanien oikeus oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen (§ 17,3). Säännöksen kattavuudesta ja sen velvoittavuudesta romanikielen opetuksen ja kielenhuollon kehittämiseksi ei kuitenkaan ole olemassa koavaa alemman asteista säännöstöä ja selkeää tulkintaa, mistä syystä sen noudattaminen hallinnon toimeenpanossa on jäänyt vähälle huomiolle.” Friman-Korpela vatii tasavertaista resurssointia romanikielen opetukseen ja huoltoon sekä kielen kehittämiseen. ”Nykyiset resurssit ovat olennaisesti suppeammat verrattuna muihin perustuslaissa nimettyihin vähemmistökieliin (saame ja viittomakieli). Romanikielen opetuksen mahdollistaminen ja kielen huollon vahvistaminen edellyttää tarkoituksenmukaista resurssointia.” (Ronk lausunto Friman-Korpela 11.8.2009.)

5.2.3 Romanikielen opetuksen järjestäminen

Haastatelluista eniten romanikielen opetusta ilmoittivat saaneensa viimeisen kolmen vuoden aikana peruskoulussa opiskelleet. Toiseksi eniten romanikielen opetusta olivat tarjonneet muutamat Suomen vankilat. Myös Opetushallituksen romaniväestön koulutusryhmä on järjestänyt eri puolella Suomea kielikesäkouluja ja opettajille suunnattuja täydennyskoulutustilaisuuksia.

Romanikielen opetus peruskoulussa

Kyselyn ajankohtana vuosina 2003–2006 sai haastatelluista ja heidän peruskoulua käyvistä lapsistaan romanikielen opetusta lähes neljännes. Kohdassa (4.3) on selvitetty lyhyesti, missä määrin kyselyyn vastanneet ovat saaneet romanikielen opetusta peruskoulussa ja miten se on vaikuttanut kielitaitoon.

Taulukon (15) mukaan haastatelluista oli saanut viimeisen kolmen vuoden aikana peruskoulussa romanikielen opetusta vähän yli viidennes. Selvityshetkellä 2006 oli haastatelluista koulua käyviä yhteensä 13 ja opiskelijoita 14.

Romanikielen opetus vankiloissa

Suomen vankiloissa on järjestetty romanivangeille perustaitojen (luku-, kirjoitus- ja matematiikan taidot) opetusta jo 1970-luvulta lähtien. Usein on opetettu myös romanikieltä ja kulttuuria sekä yhteiskunnallisia tietoja. Opetus on järjestetty pääasiassa Opetushallituksen myöntämällä erillismäärärahalta. Käytännön järjestelyissä vankilat ovat olleet yhteistyössä mm. kansalais- ja työväenopistojen kanssa. (VAHO 2003.)

Romanikielen merkitys vankiloissa on yllättävän suuri. Vankien ja ulkomaailman välinen kirjeenvaihto suomeksi ja osittain romaniksi oli yllättävän vilkasta. Laitoksissa olevien

romanien romanikielen käytön tarve kasvaa etenkin salakielen funktiossa. Se lisää romanivankien motiivia opetella romania. Myös kirjeenvaihdon kautta romanikieli elää romanivankien keskuudessa mikä osaltaan auttaa sen elvyttämistä. Romanikielen opetusta vankiloissa ei sovi vähätellä eikä lakkauttaa.

Taulukko 15. Romanikielen opetus.

Tapa miten opetus on järjestetty	Vankilassa		Peruskoulussa		Aikuisille		Ei ole järjestetty		En tiedä	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Romanikielen opetusta viimeisenä 3 vuotena	5,2	16	23,7	73	3,9	12	45,8	141	14,9	46
Saavatko lapsesi romanikielen opetusta kodin ulkopuolella	kyllä		Ei				En tiedä			
	5,8	18	64,9	200						
Haluaisitko, että koulu järjestää heille Romanikielen opetusta?	65,9	204	4,2	13	9,7	30				
Voisitko lyhyesti perustella vastauksenne.	a) Kielen takia		b) Kielen säilymi- sen takia		c) Jotta lapset oppisivat romania		d) Itse kasvanut romanikielen kanssa			
	%	N	%	N	%	N	%	N		
	3,4	8	24,6	58	10,6	25				
	a-b		b-c		a-b-c		a-b-c-d			
	10,6	25	19,1	45	8,1	19	8,5	20		

Muu aikuisopetus

Vain nelisen prosenttia haastatelluista oli saanut mahdollisuuden osallistua romanikielen opetukseen. Suurin osa haastatelluista aikuisista ei ollut saanut minkäänlaista romanikielen opetusta viimeisten kolmen vuoden aikana. Näyttää siltä, ettei aikuisille opetusta haluaville kyetä järjestämään riittävästi opetustilanteita. Vuosittain Opetushallituksen järjestämille kielileireille osallistuu pääasiassa romanikieltä opettavia romaneja. Romanikielen kesäkoulut ja kielikurssit ovat muodostuneet merkittäviksi yhteyttä ylläpitäviksi ja kieli-taitoa elvyttäviksi tapahtumiksi.

5.2.4 Lehdistö, kirjallisuus ja muut mediat

Romanikielen oraalista luonnetta heijastaa myös romanikielisen materiaalin levinneisyys koteihin: tämän selvityksen perusteella romaneille tärkeimpiä kirjallisia tuotteita ovat romanijärjestöjen julkaisemat lehdet sekä kolme romanikielistä evankeliumia, joista Luukaan käännöstä on levitetty systemaattisesti lähes 2 000 romanikotiin. Medioista radio palvelee parhaiten kielen kuulemistä. Eri tutkimuksissa on todettu, että vähemmistökielinen kirjallisuus ja (päivittävät) lehdet voivat edistää vähemmistökielen säilymistä, mikäli niitä luetaan. (Aikio 1989: 17.)

Kirjallisuus

Romanikielisen materiaalin tuotanto ja sen käyttö on varsin uutta ja osittain rajoitettua. Pelkästään romaniksi julkaisuja on vain muutama. Suurin osa romaniksi painetusta kirjallisuudesta on käännöskieltä, jolloin lähtökielen vaikutus varsinkin rakenteiden valintaan on huomattava. Vuoteen 2007 mennessä romanikielisiä teoksia oli painettu Suomessa 2 224 sivua. Viimeisen 15 vuoden aikana on ilmestynyt sivumäärältään yli 70 % painetusta tuotannosta. Tähän mennessä on julkaistu kolme romanikielistä evankeliumin käännöstä, kaksi hengellisten laulujen kokoelmaa, kuusi eritasoista kielen oppikirjaa ja kaksi sanakirjaa. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009 Hedman 2009.)

Lähes kaikki romanikielinen materiaali on tuotettu nimenomaan opetuksen tarpeisiin ja hengelliseen käyttöön. Varsin vähän on runokokoelmia, joitakin yksittäisiä runoja lukuun ottamatta. Muutakaan kaunokirjallisuutta ei romanikielellä ole.

Lehdet

Tunnetuimmat romanijärjestöjen tuottamat lehdet ovat Romano Mission *Romano Bodos*, Elämä ja Valo -järjestön *Elämä ja Valo* sekä Suomen Romaniyhdistyksen julkaisema *Zirikli*. Romanijärjestöjen tuottamat lehdet sisältävät romanikielisiä artikkeleita. Opetushallituksen romaniväestön koulutusryhmä julkaisee *Latšo diives* -lehteä, jossa käsitellään romanikieltä ja kulttuuria.

Hallinto

Romania on pyritty rajoitetusti käyttämään myös hallintokielenä. Esimerkiksi työministeriön, opetusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön sekä sisäasiainministeriön poliisi-osaston SEIS-projektin (Suomi eteenpäin ilman syrjintää) materiaalia on laajalti olemassa myös romaniksi. Myös vähemmistövaltuutetun ja lapsivaltuutetun kotisivuja on käännetty romaniksi nettiin.

Muu media

Romanien kontaktit julkiseen ja kirjalliseen romanikieleen ovat vähäisiä. Kieltä kuunnellaan kuitenkin radion välityksellä. Radiossa on huomioitu romanikielen asema paremmin kuin televisiossa. Radio Suomi on lähettänyt vuoden 1995 marraskuusta viikoittain maanantaisin ja tiistaisin romanikielistä uutisohjelmaa Radiohelmet – Radio Miritz 12–15 minuuttia kerrallaan. Nykyään ohjelma lähetetään sunnuntaisin klo 17.45 lähetysaikaan. (Tuovi Putkonen, henk.koht. tiedonanto 27.8.2009.)

Taulukko 16. Romanikielen kuuleminen ja lukeminen.

	%	N
Radio/TV	18,1	44
Jumalanpalvelukset	6,6	16
Romanilehdet	4,1	10
Muulla	6,1	15

Romanikielisten uutisten ymmärtäminen

Suurin osa romaneista ei ymmärrä kovin hyvin romanikielisissä uutisissa käytettyä romania. Uutisissa on käytetty runsaasti uudissanastoa, joka koskee yhteiskunnallisia asioita ja joka ei ole vakiintunutta romanien keskuudessa. Lisäksi uudissanat poikkeavat toisistaan uutisten eri kääntäjien idolekteissa.

Taulukko 17. Radion romanikielisten uutisten ymmärtäminen.

	%
Ymmärrän hyvin	18
Ymmärrän jonkin verran	45,6
Liian vaikeatajuista	27

Parhaimmillaan parikymmentä prosenttia kuulee romania kerran viikossa radion välityksellä. Kosketusta kieleen pitävät yllä myös romanilehdet, jumalanpalvelukset ja joulujuhlat, ja kieltä opetetaan kouluissa sekä romanileirillä; näiden osuus romanikielen lukemisesta ja kuulemisesta on yhteensä 16,8 %. Vaikka kieli välittyy romaneille myös lehtien kautta, käytännössä kuitenkin radiolla on merkittävä tehtävä tarjota romaneille kuultavaa romanikieltä. Haasteena on saada oma romanikielinen televisio-ohjelma, jossa voitaisiin keskustella romaniksi ajankohtaisista asioista. Tutkimuksessa on todettu, että äidinkielliset televisio-ohjelmat elvyttävät ja säilyttävät kieltä (Aikio 1989: 17).

5.2.5 Romanikielen kirjallinen käyttö

Debattia kielenkäytön ja kirjoitetun kielen merkityksestä on käyty jo pitkään eri kielitieteellisissä yhteyksissä. McConvell (1992) ja Crystal (2000) pitävät uhanalaisten kielten julkista käyttöä keskeisenä, sillä se nostaa kielen arvostusta, profiilia ja symboliarvoa, sekä lisää kielen arvostusta myös sen käyttäjien keskuudessa. Fishman (1991) puolestaan uskoo, että ellei kieltä käytetä kodeissa ja kieliyhteisöissä, ei sen julkinenkaan käyttö hyödytä. Tämä näkyy mm. Suomen romanikielessä, jota on käytetty pääasiassa puhuttuna. Romanikielen kirjallinen käyttö on ollut täysin marginaalista, eikä se ole kyennyt takaamaan kielen säilymistä. (ref. Granqvist 2006b.)

Romanikielellä on julkaistu etenkin uskonnollisia tekstejä. Oskari Jalkio toimitti hengellisen lauluvihkosen *Romanenge Ğilja* vuonna 1939. Viljo Koivisto julkaisi vuonna 1970 hengellisen laulukirjan *Deulikaane tšambibi*. Osia Uuden testamentin kirjoista on käännetty romaniksi (*Johannesesko evankeliumos* 1971 Viljo Koiviston kääntämänä, *Markusesko evankeliumos kaalengo tšibbaha* 1970 Pertti Valtosen kääntämänä ja *Luukasko evankeliumos* 1995 Henry Hedmanin kääntämä). Lisäksi käsikirjoituksena on säilynyt Yrjö Temon *Evankeliumis pale Johanneste*; käsikirjoitusta säilytetään Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa. Romanikielisiä hengellisiä lauluja sekä kirjoituksia on julkaistu myös romanijärjestöjen lehdissä. Piispa Huovisen laatima katekismus on käsikirjoitusmuodossa Henry Hedmanin kääntämänä (2009). (Granqvist 2009: 156.)

Taulukko 18. Romanikielinen materiaali kotona.

oppikirjoja		oppikirjoja/ evan- liumeja/lehtiä		oppikirjoja/ evankeliumeja		evankeliumeja lehtiä		muuta materiaalia			
%	N	%	N	%	N	%	N	%	N		
15,2	33	12,7	28	8,3	18	21,7	47	22,5	49	7	47

Romanikielinen kirjallinen materiaali on levinnyt useimpiin koteihin. Lähes 70 %:lla kyselyyn vastanneista oli kotona jotakin romaniksi kirjoitettua. Vastanneista 37 %:lla oli romanikielen oppikirjoja ja siten mahdollisuus opiskella itseksensä romania. Romanikielisiä evankeliumeja oli vastanneista yhteensä n. 43 %:lla. Luukkaan evankeliumeja oli eniten, mikä johtuu siitä, että tämän tutkimuksen yhteydessä Kirkkohallitus yhdessä Suomen Piipilaseuran kanssa jakoi evankelisluterilaisissa seurakunnissa kyseistä evankeliumia noin 2 000 romanikotiin. Edellisten lisäksi vastauksissa mainittiin romanikieliset laulut, virsikirja, sanakirjoja, romaniaiheisiä satukirjoja, internet-materiaalia sekä romanikielinen *Maro Daad* 'Isä meidän' -rukous. Oppikirjoja puolestaan on jaettu kesäkouluun tai romanikielen opetukseen osallistuville. Niitä on voinut tilata myös Opetushallituksen romaniväestön kou-

lutusryhmältä. Romanilehtien suuri määrä viittaa puolestaan mm. romanijärjestöjen kautta romaneille jaettavien lehtien runsauteen.

Luukkaan evankeliumin jako ja sen vastaanotto

Romanikielistä Luukkaan evankeliumin käännöstä jaettiin romanikoteihin vain Suomen puolella. Kyselyyn vastanneista 40 % oli saanut käännöksen, ja heistä n. 9 % mainitsi lukeneensa romanikäännöstä kerran viikossa. Harvemmin kuin kerran viikossa lukeneita oli yli 63 %. Vähän yli 30 % vastaajista oli kuullut Luukkaan romanikielistä versiota median välityksellä. Televisiosta etenkin uutisissa esitettyä romanikielistä jumalanpalvelusta oli katsellut 3,3 %. Luukkaan evankeliumiin sisältyvä jouluevankeliumi oli välittynyt sekä romanilehtien että joulujuhlien myötä leireillä ja koulussa vähän yli 10 %:lle haastatelluista. Lähes 7 % oli kuullut luettavan Luukasta romaniksi jumalanpalveluksissa.

Käännöstä lukee säännöllisesti jokseenkin vähäinen määrä romaneita. Harvaan käännöstä lukevia oli kuitenkin runsaasti. Hengellisen romanikielisen materiaalin tuottaminen on kulttuurihistoriallisesti arvokas teko, joka jää jälkipolville perinnöksi. Haasteena on tuottaa sellaista materiaalia, jota voidaan kuunnella yhdessä kirjallisen version kanssa.

Luukkaan romanikielisen käännöksen ymmärrettävyys

Taulukon (19) mukaan 44 % haastatelluista ilmoitti ymmärtäneensä lukemaansa Luukkaan evankeliumin romanninnosta. Vaikeatajuisena tekstiä piti noin 33 %, mikä osaltaan johtunee kirjakielisestä asusta, joka mm. suhuäänteinen ja konsonanttityhtymiseen poikkeaa etenkin Itä- ja Pohjois-Suomen romanien murteista. Muutamat kommentoivat tekstiä liian tehdyn tuntuiseksi eli liian normitetuksi sekä liikaa ruotsinkielisiä lainoja sisältäväksi. Helppotajuisena tekstiä pitivät hyvin kieltä osaavat. Vastanneista lähes neljännes ei osannut sanoa mielipidettään.

Taulukko 19. Luukkaan ymmärrettävyyden arviointi.

	%	N
Helppotajinen	5,8	6
Ymmärrettävä	38,2	39
Vaikeatajuinen	33,3	34
EOS	23,5	23
	100,8	102

5.3 Kielenvalinta puheenaiheen mukaan

Romanikielen asema koti- ja perhekielenä korostuu myös puheenaiheiden valinnassa. Huolimatta romanikielen käyttöalojen laajentumisesta kirkon, median ja hallinnon kieleksi, ei romanin käyttö julkishallinnossa ja virkamiespalvelujen osalta ole romaniksi mahdollista. Toisaalta romanit eivät itsekään näe tarvetta sosiaali- ja terveystalvelujen tai muiden julkisten palvelujen saamiseksi romanikielellä.

Taulukko 20. Mistä puhutaan ja millä kielellä?

Mistä puhutaan ja millä kielellä?	Romanikieli %	Ruotsin kieli %
Julkiset ja viralliset asiat	11,4	9,7
Työstä ja elannon hankkimisesta	11,6	13,3
Muista ihmisistä	38,5	7,7
Läheisistä ihmisistä	34,1	7,5
Itsestä puhuttaessa	30,2	5,2
KESKIARVO	25,2 %	8,7 %

Romanikielen käyttö on runsainta, kun puhutaan muista ihmisistä. Vähiten kieltä käytetään puhuttaessa julkisista ja virallisista asioista. Yllättävää on alhainen prosenttimäärä puhuttaessa työstä ja elannon hankkimisesta. Taulukon (20) mukaan romanikieltä käyttää eri tilanteissa keskimäärin neljännes. Romanikielellä puhuttavat aiheet ovat tyypistyneet pääasiassa sosiaalisten kontaktien ja jokapäiväisen elämään liittyvien ihmisten ja tapahtumien kuvaamiseen. Toisaalta kielensisäiset tekijät rajoittavat käyttöaloja, koska sanastosta puuttuu päivitettyjä uudissanoja sekä nyky-yhteiskuntaa ja elämää kuvaavia termejä. Suomen romanikielestä löytyy runsaasti agraariyhteiskuntaa ja hevoskultturia sisältäviä termejä, jotka ilmentävät niiden perinteisiä käyttöaloja. Romanikielen julkisen käytön lisääntymisen myötä on noussut tarve sanastotyölle.

5.4 Puheenaiheet ja tekstilajit

Romanin käyttöä taulukon (21) toimintatyypeissä säätelevät yhdessä sosiokulttuuriset ja kielensisäiset tekijät. Suullisesti romania käytetään n. 20 %:ssa tilanteita, joissa joko tulkitaan erilaisia tekstejä tai kyseessä on muu puheakti.

Laulaminen

Eniten romania käytetään laulamiseen ja riitelemiseen. Perinteisiä romanikielisiä lauluja on suhteellisen vähän, ja ne siirtyvät ulkoa opittuina vanhemmalta polvelta nuoremmalle. Lauluja esitetään varsinkin romaneille suunnatuissa kulttuuritapahtumissa, joissa tunne-

tut romaniartistit ja yhtyeet ovat tehneet niitä tunnetuiksi. On olemassa myös hengellisiä romanikielisiä lauluja, jotka tosin eivät ole ns. perinteisiä. Romanikielelle on käännetty runsaasti virsiä ja hengellisiä lauluja. Niitä esitetään mm. hengellisissä tilaisuuksissa kirkkoissa ja seurakunnissa. Kielenkäytön lisäämiseksi olisi syytä kehittää myös sellaisia uusia romanikielisiä lauluja, joista romanilapset ja nuoret koululaiset voisivat kiinnostua. Lähes neljä prosenttia haastateltavista käyttää laulaessaan suomen lisäksi kahta muuta kieltä, joko ruotsia tai romania.

Taulukko 21. Puheaktit ja tekstilajit.

Mitä kieltä käytetään?	Romanikieli		Ruotsin kieli		Ro/Su/Ru – kolme kieltä käytössä	
	%	N	%	N	%	N
Laskettaessa	12,7	26	9,3	28		
Lauettaessa	39,0	79	3,4	10	3,9	12
Kerrottaessa satuja tai tarinoita	6,3	13	5,0	15		
Rukoiltaessa	10,2	21	2,6	8	0,6	2
Riideltäessä	32,0	66	4,2	13		
	102	205	4,9	74	2,3	14

Riitely

Toiseksi eniten käytetään romanikieltä riideltäessä, mikä on tilanteen intiimiyden tähden ymmärrettävää. Kun romanit riitelevät julkisissa tilanteissa ja tapahtumissa, he käyttävät usein uhkaavia ja loukkavia romanikielisiä sanoja.

Laskeminen

Kolmanneksi eniten romania käytetään laskettaessa, mikä on yllättävää. Käytännössä laskeminen liittyy kaupantekoon, kun joko tehdään ostoksia tai myydän tuotteita. Myös tingittäessä saatetaan sanoa romaniksi, kuinka paljon tuotteesta kannattaa tarjota tai millä hinnalla se kannattaa myydä. Useimmat kauppa tekevät romanit ovat hyviä laskemaan päässään hintoja ja tarjouksia. Periaatteessa tärkeimmät laskutavat kuten vähennys- ja yhteenlasku sekä kertolaskut sujuvat kauppa tekeviltä romaneilta suhteellisen hyvin suomeksi. Laskutoimituksen luvut ilmaistaan romaniksi tavanomaisin kielellisin keinoin.

Rukoileminen

Romanikielellä rukoilee vain 10 % haastatelluista. Määrä on suhteellisen pieni, sillä haastatelluista lähes 60 % ilmoittaa olevansa mukana jossakin hengellisessä yhteisössä. Tämä kuvastaa sitä, kuinka vaikeaa henkilökohtainen ja vapaa rukoileminen on. Vaatii kielellistä osaamista, jotta pystyy ilmaisemaan syvällisiä ja intiimejä ajatuksia Jumalan ja itsensä välillä. Joitakin sellaisia Kirkkohallituksen tuottamia kirjoja on olemassa, jotka sisältävät ro-

manikielisiä rukouksia kuten *Maro Daad* 'Isä meidän' -rukouksen ja *Raijesko Singliba* 'Heran siunauksen'.

Kaikkien käyttöalojen yhteinen keskiarvo

Olen tarkastellut kuutta eri romanikielen käyttöalaa: koti, ammatit, keskustelut ihmisten kanssa ja puhuminen eläimille, opetus, tekstilajien tulkinnat ja puheaktit. Romanikielen käyttöasteen keskiarvo em. alojen mukaan laskettuna on 29,6 %.

Kielen elvytyksen kannalta on tärkeää vallata uusia domeeneja kuten media, erityisesti radio, tv ja internet. Tällä hetkellä romanikieltä käytetään vain muutamissa uusissa domeeneissa ja niissäkin erittäin minimaalisesti. Ellei romaniyhteisö kykene vastaamaan uusiin kielellisiin haasteisiin ja laajentamaan kielen käyttöä, tulee kielestä irrallinen ja stigmatisoitunut (Bijvoet & Fraurud 2007: 11).

Kielenkäytön aste on edelleen niin alhainen, että se merkitsee uhkaa kielen säilymiselle edes puhuttuna kielenä.

5.5 Romanikielen käyttö Euroopassa

Romanikieli on yksi sadasta suurimmasta maailman kielestä, jolla on Euroopassa vähintään 50–60 eri murretta ja varianttia. Romania puhutaan useissa maissa eri puolilla maailmaa ja täten sitä voidaan pitää transnationaalisenä kielenä. Kuitenkin useimmissa maissa romanikieli on vähemmistökieliasemassa, ja useimmat kieliyhteisön jäsenet puhuvat useita muita kieliä ja ovat monikielisiä. (Bijvoet & Fraurud 2007: 4.)

Romani on ollut pääasiassa puhuttu kieli. Romanikielistä kirjallisuutta on vähän, ja kielen julkinen käyttö on yleensäkin ollut niukkaa. Viime vuosikymmeninä on romanian kuitenkin alettu käyttää myös julkisuudessa monella eri tavalla. Sitä voidaan puhua mm. Euroopan neuvoston hallitusten romaniasioiden asiantuntijoista koostuvan MG-S-Romin sekä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön, Etyjin Human Dimensionin kokouksissa ja useissa romaniasioita käsittelevissä kansainvälisissä konferensseissa. Romanikielisiä tekstejä julkaistaan enenevässä määrin myös mediassa ja kirjallisuudessa, ja internet tarjoaa mahdollisuuden romanin käyttöön. Romanikielisten teatteriesitysten määrä on lisääntynyt, ja myös joitakin televisio-ohjelmia on lähetetty romaniksi. Aiemmin romani on joissakin Euroopan maissa ollut kielletty kieli. Espanjassa romanian puhuvalta on voitu jopa leikata kieli, Maria Teresan aikana 1700-luvun Unkarissa on romanin puhujia rankaistu ruoskaniskuun. (Bakker *et al.* 2000: 81–106.)

Etenkin suurissa homogeenisissä romaniyhteisöissä, jotka eivät ole integroituneet täysin muuhun yhteiskuntaan, on romani useimmiten joko lapsen ensimmäinen kieli tai toinen kahdesta ensikielystä, jotka hän oppii kotona. Useimmissa Euroopan maissa lähes jokainen

aikuinen romanin puhuja on vähintään kaksikielinen tai puhuu jopa useampaa kieltä. Romanit joutuvat useimmiten elämään pääväestön kanssa ja joskus myös muiden vähemmistökielten puristuksessa. Romaniyhteisöissä kielen käyttöalat laajenevat julkisen ja privaatin välisiksi. Julkinen kommunikaatiodomeeni – vuorovaikutus hallintoviranomaisten, koulujen ja median välillä – on useimmiten aina vähemmistökieliä hylkivä ja syrjivä. Kielenkäyttöä pitävät yllä puolijulkiset toiminnot kuten työ, ostokset ja vapaa-aika ja sekä vuorovaikutus perhepiirin ulkopuolella olevien ystävien kanssa. (Matras 2002: 238.)

Joissakin romaniyhteisöissä romanin käyttö on jatkuvaa etenkin perhedomeenissa perheenjäsenten kanssa. On kuitenkin myös romaniyhteisöjä, joissa monikielisyys on tavanomaista. Tällaisia ovat esimerkiksi Amerikassa vlxit ja Burgenlandin sintit ja Itävallan rommit. Hancockin (1976) mielestä romanikieli toimii erottavana symbolina ei-romanien ja romanien välillä sekä keskeisenä perustana romaniryhmän jäsenyydelle. (Hancock 1976: 87.) Romania käytetään usein pääväestön läsnä ollessa salakielenä, ja romaneilla on monissa länsimaissa taipumusta antaa valheellista tietoa, kun kysytään heidän kielestään. (ref. Matras 2002: 239-240.)

Vaikka romanikielillä on pääasiassa salakielen funktio etenkin perinteisten yhteisöjen keskuudessa, kielen julkinen käyttö on yleisesti kasvanut viimeisten vuosien aikana. Siihen ovat vaikuttaneet kansainvälisellä tasolla etenkin Keski- ja Itä-Euroopan maiden poliittiset muutokset, jotka ovat olleet seurausta kommunismin romahtamisesta ja uuden demokraattisemman suunnan ottamisesta vuosina 1989–90. Romanikielisiä teatteriseuroja oli perustettu Moskovaan jo 1930-luvulla, Tšhekkoslovakiaan 1948 ja Makedoniaan 1971 mutta useita muita teatteriseuroja alkoi ilmestyä 1990-luvulla. Romanikielisiä ja romanien elämää kuvaavia filmejä on myös tuotettu. Näistä ehkä kaikkein tunnetuin on Emir Kusturican tuottama ja ohjaama *Time of the Gypsies* 'Mustalaisten aika' (1989). Myös perinteiset romanikieliset romanilaulut ovat lisänneet kielen käyttöä. Lisäksi kaupallinen populaarimusiikki on levinnyt Euroopan markkinoille myös romanikielisenä. (Bakker *et al.* 2000: 39–56, Matras *ref.* 2002: 239.)

Romanikielen käyttö on levinnyt laajasti myös evankelisten radio- ja tv-lähetysten kautta etenkin kansallisella tasolla Unkarissa, Serbiassa, Makedoniassa, Itävallassa, Kosovossa, Tšekissä, Venäjällä jne. Romani-intellektuellien yhäti kasvava ja aktiivinen osallistuminen kulttuuriseen ja poliittiseen toimintaan on samalla vetänyt mukaansa yhä useampia kiinnostuneita pääväestön edustajia toimimaan yhdessä romanikielen hyväksi. (Matras 2002: 240.)

6 Ruotsissa asuvien romanien ruotsin kieli

Ruotsissa arvioidaan asuvan 3 000–4 000 Suomen romanian. Heidän kielellinen tilanteensa on monipuolisempi ja monimuotoisempi kuin Suomessa asuvien romanien. Suurimmalla osalla on äidinkielenä suomi. Ruotsi on puolestaan useimmille, erityisesti vanhemmalle väelle, vieras kieli, jota he taitavat huonosti. Ruotsia taitamattomat joutuvat turvautumaan tulkkeihin ja avustajiin asioidessaan viranomaisten kanssa.

6.1 Ruotsin kielen käyttöaloja

Tämä selvitys osoittaa, että Ruotsissa asuvat romanit osaavat parhaiten suomea, toiseksi parhaiten ruotsia ja kolmanneksi parhaiten romanian. Ero suomen ja ruotsin taidossa on yllättävän suuri. Vain kolmannes haastatelluista hallitsi mielestään erinomaisesti ruotsia. Toisaalta kolmannes ilmoitti osaavansa ruotsia heikosti. Taulukon (22) mukaan suurin ero oli haastateltavien isovanhemmilla, joilla ruotsin taito oli puutteellinen. Jonkin verran enemmän ruotsia hallitsivat haastateltavien vanhemmat. Haastateltavista joka kymmenes puhuu ruotsia puolisonsa kanssa, mutta paljon useampi heistä käyttää ruotsia lastensa kanssa. Myös monet Ruotsissa asuvat romanilapset puhuvat luokkatoveriensa kanssa ruotsia, mutta osa lapsista ei toisaalta ole käynyt ruotsalaista koulua. Kuitenkin ydinperheen ulkopuolellakin Ruotsissa asuvat haastatellut puhuivat sukulaistensa ja tuttaviensa kanssa ruotsia.

Taulukko 22. Kolmen sukupolven kielivalinnat: ruotsin käytön laajuus.

Puhujapari	ruotsi	
	%	N
Isovanhemmat haastatellulle	2,78	1
Isovanhemmat keksensä	8,33	3
Isovanhempien kielitaito	13,89	5
Vanhemmat haastatellulle	2,78	1
Vanhemmat keskenään	16,67	6
Vanhempien kielitaito	27,78	10
Haastateltu puolison kanssa	11,11	4
Haastateltu lasten kanssa	27,78	10
Lapset luokkatoverien kanssa	38,89	14
Haastateltu sukulaisten kanssa	13,89	5
Haastateltu tuttaviensa kanssa	25,00	9

Ruotsin käyttöalat poikkeavat selvästi sekä romanin että suomen käyttöaloista. Puutteet ruotsin kielen taidossa ja ongelmat integroitumisessa ruotsalaiseen yhteiskuntaan heijastuvat osaltaan ruotsin yllättävän vähäisenä käyttönä julkisilla paikoilla kuten toreilla, ravintoloissa ja kahviloissa. Näissä yhteyksissä vain noin neljännes Ruotsissa asuvista romaneista puhuu ruotsia.

Taulukko 23. Ruotsin muita käyttöaloja.

Tilanne	Ruotsia puhuvat	
	%	N
Ei-romanien läsnä ollessa	16,67	6
Auto/hevoskaupassa	22,22	8
Kaupoilla käydessä	27,78	10
Torilla (ostoksilla ja kauppaa käydessä)	27,78	10
Ravintolassa/kahvilassa	30,56	11

Taulukon (24) mukaan käytetään ruotsia sitä vähemmän, mitä intiimimpi keskustelunaihe on. Ruotsiksi puhutaan kuitenkin paljon työstä ja elannon hankkimisesta sekä virallisista asioista, jotka Ruotsissa asuvat romanit joutuvat kohtaamaan ruotsiksi ja ruotsinkielisin termein, joille ei aina ole olemassa suomen- ja vielä vähemmän romanikielistä vastinetta.

Taulukko 24. Puheenaiheet.

Puheenaiheet	Ruotsi	
	%	N
Läheiset ihmiset	25,00	9
Oma itse	22,00	8
Muut ihmiset	36,11	13
Työ tai elannon hankkiminen	66,67	24
Julkiset tai viralliset asiat	63,89	23

Taulukon (25) mukaan ruotsia käytetään eniten laskemisessa, kun tehdään kauppaa ruotsalaisten kanssa. Uskonnolliset romanit laulavat ruotsiksi hengellisissä tilaisuuksissa etenkin ruotsinkielisissä mutta myös suomenkielisissä seurakunnissa. Ruotsiksi rukoillaan vähän, koska romanit käyvät enimmäkseen suomenkielisissä seurakunnissa ja rukous on henkilökohtainen. Satuja ja tarinoita kertovat ruotsin kieltä hyvin puhuvat henkilöt, jotka todennäköisesti myös riitelevät ruotsiksi.

Taulukko 25. Toimintatyypit.

Toimintatyyppi	Ruotsi	
	%	N
Rukoileminen	19,44	7
Satujen tai tarinoiden kertominen	27,78	10
Laulaminen	30,56	11
Riiteleminen	30,56	11
Laskeminen	47,22	17

Vanhempi sukupolvi käyttää keskustelukielenä edelleen lähes pelkästään suomea. Yleensä kieli, jota parhaiten osataan, on hallitseva eli dominantti. Ruotsia ei monikaan vanhemmasta polvesta ole oppinut, vaikka olisi asunut Ruotsissa kymmeniä vuosia. Yhtenä syynä voidaan pitää sitä, etteivät Suomen romanit, etenkin vanhempi sukupolvi, ole kyenneet integroitumaan ruotsalaiseen yhteisöön. (Bijvoet & Fraurud 2007: 20–21.)

6.2 Suomen romanien kieli Ruotsissa

Ruotsissa vuonna 2007 ilmestynyt kenttätutkimus tarkasteli romanikieltä ja sen käyttöä eri romaniryhmissä. Suomen romanien murretta tarkasteltaessa tutkimuksessa arveltiin, että romanikieli on osittain menettämässä merkityksensä etenkin nuorten keskuudessa. Ruotsissa lähes ainoat romanikieltä hyvin taitavat Suomen romanit ovat vanhempia henkilöitä. Romanikieli ei siirry etenkin nuoremmalle sukupolvelle. Tästä syystä monet Suomen ns. kaale-romaneista eivät ole oppineet romania lainkaan tai taitavat sitä vain muutaman sanan. Kun romania ei ole käytetty, on siitä seurannut lähes kielen katoaminen. Keski-ikäiset ovat oppineet romania kuuntelemalla vanhempien keskustelua, ja jotkut opinhaluisimmat ovat nähneet vaivaa kyselemällä vanhemmilta romanikielisiä sanoja. Jotkut Suomen romaneista kertovat muista maista tulleiden romanien jopa syrjivän heitä, koska he eivät osaa murettaan. Suomen romanien useni kuulemia lauseita ovat: ”Etkö osaa romania? Silloin et ole mikään romani, olet gaajo (ei-romani).” Koska useimmat eivät puhu lastensa kanssa romania, se ei ole kenenkään Ruotsissa asuvan Suomen romanilapsen ensimmäinen äidinkieli. (Bijvoet & Fraurud 2007: 20–21.)

Useimmat Ruotsissa asuvat Suomen romanit tuntevat surua siitä, etteivät osaa kunnolla romania. He näkevät kielenopetuksen tärkeäksi romani-identiteetin kannalta. Erityisesti nuoret, jotka ovat syntyneet ja kasvaneet Ruotsissa ja joilla ruotsi on vahvin kieli, tuntevat itsensä juurettomiksi. He kyselevät: ”Keitä me olemme? Me emme osaa mitään kieltä, emmekä kykene identifioitumaan mihinkään ryhmään.” Eräs haastatetavista totesi, ettei hän tunne itseään ruotsalaiseksi eikä suomalaiseksi eikä edes romaniksi. Kun ei ole kieltä, ei ole yhteenkuuluvuutta mihinkään ryhmään. Ruotsissa tunnetaan hätää siitä, että vanhemman kieltä taitavien joukon mennessä pois kuolee myös kieli. Romanikielen opetusta olisi annettava paitsi lapsille myös aikuisille, jotta he kykenisivät käyttämään romania lastensa kanssa. (Bijvoet & Fraurud 2007: 20–21.)

7 Koodinvaihdosta kielenvaihtoon

Koodinvaihdolla tarkoitetaan kahden tai useamman kielen (elementtien) esiintymistä saman (lauseen) keskustelun aikana tai puheenvuoroon sisällä. Romanien keskuudessa koodinvaihtoa esiintyy etupäässä suomen ja romanin välillä ja Ruotsissa suomen, ruotsin ja romanin välillä. Suomessa peruskoulun romanioppilailla tapahtuu koodinvaihtoa, jossa suomi ja romani ovat toisiinsa sekoittuneena. Yhtenä syynä kielten sekoittumiseen on heikko romanikielen taito. Lapset käyttävät välitunnilla tai koulun käytävillä keskenään lyhyitä lauseita, joissa ilmenee koodinvaihtoa, kuten *”Dik rakli istuu pöydällä”*, ‘katso tyttö istuu pöydällä’, *”Au taari nopiaan”*, ‘tule tänne nopeasti’. Myös ihmettelyä ja uhkailua välittyy romaniksi kuten *”Undri vela”* ‘ihmeet tulee’ *”Me teevaa tuut”*, ‘minä lyön sinua’ Oppilaat saattavat koulun käytävillä pääväestön oppilaiden läsnä ollessa sanoa, *”Me lähtyvää nikki täältä”* ‘minä lähden pois täältä’ (uhkaa lähteä pois koulusta kesken koulupäivän). Jotkut oppilaat puolestaan saattavat pyytää romaniopettajalta: *”Kysy gääjiltä, että douva päästää meitä kaalokielen tunnille”*, ‘Kysy valkolaisopettajalta, että se päästää meidät romanikielen tunnille’, jos samaan aikaan sattuu alkamaan suomen kielen tai liikunnan tunti. (Henkilökohtainen tiedonanto, Sari Hedman 24.06.2009.)

Myös uudissanojen puuttuminen kielestä aiheuttaa koodinvaihtoa. Heikon sanavaraston johdosta kielen puhuja joutuu korvaamaan sanastollisia aukkoja suomen kielellä, mikä voi jatkuessaan johtaa kielen vaihtumiseen. Romanien puheessa esiintyy erittäin runsaasti koodinvaihtoa sekä romanista suomeen että päinvastoin (etenkin silloin, kun kieltä käytetään salakielenä). Suomessa vanhemmat käyttävät romania, kun eivät halua lasten ymmärtävän kaikkea, mitä he keskenään puhuvat. Koodinvaihtoa tapahtuu sukulaisten välillä, kun halutaan sulkea muita keskustelun ulkopuolelle. Ruotsissa asuvien romanien keskuudessa on yleistä koodinvaihtoa etenkin nuorilla ruotsin ja suomen välillä. Romanin käyttöä tukevat sukulaisten ja tuttavien lähes päivittäiset ja viikoittaiset vierailut. Suomessa asuvien romanien hallitseva kieli on suomi. Sama tilanne on osittain myös Ruotsissa asuvien Suomen romanien kohdalla.

Kielenvaihto

Winreichin (1953) ja Haugenin (1953) mukaan kielenvaihtoprosessi tapahtuu ensin osassa kielenkäyttöfunktiota: mikäli prosessi jatkuu, se johtaa lopulta kielen vaihtumiseen. Vähemmistökieli syrjäytyy, koska sillä ei ole käyttöä, vaikka kielitaito on tallella. Fishmanin mukaan mitä useampaan kielifunktioon kieli jakautuu, sitä paremmin monikielisyys säilyy, kun puolestaan funktioitten päällekkäisyys johtaa kielenvaihtoon. (Fishman 1972b, ref. Aikio 1988: 13.) Vallitsevan kielen käyttö ja kieltenvaihtelu riippuu kielellisestä ympäristöstä. Niistä romaneista, jotka asuvat Ruotsissa, etenkin nuoret vaihtavat suomesta ruotsin kieleen. He oppivat ruotsin koulussa ja käyttävät sitä myös koulun ulkopuolella kavereitten kesken. Kun ruotsin kieltä taitamattomia vanhempia tai omaisia on paikalla, saattavat nuoret käyttää ruotsia salakielenä. Suomessa asuvat romaninuoret käyttävät keskustelukielenään pääasiassa suomea, joka on korvannut lähes täysin romanikielen.

Vähemmistökieliset opettelevat useimmissa tapauksissa valtakielen, jolloin kaksikielisyys tarjoaa suuren hyödyn ja mahdollisuuden kuulua kahteen eri yhteisöön. Usein käy kuitenkin niin, että yksilö päättää pysyvästi elää valtayhteisön kulttuurin mukaisesti, jolloin vähemmistökieli häviää vähitellen kokonaan. Prosessi etenee yleensä kolmessa sukupolvessa: Ensimmäinen sukupolvi puhuu äidinkielenään vähemmistökieltä, mutta joutuu kasvattamaan toisen eli niin sanotun kaksikielisen sukupolven kaksikieliseksi, jotta tämä selviäisi enemmistökielen ehdoin kouluttautumisesta ja työssäkäynnistä. (Aikio 1988: 10, 13.)

Suomen ja ruotsin kielen käyttöä Ruotsissa lisää romanien osallistuminen vapaiden suuntien seurakuntiin sekä kirkon toimintaan ja tilaisuuksiin. Suomen romanit ovat Ruotsissa tekemisissä lähes yksinomaan toisten romanien tai muiden suomalaisten kanssa, vähemmän ruotsalaisten kanssa. Nuorilla ja lapsilla tilanne on erilainen, sillä he luovat kontakteja koulun kautta. Nykyään nuorempi polvi joutuu tekemisiin myös ruotsalaisten kanssa koulussa, työpaikoilla tai harjoittaessaan itsenäistä ammattia kuten auto- ja ravihevosta kauppaa. (Bijvoet & Fraurud 2007.)

Mackeyn mukaan kielenvaihtoa tapahtuu vähemmän sellaisilla kielellisillä alueilla, joilla on useita eri kieliä. Kanadassa on todettu, että mitä useampia eri kieliä tai kulttuureja on kontaktissa keskenään, sitä hitaammin kielenvaihtoprosessi etenee. (Mackey 1980: 36, Aikio 1988: 14.) Näin on käynyt Suomen romaneille Ruotsissa, etenkin vanhemman sukupolven kohdalla. Vanhempien heikon ruotsin kielen johdosta nuoriso ei ole kadottanut suomen kielen taitoa. Nuorempi sukupolvi käyttää valtakieltä koulussa ja ruotsalaisten ystävien kanssa. Silloin, kun vanhempia romaneja on paikalla, nuoremmat vaihtavat kielen ruotsiksi. Kontaktit muiden siirtolaistaustaisten nuorten kanssa lisäävät myös englannin käyttöä. Puolestaan romanin käyttö estyy heikon kielitaidon johdosta. Suomessa hallitsevin kieli niin vanhemman kuin nuoremman polven kohdalla on valtakieli eli suomi.

8 Kieliasenteet

Tässä selvityksessä tarkastelen kieliasenteita erityisesti romanien asennemaailmasta käsin, ts. sitä, miten romanit itse asennoituvat kielen säilymiseen, opetukseen, julkiseen käyttöön ja materiaalin tuotantoon. Romanien omilla kieliasenteilla on suuri merkitys kielenkäytön ja säilymisen kannalta. Leiwon mielestä romanikielen säilyminen elinvoimaisena riippuu romanikulttuurin säilymisestä. Kielen elvyttämiseksi kouluopetus on tärkeä keino, mutta se ei voi korvata kotona saatavaa opetusta ja kielen käyttöä. Kielen arvostus luodaan kotona käytön kautta. Oman kielen arvostus antaa omanarvontuntoa. Romanien tulee säilyttää oma erityisleimansa, kulttuurinsa ja kielensä tasa-arvoisesti pääväestön kanssa. (Leiwo 1999: 133).

8.1 Yleistä kieliasenteista

Kieliasenteilla yleensä tarkoitetaan sitä suhtautumistapaa, joka ihmisillä on omaa kieltä tai muita kieliä ja niiden käyttäjiä kohtaan (Crystal 1922). Kieliasenteina voidaan nähdä myös suhtautuminen yleensä kieltä tai kielen käyttöaloja tai oppimista kohtaan (Labov 1966/1982; Granqvist 2006b). Asenteet ovat osa kielellistä kulttuuria, ja ne vaikuttavat samalla kielipolitiikkaan. (Dressler 1982; Granqvist 2006b). Etnissä kieliyhteisöissä on erilaisia asenteita omaa kieltä kohtaan. Jotkut vähemmistökieliyhteisön jäsenet pitävät kieltään epäkäytännöllisenä ja tarpeettomana. Tämänkaltainen kielteinen asenne on usein seurausta siitä paineesta, joka heijastuu dominoivan kieliyhteisön taholta. Toiset puolestaan yrittävät aktiivisesti elvyttää ja vakauttaa kieltä torjumalla uhkia eri toimenpitein. Näitä toimenpiteitä, jotka osoittavat arvostusta kieltä kohtaan, ovat mm. lapsille ja nuorille annettu kielen opetus päivähoiton yhteydessä ja kielen kuuluminen oppiaineena kouluopetukseen. (UNESCO 2003: 4.)

Kieliasenteita voidaan mitata eri menetelmin. Kysymyslomakkeiden käyttö on niistä ehkä kaikkein tavallisimpia (Kalaja 1999: 49). Tässä selvityksessä on käytetty ns. suoraa menetelmää, jossa kyselyjen avulla selvitetään romanien asenteita omaa kieltään ja sen käyttöä kohtaan. Kyselyissä on vastausvaihtoehtoina käytetty ”kyllä”, ”ei” tai ”en osaa sanoa” -muotoja. Tarkempia ja täsmällisempiä tuloksia olisi saatu, mikäli haastateltaville olisi esitetty joukko väitteitä, jotka heidän olisi tullut arvioida laajemmalla asteikolla (esim. 1–5) ja ilmoittaa, missä määrin he ovat väitteen kanssa samaa mieltä.

8.2 Haastateltavien asenteita

Haastateltavien asennetta omaa kieltään kohtaan pyrittiin kyselyssä selvittämään affektii-visin ilmauksin, joissa romanikielen merkitys ilmaistaan seuraavilla käsitteillä: rakastan ja arvostan kieltä, haluaisin oppia sitä tai en välitä kielestä lainkaan. Taulukon (26) mukaan suurin osa romaneista pitää edelleen kieltään tärkeänä ja arvostaa sitä, vaikka sen käyttö-

määrä onkin vähentynyt. Affektiivisten ilmausten kautta välittyi lähes yksinomaan myönteinen asennoituminen romanikieleen.

Taulukko 26. Romanikielen merkitys.

	%	N
Rakastan ja arvostan	70,0	202
Haluaisin oppia sitä	28,4	82
En välitä kielestä	2	6
	98,6	290

8.2.1 Asenteet romanin käyttöä kohtaan mediassa ja painotuotteissa

Kaiken kaikkiaan asenteet romanikieltä kohtaan olivat hyvin avoimia. Kielteisesti romanikielen julkiseen käyttöön mediassa ja painotuotteissa suhtautui kaikkiaan vain alle 8 %. Kirjoitettuun ja puhuttuun kieleen asennoiduttiin vaihtelevasti. Taulukon (27) mukaan romanit toivoisivat lisää etenkin romanikielisiä radio-ohjelmia. Romanikielisisä uutisissa käytetty kirjakieli oli monien mielestä vaikeaa ymmärtää. Haastateltavat toivoivat, että radiossa käytettäisiin arkityyliä, joka on lähempänä jokapäiväistä puhetta.

Kirjallisista materiaaleista toivottiin eniten kielen oppikirjoja, koska romanien tarve ja halu oppia lisää kieltään ovat ilmeisiä ja koska oppikirjat on kohdistettu ainoastaan romanien käyttöön. Melkein yhtä paljon toivottiin muita kirjoja, joissa olisi tarinoita tai satuja. Negatiivisempaa oli suhtautuminen romanilehtien romanikielisiin kirjoituksiin, jotka on käännetty myös suomeksi. (Hedman 2004.) Vähiten toivottiin romanikielisiä hengellisiä tekstejä. Valtaosa kyselyyn vastanneista uskovista romaneista toivoi lisää helppotajuista hengellistä materiaalia. Lisäksi toivottiin enemmän romanikielisiä kirjoituksia verkkokäyttöön sekä lapsille opettavaisia tarinoita ja satukirjoja. Myös eri kouluasteilla aina leikkikoulusta esi- ja peruskouluun kaivattiin lisää romanikielistä materiaalia. Oppikirjojen tuottamiseen suhtaudutaan myönteisemmin kuin muiden romanikielisten kirjojen tuottamiseen. Muiden romanikielisten kirjojen julkaisemiseen kielteisesti suhtautuvia tai asiasta epävarmoja oli yhteensä 32 %. Hengellisen materialituotannon suhteen täysin kielteisellä kannalla oli vähän yli 7 %.

Taulukko 27. Romanikieli mediassa ja painotuotteissa.

Tarvitaanko romani- kielellä enemmän:	Kyllä %	En toivo		En osaa sanoa		
		N	%	N	%	
Romanikielisiä ohjel- mia radioon	69,0	198	7,6	22	23,0	66
Romanioppikirjoja	68,5	211	6,6	19	19,5	56
Romanikielisiä kirjoja	67,6	194	6,9	19	25,4	73
Kirjoituksia romani- lehtiin	61,1	173	6,4	18	32,5	92
Hengellistä materiaalia	51,4	140	7,3	20	30,0	108

8.2.2 Asenteet romanikielen tulevaisuutta kohtaan

Tuleville polville kielen säilyttämistä kannattavista noin puolet perusteli asiaa identiteetin kannalta. Kaikkien suurimman kannatuksen sai perustelu, jossa haastateltavat toivoivat romanikielen olevan myös heidän lastensa äidinkieli ja ensisijainen perheen kesken käytettävä kotikieli. Kielen käyttöä tulevaisuudessa kannatti neljä viidestä. Romanit arvostavat kieltään.

Romani oli äidinkielenä vain vähän yli 11 %:lla. Suurin osa identifioituu romanikieleen, jopa silloinkin, kun he väittävät osaavansa sitä heikonlaisesti. Tänä päivänä romanikieli muodostaa identiteetin ja vahvistaa sitä niiden kohdalla, jotka sitä osaavat.

Taulukko 28. Suhde romanikielen tulevaisuuteen.

Toivoisitteko romanikieltä käytettävän enemmän:	Kyllä		Ei		EOS	
	%	N	%	N	%	N
• Tulevaisuudessa?	87,2	253	1,6	5	10,1	31
• Perheen kesken?	77,0	221	4,5	13	18,4	53
• Juhlissa ja hengellisissä tilaisuuksissa	58,5	170	5,5	16	33,2	96

Vain 6 % suhtautui kielteisesti romanikielen käytön lisäämiseen. Vähiten kannatettiin romanikielen käyttöä erilaisissa juhlissa ja hengellisissä tilaisuuksissa tai mediassa. Epävarmat vastaajat ja romanikielen käytön lisäämistä vastustavat, joita oli yhteensä 11,7 %, ovat toisaalta pieni joukko. Tämän joukon suurin pulma on pelko, että kieli leviää valtaväestön keskuuteen eikä jää pelkästään romanien omaksi kieleksi.

Suurin osa kielteisesti vastanneista ei näe kielellä tulevaisuutta eikä siten myöskään tarvetta käyttää sitä. Perinteisistä ajattelumalleista poikkeavimmin romanikielen tulevaisuuteen asennoituivat ne, jotka epäilivät kielen hyödyllisyyttä. Romanikielellä todettiin olevan myös uhkia, joista suurimpana pidettiin suomen kieltä, mutta myös pääväestön käyttäytymisellä ja asennoitumisella uskottiin olevan vaikutusta kielen tulevaisuuteen. Myös yhteiskunnan arvostus ja tuki ovat merkittäviä kielen elinvoimaisuudelle ja hyötykäytölle. Romanikielen opetusta ja opettajakoulutusta tulee tukea, jotta kielellä on mahdollisuus säilyä tulevaisuudessa. Kaikken tärkeintä on, että kieli siirtyy kotona eteenpäin seuraaville sukupolville.

8.2.3 Asenteet romanikielen opetusta kohtaan

Suurin osa vastanneista kannatti romanikielen opetusta romanilapsille päiväkodissa, esi-koulussa ja peruskoulussa, ja suurin osa toivoi sitä myös omille lapsilleen. Kymmenisen

prosenttia ei osannut päättää kantaansa, ja 7 % suhtautui opetukseen kielteisesti. Kielteiseen suhtautumiseen oli syynä erityisesti pelko lasten leimautumisesta. Kaiken kaikkiaan romanit suhtautuivat myönteisesti romanikielen opetukseen peruskoulussa. Asenteet opetusta kohtaan ovat muuttuneet aiempaa suopeimmiksi, ja kielen oppimisen rinnalla halutaan säilyttää myös terve romani-identiteetti.

9 Tarvittavia toimenpiteitä romanikielen elvyttämiseksi

9.1 *Revitalisaation määritelmä*

Kielen *revitalisaatiolla* tarkoitetaan sitä, että kieltä, jonka käyttö on ollut vähenemässä tai joka on sammunut kokonaan, aletaan elvyttää. Revitalisaatio on tietoista kielen elvyttämistä ja suojelua assimilaatiokehitykseltä. Aikion mukaan kielen elvyttäminen tapahtuu kahdella tasolla, yhteiskunnallisella sekä yksityisellä. Yhteiskunnallisella tasolla tarkoitetaan kielen opetusta kouluissa ja sen käyttöä julkisuudessa, kuten kirjallisuudessa, lehdistössä ja muussa mediassa. Myös kielilain voimaan astuminen ja sen toteuttaminen käytännössä ovat osaltaan kielen revitalisointia. Yksilöllisen tason revitalisaatio on sitä, että kieli otetaan uudelleen käyttöön esim. perheissä vanhempien ja lasten välillä. (Aikio 1994; Lindgren 2000: 27.)

Romanikielen kohdalla tämänhetkinen huoli on se, että suuri osa kieltä hyvin taitaneista vanhoista romaneista on jo kuollut. Nykyvanhukset taas ovat kadottaneet paljon romanikielen osaamisestaan (erityisesti sanastosta), koska ovat käyttäneet kieltä niin vähän. Ja silloin kun kieli lakkaa olemasta riittävän ilmaisuvoimainen, sen käyttöä on vaikea motiivoida ja sen elvyttäminenkin käy hankalaksi. Tällä hetkellä Suomen romanikieltä taitaa n. 40–50 % romaniväestöstä, ja kielen tulevaisuus lepää heidän varassaan.

Kielen elvytyksen kannalta eri paikkakunnilla asuvien romanien keskuuteen pitäisi saada romanikieltä taitavia ihmisiä keskustelukumppaneiksi ja siirtämään kielitaitoa nuoremmille. Viimeiset viisi vuotta ovat olleetkin aktiivista aikaa. Muutamille suurehkoille paikkakunnille on perustettu kielikerhoja, ja kielipesätoiminta aloitettiin Lahdessa Elämä ja Valo -järjestön hallinnoimana (2003–2006). Kyseisten toimenpiteiden uskotaan toimivan ensiapuna kielen elvyttämiseksi valtakunnallisella tasolla. Lisäksi projektin tarkoituksena on ollut lisätä kielikontakteja kielikerhojen avulla. Eri puolille Suomea on perustettu kuusi kielikerhoa. Ne toimivat siten, että vanhemmat kieltä hyvin taitavat romanit puhuvat lapsille romania. Lisäksi Lahdessa toimii edelleen kielipesä, jossa vanhemmat lapsineen käyvät lähes päivittäin ja keskustelevat romaniksi. Mikäli romanit eivät kykene käyttämään kieltään enempää, sillä on uhka kadota tai jäädä vain harvojen harrastajien käyttöön. (Elämä ja Valo 2007.)

9.2 *Syitä kielen elvytystarpeeseen*

Kieltä pidetään uhanalaisena, kun sen puhujat eivät enää käytä sitä, käyttävät sitä entistä vähemmän tai entistä harvempiin käyttötarkoituksiin ja lakkaavat siirtämästä sitä seura-

valle sukupolvelle. Kielen elvytys on tarpeen, kun uusia kielen puhujia ei kasva enempää aikuisten kuin lastenkaan keskuudessa. Kielen kadotessa katoaa sen mukana myös suuri määrä kulttuuria ja historiaa. Yhteisön kielteiset asenteet omaa kieltään kohtaan ovat eräs vakava uhka kielen säilymiselle. Jokaisella kielellä on uniikki merkitys. Kielen kadotessa katoaa usein kulttuurillinen identiteetti sekä originaali etnisyys. (Bernard 1992, Hale 1998. Unesco document *ref.* 2009: 2.)

Elvytettävällä kielellä on oltava ajankohtainen ja nykyajan vaatimuksia vastaava vähemmistökielen asema sekä kansallisessa että kansainvälisessä kontekstissä. Kielen käyttöalueita voisivat olla jokapäiväinen elämä, kaupanteko, koulutus, kirjoittaminen, taiteet ja media. Tähän tarvitaan kuitenkin taloudellista ja poliittista tahtoa sekä kunnallisella että kansallisella tasolla. (UNESCO 2003: 4.)

Eri puolilla maailmaa kielelliset vähemmistöt ovat kasvavassa määrin hylkäämässä oman kieltänsä toisen pääkielen kustannuksella. Kieliasenteet ovat usein negatiivisia ja niissä heijastuu dominoivan kielen sosioekonominen paine. Toiset taas pyrkivät elvyttämään kieltä esim. päivähoitossa, koulussa tai kotona, missä sitä voi kuulla ja oppia. Kielen säilymistä päättävätkin viime kädessä kielenpuhujat itse. (UNESCO 2003: 4.)

Kielen asiantuntijat, lingvistit, opettajat ja muut aktiivit näkevät yhdeksi tärkeimmäksi tehtäväksi kielen dokumentoinnin, mikä käytännössä merkitsee sanaston keruuta, muistiinpanojen tekoa ja korpusten laatimista. Myös tutkimusta ja kielenhuoltoa tarvitaan. Toinen tehtävä on osallistuminen koulutussysteemin. Tehtävistä painottuvat kielen perustutkimus ja opettajankoulutus: on koulutettava kielen opettajia, joilla on perustiedot myös kielen opetusmetodeista ja -tekniikoista sekä opetusohjelmien ja oppimateriaalin kehittämisestä. Tarvitaan myös romanikielistä kaunokirjallisuutta. Kielipoliittinen ohjelma tulee sisällyttää yleiseen kielilakiin siten, että se tukee vähemmistökielen asemaa. (UNESCO 2003: 4.)

9.3 Perusteluja kielen elvytystarpeelle

Romanikielen elvytys on tarpeen ja sitä voidaan perustella vähintään kuudella eri argumentilla.

1) Kielenkäytön selvitykset yhdessä tämän selvityksen kanssa osoittavat, että romanikieltä käyttää keskimäärin noin 30 % Suomen romaneista ja että kieli on todellisessa vaarassa kadota. Unescon asiantuntijaryhmän määritelmän mukaan kielen katoamisuhka kasvaa, jos käyttäjien osuus on alle puolet koko väestöryhmästä.

2) Lapset eivät opi kieltä kotona vanhemmiltaan. Alle 10 % nuorista arvioi kielitaitonsa hyväksi. Kun heillä ei ole riittävästi tarvetta käyttää omaa kieltään, heiltä puuttuu myös motivaatio sen opiskeluun. Selvityksessä kävi ilmi, että vanhemmista noin 40 % puhui

kotona lastensa kanssa romania. Ongelmana on se, etteivät lapset kommunikoi romaniksi vanhempien kanssa. Täten kielen käyttö jää passiviseksi.

3) Valtiohallinnon alaisuudessa toimivat instituutiot, kuten Opetushallituksen romaniväestön koulutusryhmä, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Romaniasiain neuvottelukunta sekä alueronkit, kirkko ja koululaitos eivät mandaateiltaan tai resursseiltaan kykene riittävästi turvamaan kielen säilymistä. Kyseiset instituutiot ovat kylläkin huomioineet romanikielen merkityksen ja arvostavat ja tukevat romanikielen ja -kulttuurin sekä identiteetin säilymistä tarjoamalla erilaisia toiminnallisia mahdollisuuksia kielen elvyttämiseksi.

4) Lainsäädännön kautta kielen asema on yhteiskunnassa määritelty ja arvostettu. Valtiovallan toimenpiteet kielen säilymiseksi ja kehittämiseksi pohjautuvat lainsäädäntöön, kuten perustuslakiin, kielilakiin ja koululakeihin sekä Euroopan neuvoston laatimien kansainvälisiin kieltä koskeviin lakeihin, mutta niiden antama tuki ei ole riittävä. Kielen asema on kyllä turvattu lainsäädännöllisesti, mutta lain suomat oikeudet eivät käytännössä toteudu. Esimerkiksi koululait eivät yksistään velvoita kuntia järjestämään romanikielen opetusta.

5) Opettajien puute on yksi suuri ongelma romanikielen elvyttämisessä. Erityisesti opettajakelpoisuuden hankkineista romanikielen opettajista on puute. Jatkossa on panostettava määrätietoisesti tehokkaaseen opettajankoulutukseen ja samalla tuettava opettajina työkentelevien mahdollisuuksia päteviin. Osana opettajankoulutuksen kehittämistä on pyrittävä siihen, että romania olisi mahdollista opiskella myös korkeakoulutasolla.

6) Kielenhuolto ja tutkimus ovat välttämättömiä edellytyksiä opetuksen ja oppimateriaalituotannon kannalta, mutta ne myös auttavat näkemään kielen osana Euroopan romanimurteiden muodostamaa kokonaisuutta. (Hedman 2003.)

9.4 Romanikielen merkitys

Romanikieli ei ole pelkkä kommunikaation väline, se on myös tärkeä osa romani-identiteettiä. Myös sanojen merkityksiin sisältyy vuosisatojen aikana kehittyneitä käsityksiä elämästä. Kielen kadotessa menetetään kokonainen merkitysten maailma. Kielet muuttuvat ja sopeutuvat alkuperäiseen ympäristöönsä. Romanikieli kuvaa romanien maailmaa ja niitä olosuhteita, joita romanit ovat käyneet läpi. Kieli sisältää mm. runsaasti hevoseseen, kulkemiseen, vaatetukseen ja romanielämään liittyviä sanoja. Romanikielen kuollessa menetetään myös tämä kielellinen rikkaus, jolla on myös käytännöllistä merkitystä romani-identiteetin vaalijana.

10 Loppukeskustelua

Tämä selvitys auttaa ymmärtämään, miten suuressa vaarassa romanikieli on Suomessa kadota ja miten kiire eri toimenpiteillä on sen säilyttämiseksi. Jokainen kieli on myös paljon muuta kuin kommunikaatioväline. Sanoihin ja niiden merkityksiin sisältyy koko elämänpiiri. Esimerkiksi romanikieli kuvaa romanien maailmaa ja menneitä olosuhteita. Siihen sisältyy runsaasti mm. hevoseen, kulkemiseen, vaatetukseen ja romanielämään liittyviä sanoja. Kielen kadotessa menetetään kokonainen merkitysten maailma. Romanikieli, kuten vähemmistökieli yleensä, on tärkeä myös identiteetin vaalijana.

Romanikielen kielilakia tarvitaan

Suomi on ratifioinnut kansallisella tasolla Euroopan neuvoston jäsenmaiden välisen sopimuksen, jolla vahvistetaan myös Suomen romanien ja romanikielen asemaa. Samalla Suomi on nimennyt romanin ei-alueelliseksi vähemmistökieleksi. Suomen romanikieltä koskeva kielilaki vahvistaisi ja edistäisi romanien kielellisten ja kulttuurillisten oikeuksien toteutumista. Se myös velvoittaisi kuntia romanikielen opetuksen järjestämiseen ja yleisradiota ottamaan romanit riittävästi huomioon. Lisäksi tarvitaan valtion tukea kirjallisen materiaalin tuottamiseen, jotta romanikielistä kirjallista perinnettä voitaisiin monipuolistaa ja kirjallisuuden määrää lisätä. (Granqvist 2009; Lindstedt *et al.* 2009; Hedman 2009.)

Kielitaito katoamassa

Vielä 1950-luvulla omasta mielestään täydellisesti tai hyvin romanikieltä puhui ja ymmärsi 69 %, ja toimeen tuli lähes 90 % aikuisista. (Vehmas 1961: 91–99, 188–189). Helsingin huoltoviraston vuonna 1979 laatima kartoitus puolestaan osoitti, että enää 37 % tutkituista perheistä osasi kieltä hyvin. Kahden edellä mainitun itsearviointiin perustuvan tutkimuksen välillä on hyvin romanikieltä osaavien määrä laskenut lähes 30 % (ks. 3.2). Romanikieltä puhuu ja ymmärtää nykyään vähän alle 30 %. Hyvin romanikieltä puhuvien määrä on laskenut 1950-luvulta kaikkiaan lähes 40 %. Etenkin vanhemman ikäpolven siirtyessä pois heidän mukanaan on kadonnut hyvin kieltä osaavien joukko. Kun 1950-luvulla romanikielellä tuli toimeen lähes 90 % romaneista, tästä selvityksestä ilmenee, että noin 60 % ei tule enää toimeen romanikielellä. Sekä edellä mainituissa tutkimuksissa että tässä selvityksessä on kuitenkin se ongelma, että varsinaisesti romanikielen käyttöä enempää kuin sen taitoakaan ei ole selvitetty määrällisesti tai laadullisesti.

Paras romanikielen taito on vanhimmalla ikäryhmällä eli yli 65-vuotiailla. Keski-ikäisten eli yli 50–65-vuotiaiden kielitaito on lähes puolet heikompi verrattuna vanhuksiin. Heikoin romanikielen taito on lapsilla ja nuorilla sekä nuorilla keski-ikäisillä. Lapset ja nuoret

ovat kielen opetuksen kannalta tärkein ja vaativin kohderyhmä. Romanikielen opetukseen esikoulussa, päivähoitossa sekä peruskoulussa ja lukiossa tulee panostaa huomattavasti enemmän kuin tähän asti.

Nyt laadittu selvitys tukee Leiwon (1999), Bakkerin ja Kyuchukovin (2000) ja Matrasin (2002) aiempia käsityksiä, joiden mukaan Suomen romaneista noin 40–50 % osaa edelleen romanikieltä. Kuitenkin näille, samoin kuin edellisellä sivulla mainituille tutkimuksille on yhteistä, että kielitaidon ja käytön arviot perustuvat haastateltujen omiin käsityksiin. Ongelmana ovat edelleen kielenomaksumisen mekanismit. Romani opitaan joko koulussa tai osana aikuistumista eikä niinkään kotona. ”Kielenomaksuminen on läpi koko elämän jatkuva prosessi, joten romanin käyttömäärä kasvaa puhujan iän myötä oletusarvoisestikin” (Borin & Vuorela 1998: 60–61; Granqvist 2009).

Romanikielen käyttö vähäinen

Romanikielen yhteinen käyttöosuus kuudessa eri domeenissa on keskiarvoltaan vain noin 30 %. Suurimmat käyttöalat ovat koti ja kaupoilla käynti, jolloin romania puhuu lähes 40 %. 1970-luvun alussa aloitettu kielen elvytystyö on todennäköisesti edesauttanut kielen kehitystä. Käyttömäärä on laajentunut kielen julkisen käytön lisääntyessä. Väestöryhmän kokoon nähden romanikielen käyttö on edelleen vähäistä, jopa niin vähäistä, että kieli on vaarassa kadota. Tulevaisuuden haasteena on selvittää tarkasti käyttöaloittain, missä määrin romania kukin haastateltava käyttää ja millaista käytetty romanikieli on. Etenkin nuorten puheessa esiintyy runsaasti koodinvaihtoa sekä suomesta romanikieleen että päinvas-
toin. Romanin käyttömäärä näyttää viime vuosikymmenien aikana laskeneen noin kymmenen prosenttia sukupolvea kohti.

Romanien asenteet myönteisiä

Kieliasenteissa tulee vahvemmin esille halu puhua ja kuulla kieltä. Medioista suosituin on radio, vaikka radiolähetyksissä käytettyä romanikieltä pidetäänkin liian vaikeana ymmärtää. On lisäksi ilmeistä, että romanikielen käyttöön suhtaudutaan sitä varauksellisemmin, mitä julkisemmasta käytöstä on kysymys. Toisaalta suhteellisen pieni osuus romaneista asennoituu edelleen täysin kielteisesti kaikkea romanikielen julkista käyttöä kohtaan, olipa sitten kyse opetuksesta, materiaalityöstä, mediasta tms. Romanit vieroksuvat edelleen ns. kirjakieltä tai standardikieltä. Median pitäisikin siten välittää enemmän tavallista puhekieltä. Toisaalta käyttöalojen laajentuminen julkisempaan suuntaan ja kielen opetus-
työ edellyttävät kielen standardisointia. Tähän vaaditaan kirjoitusjärjestelmän kehittämistä sekä kielen omaksumista tukevien materiaalien kuten uudissanakirjojen ja kieloppien laatimista. Romanivähemmistöön kuuluvien opettajien kouluttamisen merkitystä ei voida liikaa korostaa, koska olennaista onnistuneen yhteistyön kannalta on romanien itsensä

osallistuminen opetustyöhön, kuten on todettu: työ tehdään heidän kanssaan eikä heidän puolestaan.

Lähes kaikki romanit haluavat kielen säilyvän tulevaisuudessa ja pitävät tärkeänä, että sitä puhutaan lasten ja perheenjäsenten kanssa. Valtaosa vastaajista pitää kuitenkin suomea äidinkielenään. Romanin ilmoitti äidinkielekseen vain 11,4 %. Romanikielen elinvoimaisuutta voidaan ylläpitää säilyttämällä se toimivana ryhmän sisäisessä käytössä, kotona ja sukulaisten luona sekä opettamalla sitä lapsille ja nuoremmalle sukupolvelle. Lisäksi lapsille tulee tarjota mahdollisuus oppia romania viimeistään esiopetuksessa. Varhainen kielen opetus edesauttaa sitä, ettei valtakieli voi korvata romania. Yksi kielen tärkeimmistä funktioista on ollut ryhmän sisäinen vuorovaikutus. Tulevaisuudessa on kielen käyttöä lisättävä mahdollisimman monissa kieliyhteisön konteksteissa. Lisäksi on pyrittävä samalla opettamaan mahdollisimman tehokkaasti romanikieltä ja -kulttuuria yleisessä kouluopetuksessa. Myös kieltä ja kulttuuria koskevaa oppimateriaalia tulee kehittää edelleen.

Romanikielen tulevaisuus

Romanikielen tulevaisuus riippuu siis romaniväestöstä itsestään, siitä, miten he arvostavat kieltään ja käyttävät sitä. Lainaan Reima Nikkisen sanontaa: ”Meillä romaneilla ei ole omaa maata ja valtiota. Ei muistomerkkejä ja kaupunkeja joita olisimme jättäneet jälkeemme. Romanien omaisuus on kulkenut heidän mukanaan paikasta toiseen vankkureissa ja kärryissä. Se aarre mitä me kannamme sydämissämme ja minkä me haluamme antaa lapsillemme on meidän kieleemme ja kulttuurimme. Siinä tavoitteessa tarvitaan romaniväestön yhteistä ponnistusta”. (Viljanen-Saira 1986: 22-39.)

Tutkijoiden työ tukee ja auttaa romaneja sekä kielen elvyttämisessä että säilyttämisessä. Vastuu kielen kehittämisestä ja revilisaatiosta lepää kuitenkin eniten romaniyhteisön yllä. Kuten Granqvist (2005) on viisaasti todennut:

”Kielentutkija – etenkin ulkopuolinen – ei silti voi eikä saa päättää, mihin funktioihin ja mille elämänalueille romanikielen annetaan ulottua, vaan tämä on ensisijaisesti kieliyhteisön oikeus ja velvollisuus.”

Suomen romanin kohdalla kieliyhteisön tulee arvioida kielellistä tilannetta ja määritellä, mitä toimenpiteitä kielen elvyttämiseksi pitäisi tehdä. Suomen romanin kohdalla tulee tarkastella erityisesti, miten kieli on siirtynyt sukupolvien kautta seuraaville. Mikäli kieltä osaavat ja puhuvat vain isovanhemmat ja vanhemmat, on kieli vakavasti uhanalainen. Tulevaisuutta ajatellen kieli on kyettävä siirtämään lasten ja nuorten sukupolvelle. Myös

kielen käyttöalaa tulee laajentaa. Kielen käyttö pelkästään erilaisissa kirkollisissa tai muissa tapahtumissa ja juhlissa ei ole riittävä keino kielen elvyttämiseksi.

Kielen elvytyksen kannalta tutkimus ja kielenhuolto ovat oleellisen merkityksellisiä, ja siksi Kotuksella on tärkeä asema. Opettajien täydennyskoulutus ja pedagogisten taitojen kartuttaminen ovat myös tärkeitä. Kielen opettajilla tulisi olla nykyisiä opetusteknillisiä taitoja sekä kykyä opetusmateriaalin ja opetussuunnitelman laatimiseen.

Tärkeintä kielen katoamisen estämiseksi on luoda sen puhujille suotuisat olosuhteet käyttää kieltään ja opettaa sitä myös lapsilleen. Usein tämä vaatii käytännössä kansallista kielipolitiikkaa, joka huomioi ja suojaa vähemmistökielet, koulutuksellista systeemiä, joka nostaa äidinkielen opetusta, ja luovia yhteistoimintoja kieliyhteisön sekä kielentutkijoiden välillä, jotta kirjoitussysteemiä voidaan kehittää ja esittää muodollinen kuvaus kielestä. Kaikkein tärkeintä on kuitenkin väestön oma asennoituminen kieltään kohtaan. Lisäksi on oleellista, että voidaan luoda sosiaalinen ja poliittinen ympäristö, joka rohkaisee monikielisyteen ja joka kunnioittaa vähemmistökieliä, niin että kunkin kielen puhuminen on enemmän hyvä asia kuin velvollisuus. Joillakin kielillä saattaa kuitenkin olla vain niin pieni joukko puhujia, etteivät ne voi sen vuoksi säilyä elinvoimaisina. Lingvistit voivat tällöin kuitenkin kielenpuhujien sitä toivoessa nauhoittaa kieltä niin paljon kuin mahdollista, ennen kuin se häviää kokonaan.

Visio kielestä

Suomen romanikieli on edelleen hengissä, ja sitä puhuu eri käyttöalojen keskiarvon mukaan noin kolmannes. Elvytystyötä on kuitenkin jatkettava, jotta kieli säilyisi tulevaisuudessaakin. Mikä on romanien visio kielen tulevaisuudesta? Halutaanko kielen elpyvän ja käyttöalan laajentuvan? Edesmennyt romanikuraattori Kari Huttunen määritteli unelmasa romanikielen tulevaisuudesta seuraavasti:

Eräänä kauniina päivänä mustalaiskieli on saavuttanut tasaveroisen aseman. On olemassa aapinen, kielioppi, kirje- ja kasettikursseja. Mustalaiskieli on peruskoulussa lapsille valinnaisaine, aikuisille on opintopiirejä. Opettajia koulutetaan ja yliopistotutkimus- ja kehitystoiminta on käynnissä. Kieli muodostaa olennaisen osan mustalaisten kulttuuri-instituutin toiminnassa. Julkaisutoiminta kukoistaa. Radiosta tulee mustalaiskielisiä ohjelmia..." (Huttunen 1977.)

Huttusen unelmat romanikielen tulevaisuudesta olivat kaukaisia vielä 1970-luvulla, mutta nyt yli 30 vuoden jälkeen ne ovat suurimmalta osalta toteutuneet. Unelmien täyttyminen on vaatinut monien ihmisten uhrautumista ja taistelua asian puolesta. Asiaan on uskottu ja se on merkinnyt meille romaneille oman kulttuurin ja kielen säilymistä. Kielen säilymisen tärkeyttä on eräs vanhempi romanimes kuvannut seuraavasti: "Jos kieli kuolee, niin kuolee myös mustalaisuus."

Pekka Sammallahti, joka on tutkinut myös romanikieltä, pitää tärkeänä, että kielen opetus aloitetaan mahdollisimman varhain ja että sitä jatketaan päiväkodista kouluun. Sammallahti on todennut romanikielen tulevaisuudesta: "Vaatimus romanikielen opettamisesta kouluissa ja päiväkodeissa on ymmärrettävä juuri romaniväestön identiteettikysymyksenä. Tällä hetkellä ollaan tilanteessa, jolloin on viimeinen mahdollisuus elvyttää romanikieli ennen sen lopullista häviämistä." (Hedman 1996.)

11 LÄHTEET:

Aikio, Marjut 1988. *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä*. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910-1980. Mänttä.

Aspelin, J.R. 1994. Suomen Mustalaiset: Kirjoitussarja Uudessa Suomettaressa 1894-95, H.A.Reinholmin aineiston pohjalta. Tuohivirsu. Helsinki.

Bakker, Peter & Hristo Kyuchukov (toim.) 2000. *What is the Romani language? Centre de recherches tsiganes*. University of Hertfordshire Press. Hertfordshire.

Bijvoet, Ellen & Kari Fraurud 2007. *Det Romska språket och Romska språkvård i Sverige*. Stockholm.

Borin, Lars & Katri Vuorela 1998. Finnish Romani. Ó Corráin, A. & S. Mac Mathúna (toim.) *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Celtica Upsaliensia 3. Uppsala.

Fishman, Joshua 1966. *Language Loyalty in the United States*. The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups. Mouton and Co. The Hague.

— — 1972a. *Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry*. - *Language in Sociocultural Change*. Stanfords University Press. California.

— — 1989. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Avon, UK: Multilingual Matters. United Kingdom.

Fishman, Joshua (ed.) 1999. *Handbook of Languages and Ethnic Identity*. Oxford University Press. New York — Oxford.

Frazer, Angus. 1992b. *The Gypsies*. Blackwell. Oxford.

Friman-Korpela, Sarita, Henry Hedman, Kati Jääskeläinen & Sami Puumala & Tuula Åkerlund 2005. *Kirkko ja Romanit*. Kirkkohallitus/Diakoniia ja yhteistyö. Helsinki.

- Granqvist, Kimmo, Henry Hedman, Helena Pirttisaari 2003. Suomen romanikielen käyttö ja käyttöalat. Romanikielen tutkimussuunnitelma. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Granqvist, Kimmo 2005. Suomen romanin kirjallinen traditio ja kirjoitetut lähteet tutkimuksen pohjana. Esitelmä SKS:n seminaarissa Kirjoitustaidosta kirjalliseen kulttuuriin 3.3.2005 Julk. Granqvist, Kimmo 2009. Suomen romanin kirjallinen perinne ja kirjoittaminen. Teoksessa Ruppel, Klaas, toim. *Omin sanoin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 6. Helsinki:
- — 2006b. *Selvitys Suomen romanikielen nykytilasta sekä kielentutkimuksen ja -huollon tarpeista*. <http://kotus.fi/files/729/romaniselvitys-1.pdf>. Luettu 13.4.2009.
- Granqvist, Kimmo, Henry Hedman & Jouko Lindstedt *et al.* 2009. Romanikielen poliittinen ohjelma. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki
 (—Romanikielen lautakunta: Granqvist, Kimmo (asiantuntija), Henry Hedman (vpj.), Henna Huttu, Anneli Hänninen (siht.), Jouko Lindstedt (pj.), Aale Lindgren, Merts Lindgren, Miranda Vuolasranta, Tuula Åkerlund)
- Grönfors, Martti 1981. Suomen mustalaiskansa. WSOY. Juva
- Halwachs, Dieter. W., Gerd Ambrosch, Katharina Deman & Ursula Glaeser 2002. Burgenland-Romani. Languages of the Word/Materials 107. Lincom Europa.
- Hancock, Ian 1987. *The Pariah Syndrome*. Karoma Publishers. Michigan.
- Hedman, Henry 1995. *Sar me sikjavaa romanes*. Romanikielen kielioppiopas. Opetushallitus. Jyväskylä.
- — 2001. *Luukasko Evankeliumos*. Suomen Piiphiaseura. Jyväskylä.
- — 2004. Suomen romanikielen salakielifunktio. Nenonen, Marja *et al.* (toim.) *Papers from the 30th Finnish conference of linguistics*. Joensuu.
- Huhta, Ari & Sauli Takala 1999. *Kielitaidon arviointi*. Kielenoppimisen kysymyksiä. Kari Sajavaara (tom.), Arja Piirainen-Marsh. Yliopistopaino. Jyväskylä.
- Huttunen, Kari, Ismo Hölttä & Mikko Savolainen 1971. *Raportti Suomen mustalaisista*. K. J. Gummerus OY. Jyväskylä.
- Kalaja, Pauli 1999. *Kieli ja asenteet*. Kielenoppimisen kysymyksiä. Kari Sajavaara (toim.), Arja Piirainen-Marsh. Yliopistopaino. Jyväskylä.

Karhunen, Anja 2002. Saksansuomalaisten lasten suomalainen maisema ja kieli. – *Siirtolaisuus* 29/4 s. 9–15.

Koivisto, Viljo 1982. *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*. Ammattikasvatusthallitus – Kouluhallitus. Helsinki.

— — 1984. *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sikjibosko liin*. Ammattikasvatusthallitus – Valtion painatuskeskus: Helsinki.

— — 1992. *Mustalaiset*. Ristin Voitto Oy. Vantaa.

— — 2002. *Drabibosko liin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. Helsinki.

— — 2003. Katsaus romanikielen opetukseen 1970-luvulla Suomessa. *Latsa diives* 1: 18-20.

Kopsa-Schön, Tuula 1996. *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa*. SKS. Helsinki.

Kovács, Magdolna 2004. Australiansuomalaiset kielenvaihdon kynnyksellä. *Virittäjä* 2/2004: 200–203. Helsinki.

Leiwo, Matti 1999. Suomen romanikielen asemasta ja huollosta. Pekkala, Seppo (toim.) Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlakirja. *Sadanmiehet*. Jyväskylän yliopisto. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41: 125–139. Jyväskylä.

Lindgren, Anna-Riitta 2000. *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. Helsinki.

Mackey, William. F. 1980. *The Ecology of Language Shift*. P.H.Nelde (toim.) Franz Steiner Verlag. Wiesbaden.

Majaniemi, Päivi & Eine Lillberg 2000. *Romanikielinen opettajankoulutustarve Suomessa*. Opettajien perus- ja täydennyskoulutuksenennakointihankkeen (OPEPRO) selvitys 6. Opetushallituksen julkaisu. Helsinki

Majaniemi, Päivi & Tuula Åkerlund 2008. *Tinosko laave*. Opetushallitus. Helsinki.

Matras, Yaron 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press. Cambridge.

Metsäkallas, Pirkko, Titta Putu-Hiloasvuori, Jari Ukkonen, Jukka-Pekka Tanska 1995. *Nyky aika, yhteiskuntatieto*. WSOY. Helsinki.

Mustalaisasiain neuvottelukunta 1981. *Mustalaiset vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki.

Mustalaisasiain neuvottelukunnan mietintö 1971. Mustalaisväestön sosiaalisen aseman parantamisesta. (Komiteamietintö 1971: B 59). Helsinki.

Ollikainen, Marketta 1995. *Vankkurikansan perilliset*. Romanit Euroopan unohdettu vähemmistö. Yliopistopaino. Helsinki.

Paulus, Ilkka 1996. *Romaniväestön asuntotilanne 1990-luvun puolivälissä*. Ympäristöministeriö. Helsinki.

Pitkänen, Kari 2004. *Romanilasten perusopetuksen tila*: Selvitys lukuvuodelta 2001-2002. Opetushallitus. Helsinki.

Pirttisaari, Helena 2003. Muutos ja variaatio Suomen romanin verbien taivutustyypeissä. *Virittäjä* 4: 508–28. Helsinki.

— — 2004a. Contact-induced changes in Finnish Romani. <http://www.ling.helsinki.fi/kielitiede/20scl/abstracts.shtml#Pirttisaari>. Luettu 31.8.2009.

— — 2004b. Variation and change in the verbal morphology of Finnish Romani. Ks. Nenonen, Marja (2004, toim., 178–84). Luettu 31.8.2009.

Sarmela, Matti (toim.), Olli, Alho & Tapio, Periäinen (toim.) 1984. *Neljä Pohjoista Yhteisöä*. Keuruu.

Suonoja, Kyösti & Väinö, Lindberg 2000. *Romanipolitiikan strategia*. Helsinki. (Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1999:9)

Tanner, Arno 2000. *Keski- ja Itä-Euroopan Romanit*. Helsinki.

Thomason, Sarah, Grey – Kaufman, Terence 1991 [1988]: *Language contact, Creolization, and genetic linguistics*. University of California Press. Berkeley.

Valtonen, Pertti 1968. Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.

Vehmas, Raino 1961. *Suomen Romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81, Turku.

Viita, Armas 1967. *Mustalaisväestön hyväksi*. Mustalaislähetystyö Suomessa v. 1904 - 1966. Helsinki: Mustalaislähetys.

Viljanen-Saira, A. M. 1986. Mustalaisten kulttuuri ja käsityöt. *et al.* Aaltonen, Tenho, Kristi Laurinolli & Lasse Lyytikäinen & Kaarina Nazarenko (toim.) 1986. *Kultaiset korvarenkaat*. (Mustalaisten kulttuuri ja käsityöt). Otava. Helsinki.

Viljanen-Saira, A. M. 1979. Mustalaiskulttuuri ja kulttuurin muutos. Lisensiaatin tutkielma, Helsingin yliopisto/antropologian laitos. Painamaton käsikirjoitus.

Vuolasranta, Miranda 1995. *Romano tšimbako drom*. 2.p. Opetushallitus. Jyväskylä.

Vuolasranta, Miranda, Armas Hagert & Päivi Majaniemi & Henna Huttu 2003. *Romani tšimbakok buttiako liin* 1. Opetushallitus. Helsinki.

Vuorela, Katri & Lars Borin 1998. Finnish Romani. Ks. Ó Corráin, A. & S. Mac Mathúna (toim.). *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. Acta Universitatis Upsalensis. Studia Celtica Upsalensia 3. Uppsala.

Walle, A. G. 1900. Wallen komitean mietintö N:o 3/1900. Helsinki.

Åkerlund, Tuula 2002. Oman kielen merkitys romanien kulttuuri-identiteetille. Ks. Laihiala-Kankainen *et al.* (2002, toim., 126-9).

Internet:

COE 2009. <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/Finland>

KOTUS 2009. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk6/Omin_sanoin.pdf. Luettu 13.4.2009.

KOTUS 2009. <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=512>. Luettu 20.8.2009.

OPH 2009. www.edu.fi/julkaisut/maaraykset/naytot/romanikultohj_at.pdf. Luettu 7.5.2009.

OPH 2009. http://www.oph.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/oph/embeds/49209_romanikielinen_opettajankoulutustarve_suomessa.pdf. Luettu 16.4.2009.

Ronk 2009. www.stm.fi/stm/neuvottelukunnat/ronk. Luettu 16.4.2009

Ronk 2009. www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE3778.pdf&title=Suomen_romanit___Finitiko_romaseele_fi.pdf. Luettu 16.4.2009
20.8.2009.

VAHO 2003. <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/26k6igza.pdf>. luettu 20.08.2009

WIKI 2008. www.fi.wikipedia.org/wiki/Uhanalainen_kieli). Luettu 16.4.2009.

WIKI 2008. www.fi.wikipedia.org/wiki/Kieliasenne. Luettu 7.5.2009

UNESCO 2009. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf>. Luettu 20.8.2009.

UNESCO 2009.

<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=00148>. Luettu 20.8.2009.

Muut lähteet:

STM:n esite 2004. Suomen romanit. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2004:2. Helsinki
Friman-Korpela 11.8.2009. Lausunto kielestä. Romaniasiain neuvottelukunta. Helsinki.

Leiwo, Matti 1996. Kommenttipuheenvuoro Helsingissä, Kotuksen romanikielen seminaarissa. 1.11.1996.

Hedman 2003 (siht.) Elämä ja Valo ry:n romanikielen elvytysprojektin toimintasuunnitelma vuosille 2003-2006

Hedman 2006 (siht.) Elämä ja Valo ry:n romanikielen elvytysprojektin loppuraportti 2006.

Hedman 1996. Muistiinpanoja Pekka Sammallahden puheesta. Romanikielen seminaari. Helsinki.

Unesco Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages 2003.

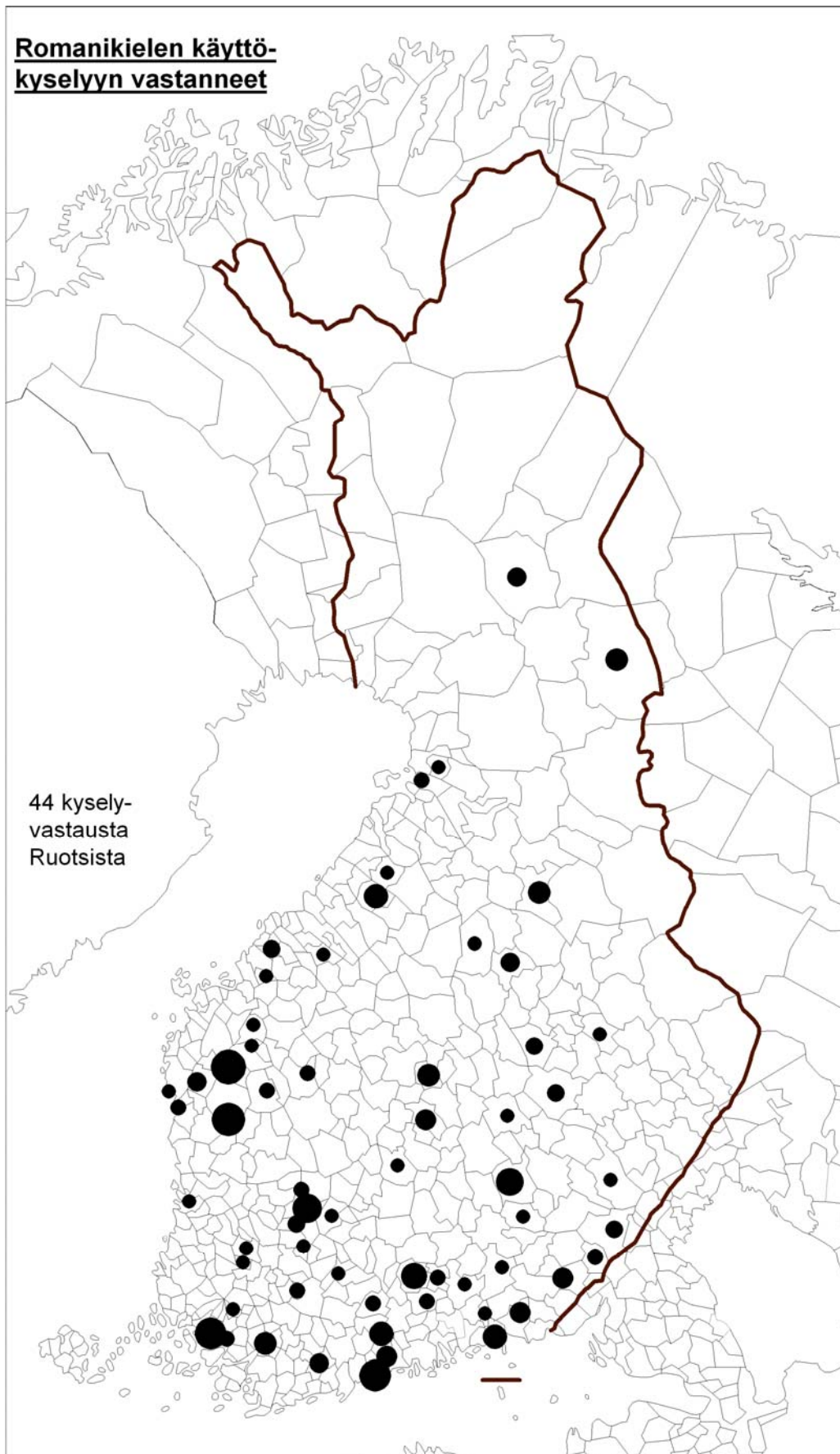
LIITTEET

LIITE 1: Kartta

LIITE 2: Romanikielen käyttö kyselyyn vastanneita

LIITE 3: Kyselylomake

LIITE 1: KARTTA

LIITE 2: Romanikielen käyttö ja kyselyyn vastanneita

- 1 vastaus: Anjalankoski Ylistaro Kouvola Oulainen Ristiina Viiala Hattula Jämsänkoski Kiiminki Kaavi Pieksämäki Kuusankoski Savonlinna Kiuruvesi Kangasala Kaustinen Ilmajoki Pori Huittinen Vammala Aura Jepua Tuusula Korso Kerava Kaskinen
- 2 vastausta: Alavus Forssa Kajaani Orimattila Joutseno Jalasjärvi Nastola Oulu Ylöjärvi Riihimäki Piikkiö Kristiina
- 3 vastausta: Pirkkala Kuopio Imatra Varkaus Pietarsaari
- 4 vastausta: Kemijärvi Teuva Iisalmi Kajaani Lappeenranta
- 5 vastausta: Vehkalahti Jyväskylä Lohja
- 6 vastausta: Äänekoski Kuusamo Salo Vantaa
- 8 vastausta: Ylivieska Kotka
- 10 vastausta: Lahti
- 13 vastausta: Mikkeli
- 14 vastausta: Tampere
- 16 vastausta: Turku
- 17 vastausta: Helsinki
- 22 vastausta: Kauhajoki
- 27 vastausta: Kurikka
- 44 vastausta Ruotsissa asuvilta: Tukholma (19) Södertälje (11) Värberg (2) Borås (1) Hallunda (3) Högerstad (1) Nörtälje (1) Trollhätan (1) Skarpnäck (1) Husby (1) Farsta (1) Ruotsi-Jyväskylä (1) Huttinge (1)

LIITE 3: Kysymyslomakkeet.

KYSYMYSLOMAKKEET

Hankkeen toteutus: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus; Kirkkohallitus/Kdy; Suomen Pipliaseura

Romanikielen käytön ja aseman kartoittamishanke 2004 - 2005

I. Yleistä

- Ikä. Olen iältäni ____ vuotta.
- Gender
 - mies
 - nainen
 - tyttö
 - poika
- Asuinpaikkakuntani nimi on _____.

VARSINAISET KYSYMYKSET (laita rasti ruutujen kohdalle vastaustesi mukaan)

V 01. Montako henkilöä asuu Teidän kanssanne samassa taloudessa/asunnossa?

Yhteensä _____ henkilöä, joista lapsia _____ /aikuisia _____ /ukki-mummi _____ sukulaisia _____.

V 02. Kuinka luonnehtisitte kontaktianne sukulaisiinne?

- hyvin läheinen
- läheinen
- etäinen

V 03. Kuinka usein käytte kylässä sukulaisten luona?

- lähes päivittäin
- kerran viikossa
- kerran kuukaudessa
- harvemmin

V 04. Käykö teille sukulaisia kylässä?

- lähes päivittäin
- kerran viikossa
- kerran kuukaudessa
- harvemmin

V. 05 Mikä on arvionne romanien määrästä paikkakunnalla (aikuiset ja lapset mukaan luettuna)?

► (vastaus tähän _____)

V 06 Käykö teille kylässä muita romaneja?

- lähes päivittäin
- kerran viikossa
- kerran kuukaudessa
- harvoin

V. 07 Kuinka luonnehtisitte kontaktianne muihin paikkakuntanne romaneihin tai romaniperheisiin?

- hyvin läheinen
- läheinen
- etäinen

V. 08 Kuinka kauan olette asuneet samalla paikkakunnalla? Olemme asuneet tällä paikkakunnalla _____ vuotta.

V. 09. Onko elämäntoverinne (aviopuoliso) romani vai pääväestöön kuuluva? (ei tarvitse vastata jos ei ole puolisoa)

- pääväestöön kuuluva
 romani
 puoliromani
 muun maalainen

V. 10. Oletteko ansiotyössä?

- olen
 en ole

II. Kieli 1

V 11. Mitä kieltä / kieliä osaatte? (tähän osaan vastaus) Osaan _____ kieltä/kieliä.

V 12. Miten hyvin osaatte seuraavia kieliä? (laita rasti osaamasi kielen kohdalle, ja valitse vasemmalta miten hyvin tai heikosti osaat kyseistä kieltä).

	Romani	Suomi	Ruotsi	Englanti/Muu kieli
<i>erittäin hyvin</i>	_____	_____	_____	_____
<i>hyvin</i>	_____	_____	_____	_____
<i>tydyttävästi</i>	_____	_____	_____	_____
<i>heikosti</i>	_____	_____	_____	_____
<i>en osaa lainkaan</i>	_____	_____	_____	_____

V 13. Mitä kieltä / kieliä käytätte romanien kesken eri elämän tilanteissa:

(kirjoita vastaussarakkeeseen mikäli käytät toisten romanien kesken suomen lisäksi romanikieltä, ruotsia tai jotain muuta kieltä alla mainituissa tilanteissa)

vastaa tähän

- hengellisissä kokouksissa? *suomea* sekä _____
- *kaupoilla käydessänne* jonkun toisen romanin kanssa, *suomea* sekä _____
- *käydessänne torilla tai ostoksilla?* *suomea* sekä _____
- *toisten romanien kanssa vieraiden läsnä ollessa?* *suomea* sekä _____
- *ravintolassa tai kahvilassa?* *suomea* sekä _____
- *auto- hevoskauppaa* tehdessä? *suomea* sekä _____

V 14. Mitä kieltä / kieliä käytätte *kotona keskenänne*?

- puhumme *suomea*
- puhumme *romania*
- puhumme *ruotsia*
- puhumme (*jokin muu kieli* _____)

V 15. Mitä kieltä käytätte enemmän (numeroi vastaukset 1-4)?

- *suomea* -----
- *romania* -----
- *ruotsia* -----
- *jokin muu* -----

V. 16. Osaatteko kirjoittaa romanikielillä?

- kyllä osaan
- en osaa

V 27. Ymmärrättekö puhuttua ja myös kirjoitettua romanikieltä?

- Ymmärrän hyvin
 en ymmärrä lainkaan

- ymmärrän vähän

III. Kieli 2 (Huom! Vastaa seuraaviin kysymyksiin, mikäli käytät välillä jotain muuta kieltä kuin suomea esim. romanikieltä.)

V 18. Mitä kieltä / kieliä käytätte *koulussa romani* luokkatovereiden kanssa?

- romania
 suomea
 välillä ruotsia
 englantia

V 19. Mitä kieltä / kieliä käytätte *seurustellessanne / keskustellessanne tuttujen romanien kanssa?*

- romania
 suomea
 ruotsia
 englantia

V 20. Mitä kieltä / kieliä käytätte *sukulaistenne kanssa?*

- romania
 suomea
 ruotsia
 englantia

V 21. Mitä kieltä / kieliä käytätte *lastenne kanssa?*

- romania
 suomea
 ruotsia
 englantia

V 22. Mitä kieltä / kieliä käytätte *aviopuolisonne kanssa?*

- romania
 suomea
 ruotsia
 englantia

V 23. Mitä kieltä / kieliä käytätte ”*puhuessanne eläinten esim. hevosen, koiran, kissan kanssa?*”

- romania
 suomea
 ruotsia
 englantia

IV. Kieli 3

V 24. Mitä kieltä / kieliä käytätte puhuessanne *julkisista tai virallisista asioista?*

- romania
 suomea
 ruotsia

V 25. Mitä kieltä / kieliä käytätte puhuessanne *työstänne/elannon hankkimisesta?*

- romania
 suomea
 ruotsia

V 26. Mitä kieltä / kieliä käytätte puhuessanne *muista ihmisistä?*

- romania
 suomea
 ruotsia

V 27. Mitä kieltä / kieliä käytätte puhuessanne *läheisistä henkilöistä* (tuttavista, ystävistä, av(i)opuolisosta, lapsista)?

- romania
 suomea

- ruotsia
- V 28. Mitä kieltä / kieliä käytätte *kertoessanne itsestänne muille romaneille*?
- romania
- suomea
- ruotsia

V. Kieli 4

- V 29. Mitä kieltä / kieliä käytätte *laskiessanne*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 30. Mitä kieltä / kieliä käytätte *laulaessanne*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 31. Mitä kieltä / kieliä käytätte *kertoessanne tarinoita tai satuja*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 32. Mitä kieltä / kieliä käytätte *rukoillessanne*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 33. Mitä kieltä / kieliä käytätte *riidellessänne jonkun kanssa*?
- romania
- suomea
- ruotsia

VI. Kieli 5

- V 34. Mitä kieltä / kieliä olette kuulleet käytettävän saarnatessa hengellisissä romanikokouksissa tai kirkkotapahtumissa?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 35. Mitä kieltä / kieliä käytetään / käytettiin *kouluopetuksessanne*? (Mitä kieltä / kieliä opettaja käytti opetuksessa?)
- romania
- suomea
- ruotsia
- englantia
- V 36. Mitä kieltä / kieliä *vanhempanne käyttävät (käyttivät) puhuessaan Teidän kanssanne*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 37. Mitä kieltä / kieliä *vanhempanne käyttävät (käyttivät) puhuessaan keskenänsä*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 38. Mitä kieltä / kieliä *vanhempanne osaavat (osasivat)*?
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 39. Mitä kieltä / kieliä *isovanhempanne käyttävät (käyttivät) puhuessaan Teidän kanssanne*?
- romania
- suomea

- ruotsia
- V 40. Mitä kieltä / kieliä *isovanhempanne käyttävät (käyttivät) puhuessaan keskenänsä?*
- romania
- suomea
- ruotsia
- V 41. Mitä kieltä / kieliä *isovanhempanne osaavat (osasivat)?*
- romania
- suomea
- ruotsia
- jokin muu
- V 42. Minkä kielen ilmoitatte *äidinkieleksenne?*
- romani
- suomi
- ruotsi
- jokin muu
- V 43. Onko paikkakunnalla järjestetty romaniakielen opetusta viimeisen 3 vuoden aikana, jos on niin miten?
- vankilaopetusta
- peruskoulussa oleville romanialapsille
- aikuisväelle ym.
- ei ole järjestetty
- en tiedä
- V 44. Saavatko lapsesi romanikielenopetusta kodin ulkopuolella?
- kyllä saavat (missä)-----
- eivät saa
- ovat saaneet (milloin)-----
- V. 45. Haluaisitko että heille järjestetään koulun, kunnan puolesta romanikielen opetusta niin että romani itse opettaa sitä
- kyllä
- ei
- en osaa sanoa
- V. 46. Voisitteko lyhyesti perustella vastaustanne? (voit laittaa rastin useampaan kuin yhteen kohtaan)
- kielen takia
- kielen säilyttämisen tähden
- jotta lapset oppivat romaniakieltä
- itse kasvanut romaniakielen kanssa
- VII. Romanikieli 6**
- V 47. Millaisiksi arvioitte *romanikielen taitonne?*
- kiitettävä
- hyvä
- välttävä
- huono
- V 48. Toivotteko, että romanikieltä käytettäisiin romanien keskuudessa *tulevaisuudessa* enemmän?
- kyllä
- en
- en osaa sanoa
- V 49. Pitäisikö romaneiden puhua *perheen kesken* romanikieltä?
- ehdottomasti
- ei
- en osaa sanoa
- V 50. Toivotteko, että romanikieltä käytettäisiin (enemmän) *juhlassa tai eri tilaisuuksissa ja hengellisissä kokouksissa?*
- ehdottomasti
- en osaa sanoa
- ei
- V 51. Olisiko Teistä toivottavaa, että romanilapset kasvaisivat *romani äidinkielenään?*

Voisittekö lyhyesti perustella vastaustanne?

- kielen takia
- kielen säilyttämisen takia
- romani-identiteetin tähden
- muun syyn tähden

V 52. Toivotteko, että romanikieltä käytettäisiin *lastentarhassa ja/tai esikoulussa*?

Voisittekö lyhyesti perustella vastaustanne?

- kielen takia
- kielen säilyttämisen tähden
- jotta muut lapset eivät kadota omaa identiteettiään
- muun syyn tähden

V 53. Toivotteko, että romanikielisiä ohjelmia lähetettäisiin *radiossa enemmän*?

- kyllä
- en toivo
- en osaa sanoa

V. 54. Mitä mieltä olette romaniradio -Miritsin romanikielisistä uutisista?

- ymmärrän hyvin
- liian vaikeatajuista
- ymmärrän jonkin verran
- en ymmärrä lainkaan

V 55. Toivotteko enemmän romanikielisiä kirjoituksia *romanilehtiin*?

- kyllä
- en toivo
- en osaa sanoa

V 56. Toivotteko romanikielen *oppikirjoja* (pelkästään) romanioppilaille?

- kyllä
- en toivo
- en osaa sanoa

V 57. Toivotteko romanikielisiä *kirjoja* (kertomuksia, tarinoita jne.)?

- kyllä toivon
- en toivo
- en osaa sanoa

V 58. Osallistuisitteko *romanikielen kurssille, jos sellainen järjestettäisiin*?

- kyllä
- en
- en osaa sanoa

V 59. Haluaisitteko *säilyttää* romanikielen romanien kielenä?

- ehdottomasti
- en osaa sanoa

II. Romanikieli 7

V. 60. Mihin seurakuntaan virallisesti kuulutte?

- kuulun evl. kirkkoon
- kuulun helluntaiseurakuntaan
- kuulun vapaakirkkoon
- kuulun baptistikirkkoon
- kuulun_____.

V. 61. Onko seurakuntanne järjestänyt romaneille omia tilaisuuksia?

- romanikielisiä jumalanpalveluksia
- romanijuhlia
- romanileirejä
- mitä muita_____.

V. 62. Miksi käytte seurakuntanne tilaisuuksissa?

Käyn seurakuntani tilaisuuksissa siksi, että (vastaa omin sanoin)

V. 63. Mitä haluaisitte parannettavan romanityön osalta seurakunnassa johon kuulutte?

V 64. Onko teillä mitään romanikielistä materiaalia, jota voitte lukea? Jos on niin mitä?

- minulla on oppikirjoja
- romanikielisiä evankeliumeja
- romanilehtiä
- muita, mitä? _____

V 65. Oletteko saaneet evl. kirkon kautta romanikielisen Luukkaan evankeliumin?

- kyllä
- en ole saanut

V 66. Jos teillä on romanikielinen Luukkaan evankeliumi, niin oletteko lukeneet ko. käännöstä?

- kerran viikossa
- harvemmin kuin kerran viikossa
- en ole lukenut

V 67. Jos olette lukeneet niin miltä käännös tuntuu?

- helppotajuiselta
- ymmärrettävältä
- vaikeataajuiselta
- en osaa sanoa

V 68. Oletteko kuulleet sitä käytettävän jossain tilaisuudessa vuoden aikana? Jos olette niin millaisessa tilaisuudessa?

- radiossa
- televisiossa
- romanilehdissä
- jumalanpalveluksissa
- jossain muussa tilaisuudessa
- en ole kuullut

V 69. Tarvitaanko mielestänne lisää romanikielisiä hengellisiä tekstejä, kuten evankeliumit ja apostolien teot?

- ei
- kyllä
- en osaa sanoa
- millaista materiaalia mielestäsi tarvitaan lisää

V 70. Mitä romanikieli merkitsee Teille?

- se on minulle oma kieli, jota rakastan ja arvostan
- en välitä koko kielestä
- haluaisin oppia sitä

